

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ГУК НАЗАР ІГОРОВИЧ

УДК 342.7: 347: 321.7

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

081 – Право
08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Н. І. Гук

Науковий керівник **Павлів-Самоїл Надія Петрівна**
доктор юридичних наук, доцент

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Гук Н. І. Демократизація судової системи України в умовах європейської інтеграції. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 – Право). – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2023.

Дисертаційне дослідження присвячене вагомому науково-правовому завданню для сучасної юриспруденції – дослідженню основних аспектів демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції як неодмінної передумови майбутнього прогресивного правового розвитку нашої держави та набуття повноцінного членства в ЄС. У межах виконаної роботи отримано науково-теоретичні результати, які мають значення не лише для науки, а й для правозастосовної діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першим комплексним дослідженням позитивних і проблемних аспектів демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції. Визначено базові рівні дослідницького пізнання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: 1) філософський рівень пізнання (загальнофілософські підходи) – генерує світоглядні підходи щодо обраного предмету та надає йому нових характеристик; 2) загальнонауковий рівень (загальнонаукові методи) – формує базис теоретичного та практичного осмислення досліджуваного феномену; 3) спеціально-науковий рівень чи спеціально-методологічний рівень (конкретно наукові методи, спеціальні методи пізнання) – дозволяє розкрити проблемні аспекти з позиції різних галузевих наук й визначити спеціальні методи дослідження; 4) приватно-науковий рівень (власні методи правового пізнання) – забезпечує формування найбільш концептуально-логічних положень та обґрунтованих висновків.

Використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний метод застосовано для розуміння історичного розвитку та

сучасних особливостей судової системи в Україні, взаємообумовленості тенденцій її демократизації та європейської інтеграції; визначення контроверз у сфері взаємодії судової влади та соціуму, окреслення шляхів процесу демократизації судової системи у ході її подальшого реформування в умовах європейської інтеграції України; системний метод використано для окреслення основних напрямів правової політики забезпечення демократичних засад функціонування судової системи України та моделювання наукознавчих концептів дослідження; метод аналізу та синтезу супроводжує пізнавальний процес на всіх його стадіях, зокрема при вивченні нормативно-правового регулювання функціонування судової системи в Україні; за допомогою порівняльно-правового методу встановлено можливості імплементації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність; метод класифікації дозволив виокремити групи наукових праць, які стали базисом дослідження проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; застосування логіко-семантичного методу сприяв наповненню понятійно-категоріального апарату; евристичний потенціал функціонального методу дозволив окреслити пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; метод узагальнення використано у процесі підготовки висновків здійсненого дослідження; застосування формально-догматичного методу дозволило проаналізувати чинне національне законодавство з позицій відповідності суспільним трансформаціям та міжнародно-правовим стандартам; за допомогою аксіологічного методу вдалося вирізнити ціннісні складові демократизації судової системи в Україні; антропологічний метод дав змогу акцентувати на правах і свободах людини, зокрема доступу громадян до справедливого правосуддя; комунікаційний метод дозволив проаналізувати забезпечення та збалансування приватних й публічних інтересів у процесі демократизації судової системи України.

Запропоновано розглядати «судову систему» у трьох її сутнісних вимірах: як гілку державної влади, що взаємодіє зі законодавчою і виконавчою владою з

метою формування мотиваційної системи стримувань та противаг й забезпечення незалежності судової влади; з позиції менеджменту – як комплекс інституцій щодо забезпечення оперативного виконання ними особливих їм функцій, а також правильного розподілу повноважень й належної відповідальності; у контексті оптимальної діяльності суддів як елементів судової системи з акцентом на їх незалежності та професійності. Отже, судова система передбачає собою три рівні ієрархії та взаємодіє зі зовнішнім середовищем – громадянським суспільством.

Доведено, що судова система ґрунтується на чотирьох правових домінантах легітимізації: верховенстві права, поділі влади, незалежності та справедливості суду (суддів). Всі чотири означені засади конкретизуються у принципах організації судової системи і є базисом конструкції різних модусів підзвітності. Правові домінанти характеризуються різною значимістю у певних суспільствах, що обумовлено об'єктивними реаліями їх розвитку та перцепцією соціумом цих засад, тобто на конкретних етапах може надаватися пріоритетність окремим із них. Результатом такого суспільно-історичного розвитку є формування широкого спектру інституцій, які входять у судову систему, втім усі вони повинні організовувати свою діяльність на загальних правових засадах і принципах.

Позиціоновано сутність демократизму судової системи як засади державної політики, що визначає її особливу роль у системі публічної влади як легального арбітра при вирішенні суспільних конфліктів відповідно до діючих в державі правових приписів та гаранта захисту прав і свобод, законних інтересів всіх суб'єктів права, що забезпечується особливим порядком формування її структур, який ґрунтується на засадах народовладдя, високим статусом суддів у суспільстві, ефективністю норм процесуально-процедурного характеру;

Аргументовано, що існування і розвиток європейської правової держави змістовно зумовлюється наявністю демократичної судової системи. У цьому аспекті судова влада є важливим гарантом демократизму державного ладу, а

також суб'єктом, який забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина. Більше того, досліджуючи функціонування основних інститутів демократичної держави, легко довести, що практично всі вони передбачають існування ефективної і професійної судової влади.

Зважаючи на незаперечний зв'язок між судовою владою і процесом розвитку демократичної держави можемо висновувати, що вагомим чинником демократизації нашої держави є процес реформування судової влади відповідно до європейських правових стандартів. Судова влада, яка нездатна гарантувати демократизм державного ладу, яка не захищає права і свободи людини і громадянина, постає серйозним гальмом будь-яких процесів демократизації держави і суспільства. У цьому контексті можна стверджувати про наявність безпосередньої взаємозалежності між триваючими процесами реформування судової влади і демократизації державної влади загалом. На жаль, на сьогодні стан судової влади в Україні залишає чимало проблем нерозв'язаними. Маємо на увазі не лише низький рівень довіри громадян до суду, а й проблеми із матеріально-фінансовим і технічним забезпеченням діяльності українських судів та суддів, проблеми забезпечення доступності правосуддя. Досі суди нерідко повертають позовні заяви необґрунтовано, судді зволікають з розглядом справ та ухвалюють судові рішення поза межами розумних строків, не розроблено чіткого механізму відповідальності судів за тяганину під час розгляду справ, а також суддів за некваліфіковане здійснення суддівських функцій. Більше того, фактично існуюча в Україні система судів загальної юрисдикції не повною мірою відповідає конституційним засадам організації правосуддя, адже нераціональна побудова системи судових установ та розподіл між ними юрисдикції часто спричиняють розгляд спору різними судами одного рівня та несправедливе обмеження права на оскарження судових рішень у окремих категоріях справ. Зазначені затримки та неузгодженості в проведенні судової реформи в Україні мають своїм наслідком не лише недосконалу діяльність судової влади, а й уповільнюють процес демократизації держави загалом. Тому в контексті загальної демократизації держави і державної влади

маємо визнати, що судова реформа має для України не менше значення, ніж парламентська або адміністративна реформа.

На основі аналізу конституційних норм і законодавчих положень про судоустрій і статус суддів визначено фундаментальні організаційні засади демократизації судової системи: цілісність (єдність) судової системи; територіальність; інстанційність; спеціалізація; ланковість; незалежність; доступність правосуддя; громадський контроль за судовою владою; суддівське самоврядування. Узагальнено організаційні основами національної судової системи: суди України утворюють єдину судову систему; побудова системи суддів загальної юрисдикції здійснюється за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності; функціонування трирівневої судової системи: місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд України; відправлення правосуддя у межах трьох інстанцій: перша інстанція, апеляція, касація; спеціалізація судів щодо розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, та функціонування окремих вищих спеціалізованих судів як судів першої інстанції із розгляду окремих категорій справ (Вищий антикорупційний суд, Вищий суд з питань інтелектуальної власності).

Зауважено, що з метою удосконалення процедури утворення та ліквідації судів законодавцем слушно враховано такі аспекти: 1) органом, уповноваженим формувати позицію щодо утворення, ліквідації та зміни системи судів, повинен бути найбільш компетентний вищий орган судової влади, якому слід надати визначальну роль у цьому процесі, зокрема такими повноваженнями об'єктивно наділено Вищу раду правосуддя; 2) суди повинні створюватися, реорганізовуватися та ліквідуватися шляхом звичайної законодавчої процедури, що знівелює політичний вплив та відповідатиме рекомендаціям міжнародних експертів та європейським правим стандартам.

Виокремлено європейські стандарти доступності правосуддя: обов'язок держави забезпечити надання безоплатної високопрофесійної правової допомоги особам, які з огляду на скрутне матеріальне становище не в змозі

самоостійно оплатити; інформування соціуму про місцезнаходження судів та їх компетенції, ознайомлення (формування обізнаності) громадян із порядком звернення до суду для захисту власних інтересів у судовому провадженні; застосування у розумних межах спрощеної процедури організації процесу судового розгляду; швидкий розгляд справи, тобто максимально допустиме прискорення процесу, та активна позиція суду у цьому процесі; елімінація або принаймні мінімізація економічних перепон доступності до правосуддя; вжиття заходів щодо недопустимості зловживання особою правом на звернення до суду; встановлення певних обмежень щодо оскарження судових рішень, йдеться про усунення зловживань правом на оскарження; своєчасне та оптимальне забезпечення доступу потерпілого до правосуддя; застосування альтернативних (несудових) засобів вирішення правових спорів (приміром, медіації); створення сучасних автоматизованих систем (інформаційних банків) зі зберігання судових рішень та забезпечення відповідного доступу до них; належне державне забезпечення судових органів і суддів матеріальними засобами для оптимального виконання ними своїх функцій; організаційна оптимізація у судовій системі (зокрема, робочого навантаження, фінансів, інфраструктури, засобів комунікації, людського потенціалу тощо).

Схарактеризовано особливості доступності правосуддя як первинного принципу дотримання демократичних засад розвитку судової системи в Україні: 1) забезпечення чіткості та прозорості правосуддя відповідно до європейських і міжнародних правових стандартів; 2) абсолютна пріоритетність прав і свобод людини у судовому процесі, тобто реалізація принципу верховенства прав; 3) доступність та відсутність будь-яких перешкод у здійсненні права на судовий захист; 4) чітка визначеність, обґрунтованість та відповідність національного законодавства суспільним викликам, державним реаліям, із урахуванням європейських і міжнародних правових стандартів; 5) безбар'єрність і доступність механізмів гарантування, реалізації та захисту права на судовий захист; 6) безумовна гарантія можливості звернення до суду з метою захисту прав; 7) справедливість, відкритість і доступність процесуальних

рішень; 8) вільний доступ до оскарження процесуальних рішень; 9) прозорість та ефективність процедур виконання процесуальних рішень; 10) наявність громадського контролю під час судового провадження.

Окреслено основні проблеми реалізації принципу доступності принципу правосуддя в Україні: довготривалість судових процесів; зміна економічних умов діяльності адвокатури та нотаріату, а відтак подорожчання послуг всієї юридичної інфраструктури, зокрема сфери представництва; ускладнення організації судової системи й засад судового процесу; недостатній розвиток суспільних інститутів (зокрема, низький рівень професійності), які забезпечують безкоштовний правовий захист. Вирішення цих проблем безумовно підвищить рівень доступності до правосуддя та сприятиме зростанню довіри соціуму до національної судової системи, а це зі свого боку мінімізує звернення до ЄСПЛ і формуванню позитивного іміджу нашої держави на міжнародній арені.

Окреслено сутність громадського контролю за функціонуванням судової системи, що полягає передусім у процедурних формах: моніторингу відповідно до закону способу життя судді задля встановлення відповідності наявного у нього та членів його сім'ї майна до отриманих ними від професійної діяльності доходів; можливості звернення громадськості до суду щодо отримання інформації про діяльність суддів; діяльність громадської ради доброчесності. Інституційними елементами громадського контролю за діяльністю суддів є: суб'єкт, об'єкт, предмет і процедура його реалізації. Суб'єктами громадського контролю у процесах демократизації судової системи України є громадські організації, зокрема правового та правоохоронного спрямування, активна свідома громадськість та неупереджені ЗМІ, адвокатська спільнота, громадські ради, партнерські міжнародні організації. Умовами їх продуктивної участі є: незалежність інститутів громадянського суспільства; правова політика гарантованості доступу до суду; прозорість й відкритість процедур, нормативна підтримка; належний рівень правосвідомості та правової культури учасників; створення механізмів та платформ для участі у процесах прийняття рішень та

формування політики у сфері судової системи; міжнародне співробітництво; адаптація європейських стандартів та позитивних національних правових практик. Об'єктом громадського контролю виступають самі судді, результати їх діяльності, а також конкретні представники судової системи та претенденти на посаду судді. Предметом громадського контролю є діяльність означених об'єктів щодо реалізації свобод і прав громадян, задоволення їх інтересів й потреб. Процедура громадського контролю – це комплекс методів і форм здійснення відповідно до характеру та завдань вищевказаних компонентів.

Відзначено, що із метою законодавчого закріплення інституційних і процесуальних елементів цього контролю у ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» слід чітко визначити правові засади, принципи і процедури громадського контролю за здійсненням громадського контролю у процесах демократизації судової системи України з дотриманням прав громадськості щодо отримання достовірної інформації про діяльність судів з урахуванням толерантності, обов'язковістю дотримання таємниці конфіденційної інформації, що є предметом судового слідства та розгляду, а також поваги до професійної діяльності суддів.

Розкрито основні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: 1) зміцнення незалежності судової влади, гарантування невторчання у її діяльність представників інших гілок влади і посадових осіб; 2) утвердження ефективного механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення й неправосудні рішення; 3) налагодження збалансованого взаємозв'язку між судовою та іншими гілками влади, зокрема правоохоронними органами; 4) встановлення оперативних важелів гарантування прав суб'єктів судового процесу; 5) удосконалення системи виконання судових рішень; 6) уніфікація судової практики і вироблення оптимального механізму подолання правових колізій і прогалин; 7) трансформація надання судових послуг; 8) відкритість інформації (через ІКТ), що перебуває у судовому розпорядженні; 9) доступ громадськості до судової

системи України та створення оптимальних умов для участі соціуму в здійсненні правосуддя.

Запропоновано реалізацію механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення та неправосудні рішення шляхом через надання безпечейційного права адвокатам звертатися до ВРП із скаргою щодо неправосудних рішень суддів, які не застосували наявні норми законодавства або неправильно їх тлумачили.

Ключові слова: судова влада, державна політика, верховенство права, доброчесність, демократизація, доступ до правосуддя, захист прав людини, система гарантій захисту прав людини, судовий захист, суддя, кадрове комплектування, судова система, Європейський суд з прав людини, європейські стандарти правосуддя.

SUMMARY

Huk N. I. Democratization of the judicial system of Ukraine in the context of European integration. - Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy (081 - Law) - Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2023.

The dissertation addresses a significant scientific and legal imperative within contemporary jurisprudence: the examination of key facets pertaining to the democratization of Ukraine's judicial system in the context of European integration. This is regarded as an indispensable prerequisite for the prospective, progressive legal development of our nation and its eventual full membership in the European Union. Throughout the course of this research, the author has garnered scientific and theoretical insights that hold significance not only for the academic realm but also for the practical domain of law enforcement.

The scientific novelty of the results obtained is that the dissertation is the first comprehensive study of the positive and problematic aspects of democratization of the judicial system of Ukraine in the context of European integration. The basic levels of research cognition of the democratization of the judicial system of Ukraine

in the context of European integration are determined: 1) the philosophical level of cognition (general philosophical approaches) - generates worldview approaches to the chosen subject and gives it new characteristics; 2) the general scientific level (general scientific methods) - forms the basis for theoretical and practical understanding of the phenomenon under study 3) special scientific level or special methodological level (specifically, scientific methods, special methods of cognition) - allows to reveal problematic aspects from the perspective of various branch sciences and to determine special research methods; 4) private scientific level (own methods of legal cognition) - ensures the formation of the most conceptual and logical provisions and reasonable conclusions.

The author uses philosophical, general scientific and special methods: the dialectical method is used to understand the historical development and current features of the judicial system in Ukraine, the interdependence of the trends of its democratization and European integration; to identify contradictions in the interaction between the judiciary and society, to outline the ways of democratization of the judicial system in the course of its further reform in the context of Ukraine's European integration; the systemic method is used to outline the main areas of legal policy to ensure the democratic principles of the judicial system of Ukraine and to model the scientific concepts of the study; the method of analysis and synthesis accompanies the cognitive process at all its stages, in particular, when studying the legal regulation of the judicial system in Ukraine; the comparative legal method is used to establish the possibilities of implementing European standards of judicial system democratization in the national legal reality; the classification method made it possible to distinguish groups of scientific works which became the basis for the study of the issues of democratization of the judicial system of Ukraine in the context of European integration; the application of the logical and semantic method contributed to the filling of the conceptual and categorical apparatus; the heuristic potential of the functional method made it possible to outline the priority areas of democratization of the judicial system of Ukraine in the context of European integration; the generalization method was used in the process of preparing the

conclusions of the study; the application of the formal-dogmatic method allowed the author to analyze the current national legislation from the standpoint of compliance with social transformations and international legal standards; the axiological method helped to identify the value components of the democratization of the judicial system in Ukraine; the anthropological method made it possible to focus on human rights and freedoms, in particular, citizens' access to fair justice; the communication method allowed us to analyze the provision and balance of private and public interests in the process of democratization of the judicial system of Ukraine.

The author proposes to consider the "judicial system" in its three essential dimensions: as a branch of the State power which interacts with the legislative and executive branches with a view to forming a motivational system of checks and balances and ensuring the independence of the judiciary; from the management perspective – as a set of institutions ensuring prompt performance of their special functions, as well as proper distribution of powers and proper responsibility; in the context of optimal performance of judges as elements of the judicial system with an emphasis on their independence and professionalism. Thus, the judicial system comprises three levels of hierarchy and interacts with the external environment – civil society.

The dissertation establishes that the foundation of the judicial system rests upon four legal dominants of legitimization: the rule of law, separation of powers, independence, and the fairness of the court (judges). These principles, outlined in the organizational framework of the judicial system, serve as the cornerstone for various accountability mechanisms. The significance attributed to these legal dominants varies in different societies, influenced by the objective realities of their development and societal perceptions of these principles. Consequently, at different stages of societal evolution, certain dominants may take precedence. This socio-historical evolution has given rise to a diverse array of institutions constituting the judicial system. However, it is imperative to underscore that regardless of this diversity, all these institutions must align their activities with overarching legal principles and foundational norms. This ensures a cohesive framework for the judicial system,

emphasizing the enduring importance of these legal dominants in shaping the character and functioning of judicial institutions across different societal contexts.

The author elucidates the core of a democratic judicial system as a fundamental principle of public policy, assigning it a distinct role within the framework of public authority. This role encompasses its designation as a legal arbiter, tasked with resolving social conflicts in alignment with prevailing legal provisions within the state. Additionally, the judicial system acts as a safeguard, ensuring the protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of all legal entities. This protection is underpinned by a specialized procedure governing the formation of judicial structures, grounded in democratic principles, the elevated societal standing of judges, and the efficacy of procedural rules.

The author contends that the presence and evolution of a European state founded on the rule of law are profoundly influenced by the establishment of a democratic judicial system. In this context, the judiciary assumes a pivotal role as a significant guarantor of the democratic governance system, simultaneously serving as a protector of human and civil rights and freedoms. Furthermore, an examination of the operations of key institutions within a democratic state reveals a consistent provision for the existence of a proficient and efficient judiciary.

Given the undeniable correlation between the judiciary and the advancement of a democratic state, it can be asserted that a crucial element in our country's democratization lies in the ongoing process of aligning the judiciary with European legal standards. A judiciary incapable of ensuring the democratic nature of the state system and the protection of human and civil rights and freedoms constitutes a substantial impediment to any democratization endeavor within the state and society. Consequently, a direct interdependence emerges between the ongoing judicial reform processes and the broader democratization of state power. Regrettably, the current state of the judiciary in Ukraine presents numerous unresolved challenges. These extend beyond the issue of low public trust in the courts, encompassing concerns regarding the material, financial, and technical support afforded to Ukrainian courts and judges, as well as difficulties in accessing justice. Notably, lawsuits are

frequently returned without sufficient cause, judges exhibit delays in case adjudication, exceeding reasonable time limits, and a clear mechanism for holding courts accountable for procedural delays or judges for suboptimal performance remains underdeveloped. Furthermore, the existing system of general jurisdiction courts in Ukraine does not fully adhere to constitutional principles of judicial organization. The irrational structure of judicial institutions and the division of jurisdiction often lead to disputes being heard by different courts of the same level, introducing unfair restrictions on the right to appeal certain categories of cases. These delays and inconsistencies in Ukraine's judicial reform not only result in an imperfect functioning of the judiciary but also impede the overall process of state democratization. Therefore, within the broader context of state and governmental democratization, it is imperative to acknowledge that judicial reform is as vital for Ukraine as parliamentary or administrative reform.

Based on the analysis of constitutional provisions and legislative provisions on the judicial system and the status of judges, the author identifies the fundamental organizational principles of democratization of the judicial system: integrity (unity) of the judicial system; territoriality; instance; specialization; hierarchy; independence; access to justice; public control over the judiciary; and judicial self-government. The author summarizes the organizational foundations of the national judicial system: the courts of Ukraine form a unified judicial system; the system of general jurisdiction judges is built on the principles of territoriality, specialization and instance; the functioning of a three-tier judicial system: local courts, courts of appeal and the Supreme Court of Ukraine; administration of justice within three instances: first instance, appeal, cassation; specialization of courts to hear civil, criminal, commercial, administrative cases, as well as cases of administrative offenses, and functioning of certain higher specialized courts as courts of first instance for certain categories of cases (High Anti-Corruption Court, High Court of Intellectual Property).

It is noted that with a view to improving the procedure for establishment and liquidation of courts, the legislator has rightly taken into account the following

aspects: 1) the body authorized to formulate a position on the establishment, liquidation and change of the court system should be the most competent supreme judicial authority, which should be given a decisive role in this process, in particular, such powers are objectively vested in the High Council of Justice; 2) courts should be established, reorganized and liquidated through a regular legislative procedure which will eliminate political influence and comply with the recommendations of international experts and European legal standards.

The author highlights the European standards of access to justice: the State's obligation to ensure the provision of free highly professional legal aid to persons who, due to their difficult financial situation, are unable to pay for it on their own; informing society about the location of courts and their competence, familiarizing (raising awareness of) citizens with the procedure for going to court to protect their interests in court proceedings; application within reasonable limits of a simplified procedure for organizing the trial process; prompt consideration of the case, i.e., maximum possible acceleration of the process, and the active position of the court in this process; elimination or at least minimization of economic barriers to access to justice; taking measures to prevent abuse of the right to go to court; establishing certain restrictions on appealing court decisions, including the elimination of abuses of the right to appeal; timely and optimal provision of access to justice for victims; and the use of alternative (non-judicial) means of resolving legal disputes (e.g., mediation); creation of modern automated systems (information banks) for storing court decisions and ensuring appropriate access to them; proper state provision of judicial bodies and judges with material resources for the optimal performance of their functions; organizational optimization in the judicial system (in particular, workload, finances, infrastructure, communication, human potential, etc.).

The article characterizes the features of access to justice as the primary principle of observance of the democratic principles of the judicial system development in Ukraine: 1) ensuring the clarity and transparency of justice in accordance with European and international legal standards; 2) absolute priority of human rights and freedoms in the judicial process, i.e., the implementation of the rule

of law; 3) accessibility and absence of any obstacles to the exercise of the right to judicial protection; 4) clear definition, validity and compliance of national legislation with social challenges, state realities, taking into account European and international legal standards; 5) barrier-free and accessible mechanisms for guaranteeing, implementing and protecting the right to judicial protection; 6) unconditional guarantee of the possibility of going to court to protect rights; 7) fairness, openness and accessibility of procedural decisions; 8) free access to appeal against procedural decisions; 9) transparency and efficiency of procedures for the execution of procedural decisions; 10) availability of public control during court proceedings.

The author outlines the main problems of implementing the principle of access to justice in Ukraine: the length of court proceedings; changes in the economic conditions of the bar and notary, and thus the rise in the cost of services of the entire legal infrastructure, including the field of representation; complications in the organization of the judicial system and the principles of the judicial process; insufficient development of public institutions (in particular, a low level of professionalism) which provide free legal protection. Solving these problems will definitely increase the level of access to justice and contribute to the growth of public confidence in the national judicial system, which, in turn, will minimize the number of applications to the ECHR and help to create a positive image of our country in the international arena.

The author outlines the essence of public control over the functioning of the judicial system, which consists primarily in procedural forms: monitoring of a judge's lifestyle in accordance with the law to establish whether the property owned by him/her and his/her family members corresponds to the income received from professional activities; the possibility for the public to apply to court for information on the activities of judges; and the activities of the public integrity council. The institutional elements of public control over the activities of judges are: subject, object, subject matter and procedure of its implementation. The subjects of public control in the processes of democratization of the judicial system of Ukraine are public organizations, in particular, legal and law enforcement organizations, active

conscious public and unbiased media, the legal community, public councils, and partner international organizations. The conditions for their productive participation are: independence of civil society institutions; legal policy of guaranteeing access to court; transparency and openness of procedures, regulatory support; appropriate level of legal awareness and legal culture of participants; creation of mechanisms and platforms for participation in decision-making and policy-making in the judiciary; international cooperation; adaptation of European standards and positive national legal practices. Judges themselves, the results of their activities, as well as specific representatives of the judiciary and candidates for the position of a judge are subject to public control. The subject of public control is the activity of the above mentioned entities in terms of realization of freedoms and rights of citizens, satisfaction of their interests and needs. The procedure of public control is a set of methods and forms of implementation in accordance with the nature and objectives of the above components.

It is noted that with a view to legislative consolidation of the institutional and procedural elements of this control, the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" should clearly define the legal framework, principles and procedures for public control over the exercise of public control in the processes of democratization of the judicial system of Ukraine, while respecting the rights of the public to receive reliable information about the activities of courts, taking into account tolerance, the obligation to keep confidential information which is the subject of judicial investigation and consideration, and respect for the professional activities of judges.

The article reveals the main directions of democratization of the judicial system of Ukraine in the context of European integration: 1) strengthening the independence of the judiciary, guaranteeing non-interference in its activities by representatives of other branches of government and officials; 2) establishing an effective mechanism for bringing judges to justice for corruption offenses and unjust decisions; 3) establishing a balanced relationship between the judiciary and other branches of government, in particular law enforcement agencies; 4) establishing

operational levers to guarantee the rights of litigants; 5) improving the system of enforcement of court decisions; 6) unification of judicial practice and development of an optimal mechanism for overcoming legal conflicts and gaps; 7) transformation of the provision of judicial services; 8) openness of information (through ICT) at the disposal of the judiciary; 9) public access to the judicial system of Ukraine and creation of optimal conditions for public participation in the administration of justice.

The author proposes to implement a mechanism for holding judges liable for corruption offenses and unjust decisions by granting lawyers the categorical right to appeal to the HCJ with a complaint against unjust decisions of judges who did not apply the existing legal provisions or misinterpreted them.

Key words: judiciary, state policy, rule of law, integrity, democratization, access to justice, human rights protection, system of human rights guarantees, judicial protection, judge, staffing, judicial system, European Court of Human Rights, European standards of justice.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Гук Н. (2020а) Правове регулювання соціального забезпечення суддів в умовах євроінтеграції України: тенденції подальшого розвитку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* Т. 7. № 3. 2020. С. 48–55.

2. Гук Н. (2020b) Професіоналізація суддів як основа демократизація судової системи України: організаційно-правові заходи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2020. Т. 7. 2020. С. 39–46.

3. Чернописька В., Гук Н. (2022а) Громадський контроль у процесах демократизації судової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2022. №1 (33). С.92–98.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Гук Н. (2017а) До проблеми реформування правоохоронних органів. *Місцева влада й самоврядування в Україні та державах світу: історія та сучасність (аспекти права)*. На вшанування пам'яті проф. Юрія Панейка: матеріали Шостої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції. (м. Львів, 30 травня 2017 р.). Вип. 6. Львів: Ліга-Прес, 2017. С. 105–108.

2. Гук Н. (2018а) Судова реформа як визначальний компонент правової реформи. *Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права)*: матеріали Сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції (м. Львів, 25 травня 2018 р.). Вип. 7. Львів: Ліга-Прес, 2018. С. 52–56.

3. Гук Н. (2018b) Філософсько-правове трактування цілісності особистості. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Львів, 30 травня 2018 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 58–60.

4. Гук Н. (2018с) Громадський контроль як інструмент реформування суддівської системи. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання)*: збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 23 листопада 2018 р.). Львів: ЛьВДУВС, 2018. С.111–115.

5. Гук Н. (2019а) Феномен громадського контролю судової влади. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2019 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 47–48.

6. Гук Н. (2019b) Проблеми реформування суддівської системи: громадський контроль. *Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)*: матеріали дев'ятої всеукраїнської

наукової інтернет-конференції. (м. Львів, 31 травня 2019 р.). Вип. 9. Львів: Ліга-Прес, 2019. С. 172–175.

7. Гук Н. І. (2019с) Вплив судової системи на забезпечення гендерної рівності. *Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність*: матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (Львів, 6 грудня 2019 р.). 2019. С. 72–74.

8. Гук Н. І. (2020с) Вища рада правосуддя як інститут забезпечення незалежності судової влади. *Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність*: матеріали Одинадцятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 29 травня 2020 р.). Вип. 11. Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 117–122.

9. Гук Н. І. (2020d) Особливості становлення вищої ради правосуддя. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2020 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 250–253.

10. Гук Н. І. (2020е) Судова влада України в контексті правової глобалізації. *Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи*: матеріали Дванадцятої всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 4 грудня 2020 р.). Вип. 12. Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 101–105.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	23
ВСТУП	25
РОЗДІЛ 1 НАУКОЗНАВЧІ КОНЦЕПТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ	37
1.1 Наукознавчий вимір демократизації судової системи у джерельному контексті.....	37
1.2 Методологічні засади дослідження демократизації судової системи України.....	
1.3 Розуміння концепту демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.....	69
Висновки до Розділу I.....	79
РОЗДІЛ 2 ПРАВОВА ПАРАДИГМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	83
2.1. Судова влада в Україні як гарант забезпечення демократизму в умовах європейської інтеграції.....	83
2.2 Демократизація організаційно-функціональних основ судової системи в умовах європейської інтеграції	97
Висновки до Розділу 2.....	123
РОЗДІЛ 3 ГАРМОНІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В НАЦІОНАЛЬНУ ПРАВОВУ РЕАЛЬНІСТЬ	126
3.1 Доступність правосуддя як первинний принцип дотримання демократичних засад розвитку судової системи.....	126
3.2 Громадський контроль у процесах демократизації судової системи України.....	142

3.3 Пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.....	152
Висновки до Розділу 3.....	169
ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	184
ДОДАТКИ.....	219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- БДПЛ** – Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини
- ВККСУ** – Вища кваліфікаційна комісія суддів України
- ВРП** – Вища рада правосуддя
- ВРУ** – Верховна рада України
- ВСУ** – Верховний суд України
- ГПКУ** – Господарсько-процесуальний кодекс України
- Європейська Конвенція'1950** – Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.
- ЄК** – Європейський конституціоналізм
- ЄС** – Європейський Союз
- ЄСІТС** – Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система
- ЄСПЛ** – Європейський суд з прав людини
- З'їзд АУ** – З'їзд адвокатів України
- З'їзд СУ** – з'їзд суддів України
- Закон про реформу ВРП** – Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя»
- ЗВО** – заклади вищої освіти
- ЗК** – Закон України
- ЗМІ** – засоби масової комунікації
- ІКТ** – інформаційно-комунікаційні технології
- КАСУ** – Кодекс адміністративного судочинства України
- ККУ** – Кримінальний кодекс України
- КМ РЄ** – Комітет Міністрів Ради Європи
- КПКУ** – Кримінально-процесуальний кодекс України
- КСУ** – Конституційний Суд України
- КУпАП** – Кодекс про адміністративні правопорушення України

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МКС – Міжнародний кримінальний суд

ММО – міжнародні міжурядові організації

НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції

НГО – недержавні громадські організації

НПУ – Національна поліція України

НШСУ – Національна школа суддів України

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН – Організація Об'єднаних Націй

Резолюція про статус кандидата – Резолюції Європарламенту про статус кандидата України, Республіки Молдови і Грузії 2022/2716 (RSP).

РЄ – Рада Європи

СБУ – Служба безпеки України

ТНК – транснаціональні корпорації

ЦВК – Центральна виборча комісія

ЦПКУ – Цивільно-процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Становлення України як сучасної демократичної держави нерозривно пов'язано з утвердженням і вдосконаленням функціонування властивих для демократії інститутів, які покликані забезпечувати не лише людиноцентризм державної влади загалом, а й створювати систему гарантій для фундаментальних правових цінностей серед яких вагоме місце займає забезпечення принципу доступності правосуддя. З огляду на це проблема науково-теоретичного дослідження проблем демократизації судової системи є важливим актуальним завданням правничої науки.

Актуальність дослідження демократизації судової влади в забезпеченні правового розвитку нашої держави зумовлюється декількома причинами. По-перше, сама про собі судова влада та здійснюваний нею судовий захист прав і свобод людини і громадянина є тією ознакою демократії, без якої унеможлиблюється функціонування всієї системи демократичної організації державної влади. У цьому аспекті будь-які демократичні перетворення в Україні не можуть і не повинні відбуватися поза контекстом досконалення організації і діяльності судової влади, що, в свою чергу, значно актуалізує проведення фундаментальних теоретико-правових досліджень демократизації судової системи та її ролі в забезпеченні демократизму загалом. По-друге, як відомо, демократія – це не лише певний тип організації публічної влади в суспільстві, а й така система, яка гарантує і забезпечує права і свободи людини і громадянина, перетворюючи людину, її добробут та її права на основну соціальну цінність, яка визначає і спрямовує діяльність держави. По-третє, сам досвід функціонування судової системи в Україні переконливо засвідчує, що доволі часто вона відіграє одну з ключових ролей у збереженні демократичних основ державного ладу, стоїть на сторожі демократії і недопущення узурпації державної влади.

Наявність ефективної і незалежної судової влади є невід'ємною ознакою демократизації судової системи, адже це прямо впливає із визначення демократичної держави як такої форми організації публічної влади, яка гарантує максимальне забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. В результаті саме судова влада постає одним із найважливіших суб'єктів, який у процесі правосуддя гарантує верховенство права, пріоритет прав людини і базисні принципи демократичного врядування. Подібна взаємозалежність між розвитком судової влади і утвердженням демократії дає підстави стверджувати, що подальша демократизація судової системи має відбуватися через посилення ролі судової влади, забезпечення гарантій незалежного, неупередженого, професійного правосуддя, що логічно висуває проблематику проведення судової реформи на одне з пріоритетних місць у процесі правотворення і державного будівництва.

Зовсім нещодавно Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС. Однак, слід розуміти, що для того, аби отримати повноправне членство, слід прикласти максимально зусиль для того, аби відповідати європейським стандартам. Судова система теж повинна бути належним чином модернізована, у першу чергу, в аспекті посилення незалежності суддів, ліквідації корупції, а також зміцнення довіри українського суспільства та міжнародного товариства до судової системи України в цілому. Україна повинна стати привабливою для інвесторів, а це є неможливим, якщо будуть побоювання щодо наявності умов для належної реалізації права бізнесу на судовий захист, а також розгляду справи компетентним судом у розумні строки.

Проблема демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції належить до кола наукових інтересів таких дослідників, як: Б. Базарника, В. Бігуна, О. Білова, Ю. Бисаги, С. Бобровник, Т. Галайденко, В. Городовенко, Н. Гураленко, М. Дідиченко, Д. Дубінко, Є. Зозулі, Б. Желіка, М. Іншина, П. Каблака, І. Кравченко, В. Кравчука, В. Кривенко, В. Маляренка, К. Мельника, О. Москаленка, М. Мочульської, Р. Кондрат'єв, О. Кучма, О. Овсяннікової, О. Омельчука, Н. Ортинська, С. Прилипко, С. Прилуцького,

С. Суховія, І. Хомишин, О. Хотинської-Нор, В. Щербини, І. Ярошенко та інших. Проте основні засади поняття, сутності та ознак демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції все ще залишаються не встановленими, особливо в контексті реалізації судової реформи в Україні.

Вагому роль мали оглядові інформаційно-аналітичні матеріали з означених питань, експертні висновки Венеційської комісії, акти чинного національного законодавства України та законопроекти. Емпіричну базу дослідження становлять статистичні та аналітичні матеріали Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державної судової адміністрації України; результати соціологічного опитування населення України, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до положень «Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 рр.», затвердженої Указом Президента України від 11. 06. 2021 р. № 231/2021; «Програми інтеграції України до Європейського Союзу» схваленої Указом Президента від 14. 09. 2000 р. № 1072/2000; «Стратегії людського розвитку», затвердженою Указом Президента України від 14 травня 2021 р.; стратегічних цілей, визначених Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1155-р «Про схвалення Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 р.»; Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021 – 2025 рр., затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 р. № 12–21, спрямована на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», затверджених Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015; тематичним напрямом, визначених постановою Кабінету Міністрів України № 942-2011-п «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2021 р.».

Дисертація відповідає науковому напрямку Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти: «Правові, психологічні та інформаційні проблеми розвитку державності в Україні», затвердженому Вченою радою Національного університету «Львівська політехніка» від 24 червня 2014 року (протокол № 5); темі науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу Національного університету «Львівська політехніка» «Цивільно-правове забезпечення суспільних трансформацій в умовах євроінтеграції» (державний реєстраційний номер 0119Г103040). Дисертація виконана у межах плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу Національного університету «Львівська політехніка» на 2020–2025 рр.

Мета і завдання дослідження. *Мета дисертаційної роботи* – окреслити основні аспекти демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції як неодмінної передумови майбутнього прогресивного правового розвитку та набуття повноцінного членства в ЄС.

Задля вирішення цієї мети слід вирішити наступні *завдання*:

- здійснити наукознавчий вимір демократизації судової системи у джерельному контексті;
- визначити методологічні засади дослідження демократизації судової системи України;
- розкрити концепт демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції;
- схарактеризувати судову владу в Україні як гарант забезпечення демократизму в умовах європейської інтеграції;
- проаналізувати демократизацію організаційно-функціональних основ судової системи в умовах європейської інтеграції;
- дослідити особливості гармонізації європейських стандартів доступності правосуддя, розкрити їх сутність та виявити наявні проблеми і тенденції їх удосконалення;

– з'ясувати поняття та зміст громадського контролю у процесах демократизації судової системи України, його найбільш дієві форми та способи, визначити суб'єктів, які здійснюють громадський контроль за діяльністю судів;

– окреслити пріоритетні напрями демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції;

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

Предметом дослідження є демократизація судової системи України в умовах європейської інтеграції.

Методи дослідження. Методологія демократизації судової системи України сформована на основі сучасної правової матерії та ефективних практик її запровадження у контексті європейської інтеграції. Основними принципами дослідження є: когнітивний (пізнавальний), принцип об'єктивності, детермінізму (причинності), зокрема технологічного детермінізму, аргументованості, конкретності, системності, комплексності, історизму, універсальності (всебічності). Запропонована система принципів не є вичерпною та сталою, вона може зазнавати трансформаційних змін у процесі розвитку науки, що перманентно удосконалюється й розширюється.

При організації наукового пізнання є вкрай важливим коректний вибір методологічних підходів, які дозволять окреслити справдешню сутність предмету дослідження. У дисертаційній роботі використано наступні підходи: плюралістичний, системний, герменевтичний, історичний, синергетичний, порівняльний, антропологічний, аксіологічний (ціннісний) та інші підходи.

Наступною вихідною базисною компонентною методології дисертаційного дослідження є метод. З метою формулювання науково обґрунтованих положень використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний метод використано для розуміння історичного розвитку та сучасних особливостей судової системи в Україні, взаємообумовленості тенденцій її демократизації та європейської інтеграції

(Розділ 2, 3); визначення контроверз у сфері взаємодії судової влади та соціуму (підрозділ 3.2), окреслення шляхів процесу демократизації судової системи у ході її подальшого реформування в умовах європейської інтеграції України (підрозділ 3.3); системний метод застосовано для окреслення основних напрямів правової політики забезпечення демократичних засад функціонування судової системи України та моделювання наукознавчих концептів дослідження (Розділ 1, 2); метод аналізу та синтезу супроводжує пізнавальний процес на всіх його стадіях, зокрема при вивченні нормативно-правового регулювання функціонування судової системи в Україні (підрозділ 2.2); за допомогою порівняльно-правового методу встановлено можливості імплементації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність (Розділ 3); метод класифікації дозволив виокремити групи наукових праць, які стали базисом дослідження проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції (підрозділ 1.1); застосування логіко-семантичного методу сприяв наповненні понятійно-категоріального апарату (підрозділ 1.3); евристичний потенціал функціонального методу дозволив окреслити пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції (підрозділ 3.3); метод узагальнення використано у процесі підготовки висновків здійсненого дослідження (Розділ 1, 2, 3); застосування формально-догматичного методу дозволило проаналізувати чинне національне законодавство з позицій відповідності суспільним трансформаціям та міжнародно-правовим стандартам (підрозділ 2.2); за допомогою аксіологічного методу вдалося вирізнити ціннісні складові демократизації судової системи в Україні (підрозділ 2.1; 3.1; 3.2); антропологічний метод дав змогу акцентувати на правах і свободах людини, зокрема доступу громадян до справедливого правосуддя (підрозділ 3.1); комунікаційний метод дозволив проаналізувати забезпечення та збалансування приватних й публічних інтересів у процесі демократизації судової системи України (підрозділ 2.2; 3.1; 3.2).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження.

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку положень та наукових висновків, зокрема:

вперше:

– визначено авторську дефініцію поняття «демократизація судової системи» як засади державної політики, що визначає її особливу роль у системі публічної влади як легального арбітра при вирішенні суспільних конфліктів відповідно до діючих в державі правових приписів та гаранта захисту прав і свобод, законних інтересів всіх суб'єктів права, що забезпечується особливим порядком формування її структур, який ґрунтується на засадах народовладдя, високим статусом суддів у суспільстві, ефективністю норм процесуально-процедурного характеру;

– окреслено чинники належної громадської участі у здійсненні судової влади: широка залученість інститутів громадянського суспільства при формуванні органів судової влади та здійсненні правосуддя; громадський контроль; транспарентність судової системи; інформаційна доступність; інтенсивність зв'язків між системою правосуддя та суспільством як глобальною метасистемою; наявність превентивних засобів впливу суспільства як контрольного-наглядного учасника процесу; тенденційність прогресивно-поступального розвитку судової системи відповідно до демократичних європейських стандартів функціонування публічної влади;

– виокремлено суб'єкти громадського контролю у процесах демократизації судової системи України (громадські організації, зокрема правового та правоохоронного спрямування; активна свідомо громадянська та неупереджені ЗМІ; адвокатська спільнота; громадські ради; партнерські міжнародні організації) та визначено умови їх продуктивної участі: незалежність інститутів громадянського суспільства; правова політика гарантованості доступу до суду; прозорість й відкритість процедур, нормативна підтримка; належний рівень правосвідомості та правової культури учасників; створення механізмів та платформ для участі у процесах прийняття рішень та формування політики у сфері судової системи; міжнародне співробітництво;

адаптація європейських стандартів та позитивних національних правових практик;

– розроблено комплексний механізм реформування функціонування суддівського корпусу на демократичних засадах: очищення (люстрація) суддівського корпусу; його оновлення через належну процедуру оцінювання відповідності суддів посаді за критеріями фахової компетентності, доброчесності, професійної етики; оптимізація нормативно-правової моделі формування суддівського корпусу та модернізація його статусу;

– запропоновано розуміння правової природи суддівського самоврядування як елемента корпоративної демократії, що полягає у діяльності суддівського співтовариства, його представницьких органів, котра спрямована на забезпечення належного функціонування судової системи, захист професійних прав та інтересів суддів та їх незалежності шляхом участі у вирішенні управлінських питань в межах і порядку, передбачених законом;

– систематизовано напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: зміцнення незалежності судової влади; удосконалення процедури відповідальності суддів; налагодження збалансованої взаємодії судовою та іншими між інституціями публічно влади; подолання практичних проблем реального гарантування прав суб'єктів судового процесу; удосконалення системи виконання судових рішень; уніфікація судової практики і вироблення оптимального механізму подолання правових колізій і прогалин; оновлення методів надання судових послуг через систему електронного урядування; доступність публічної інформації, що перебуває у судовому розпорядженні; активізація участі громадськості у здійсненні правосуддя;

удосконалено:

– методологію дослідження проблеми через виокремлення філософського, загальнонаукового, спеціально наукового й приватно-наукового рівня та науковій експлорації сфери демократизації судової системи в

контексті дії інтелектуального методологічного принципу інформаційно-комунікативного детермінізму;

– концептуальний понятійно-категоріальний апарат шляхом уточнення дефініцій «судова система», «судова влада», «правосуддя», «судово-владні відносини», «суб'єкт судово-владних відносин», «правовий статус суддів», «судова реформа»;

– розуміння принципу доброчесності суддівського корпусу як обов'язкової умови європейського розвитку судової влади, що полягає в високому рівні морально-етичної поведінки суддів у професійній та позасудовій діяльності, впровадження принципів справедливості, верховенства права, рівності та законності при виконанні своїх повноважень;

– історико-джерельну базу дослідження сфери демократизації суддівської влади через їх згрупування за предметом наукознавчого аналізу;

отримали подальший розвиток:

– політструктура методології дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції, яка містить різні за змістом понятійні категорії, що вимагає диференційованого та інтеграційного підходів;

– положення про удосконалення правового регулювання механізмів перевірки доброчесності членів органів суддівського врядування;

– характеристика судової влади як первинного гаранта забезпечення демократизму в умовах європейської інтеграції через визнання її унікальних повноважень правозастосовного характеру щодо всього правового поля держави;

– тези про демократизацію судової системи шляхом удосконалення її організаційно-функціональної основи через мотивування того, що структура судової системи не повною мірою відповідає конституційним засадам правосуддя;

– положення щодо необхідності застосування європейських стандартів у демократизації судової системи України шляхом необхідності впровадження

практики громадсько-наукового обговорення щорічної доповіді про стан належного функціонування судової системи та рівень її незалежності;

– нормативні пропозиції щодо посилення юридичної відповідальності суддів та розроблення правових підстав для відставки, котрі охоплювали б професійні та ціннісно-світоглядні характеристики представників суддівського корпусу;

– положення про удосконалення демократизації судової системи шляхом впровадження принципу транспарентності, що в умовах інформатизації суспільних процесів забезпечується шляхом впровадження новітніх форм діджиталізації правосуддя, розширення потенціалу електронного судочинства та подолання праксіологічних проблем технічної нерівності учасників процесу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес, та можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для поглиблення юридико-профільних знань та розвитку успішних наукових розвідок із проблем демократизації судової системи в Україні в умовах європейської інтеграції;

– у правотворчій діяльності – як теоретико-правове підґрунтя демократизації судової системи в Україні, врегулювання її законодавчого закріплення й забезпечення відповідними нормативно-правовими актами;

– у правозастосовній діяльності – для підвищення рівня обізнаності та правосвідомості правозастосовних суб'єктів щодо визначальних тенденцій демократизації судової системи в Україні, вироблення юридичної (зокрема судової) та суспільної практики;

– в освітній діяльності – у навчальному процесі під час викладання навчальних дисциплін «Теорія та філософія права», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Порівняльне конституційне право», «Міжнародне публічне право», «Правова глобалістика», та низки галузевих процесуальних наук, а також підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація становить результат самостійної наукової роботи аспіранта. Обґрунтовані у дисертаційній роботі положення, висновки отримані особисто аспірантом у результаті наукових досліджень. Використання результатів наукових досліджень інших авторів супроводжується посиланнями на відповідні джерела.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана й обговорена на засіданнях кафедри цивільного права та процесу, а також на науково-практичних заходах, зокрема: Шостій Всеукраїнській науково-теоретичній інтернет-конференції *«Місцева влада й самоврядування в Україні та державах світу: історія та сучасність (аспекти права). На вшанування пам'яті проф. Юрія Панейка»* (м. Львів, 30 травня 2017 р.); Сьомій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права)»* (м. Львів, 25 травня 2018 р.); VII Всеукраїнській науковій конференції *«Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави»* (Львів, 30 травня 2018 р.); Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти *«Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання)»* (м. Львів, 23 листопада 2018 р.); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції *«Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави»* (м. Львів, 30 травня 2019 р.); Дев'ятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)»* (м. Львів, 31 травня 2019 р.); Десятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність»* (Львів, 6 грудня 2019 р.); Одинадцятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність»* (м. Львів, 29 травня 2020 р.); IX Всеукраїнській науково-практичній конференції *«Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави»* (м. Львів, 30 травня 2020 р.); Дванадцятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції

«Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи» (м. Львів, 4 грудня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та результати опубліковано дисертаційного дослідження висвітлено в 13 наукових публікаціях, з них 3 – у наукових фахових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз даних, 10 – у збірниках тез наукових конференцій, які констатують апробацію результатів дисертації.

Структура та обсяг роботи. Структура й обсяг дисертаційної роботи зумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (317 найменувань). Повний обсяг дисертації становить 223 сторінки, з них 183 сторінки основного тексту, додатки – 5 сторінок.

РОЗДІЛ 1

НАУКОЗНАВЧІ КОНЦЕПТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

1.1. Наукознавчий вимір демократизації судової системи у джерельному контексті

Демократичні трансформації, що інтенсифікувалися наприкінці ХХ ст. та набирають масштабніших вимірів, спрямовані на забезпечення свобод і прав людини, формування якісно нових ринкових відносин, розвитку соціально-економічної, політичної, культурної та духовної сфер суспільства, транспарентності органів публічної влади. Гарантування неухильного дотримання і захисту прав людини передбачає передусім ефективну судову систему, незалежну та відкриту діяльність носіїв судової влади. Органам судової влади відводиться визначальне місце у правозахисному механізмі. Судова влада має системоутворюючий характер, позаяк є регулятором життєдіяльності держави і суспільства, їх розвитку та цілісності.

Зарубіжні та українські науковці систематично досліджують проблему формування неупередженого і справедливого правосуддя на міжнародному, регіональному та загальнодержавному рівнях. Значними науковими доробками забезпечене питання розвитку інститутів громадянського суспільства як базису розвитку відкритої держави. Проте наукові дискусії сучасних дослідників щодо діяльності суду та розвитку громадянського суспільства, враховуючи позиції мислителів різних епох, які здійснили фундаментальний вплив на сутнісне розуміння цієї проблеми, нині дедалі актуалізується, позаяк постає нагальна необхідність в удосконаленні існуючих та пошуку новітніх шляхів взаємодії цих суб'єктів. Недостатність комплексних загальноправових розвідок із проблем взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства, демократизації судової системи унеможливорює ефективний правовий розвиток України.

Сьогодні значна увага державних і громадських діячів, міжнародних експертів сконцентрована довкола проблема демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції у межах юридичної доктрини. Проблема реалізації демократії є доволі складною та багатодосліджуваною науковцями різних галузей. Розгляду цього феномену присвячені праці вчених у галузі теорії держави та права, конституційного права, міжнародного права, політології, культурології, однак, на жаль, конструктивних досліджень у сфері демократизації судової системи є недостатньо, щоб могли оцінити сучасний етап демократичних трансформацій в умовах європейської інтеграції України.

Філософську природу демократії досліджували такі мислителі Платон, Арістотель, Цицерон, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін. Питання європейського вектору України, її державна політика у сфері реалізації демократичних процесів, зокрема і всебічний аналіз можливих наслідків різного характеру для українського суспільства з огляду на вступ нашої держави в європейське співтовариство є предметом наукового зацікавлення багатьох українських правників і політиків.

Проблему гармонізації національної правової системи України до європейських стандартів досліджували у своїх працях науковці Н. Бірюкова, С. Бобровник, М. Булкат, Т. Гарасимів, І. Жаровська, Н. Железняк, О. Котляр, О. Кошова, М. Куц, В. Лаба, П. Рабінович, С. Ратушний, В. Опришко, М. Хаустова, А. Целень, Ю. Шемшученко, В. Чернописька, І. Яворська та інші. Разом з тим, певні аспекти цієї проблеми не вивчались в повній мірі, позаяк гармонізувати національну правову систему відповідно до міжнародно-правових стандартів слід у цілій низці сфер життєдіяльності держави, кожна з якої має певну особливість.

Дослідження теоретичних основ міжнародних правових стандартів було об'єктом наукових розвідок досить широкого кола науковців, серед яких Ю. Білас, С. Голубок, О. Гораджаєв, В. Косович, С. Ляхівненко, О. Саленко, Н. Раданович, О. Тіунов, В. Тацій, Ю. Тодика та інші. Вказані науковці

розглядали дане право переважно лише як допоміжний об'єкт дослідження, а відтак сьогодні ця проблема не є вичерпаною.

Демократизації судової системи України в аспекті процесів європейської інтеграції увага наукової спільноти є вибірковою і фрагментарною. Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали наукові доробки низки юристів-вчених: В. Андрущенко, В. Бакіров, С. Бобровник, Г. Боднар, І. Бідзюра, І. Варзар, В. Денисенко, М. Дмитренко, І. Жаровська, В. Забігайло, І. Зеленко, А. Заєць, С. Ківалов, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, Д. Лук'янов, Л. Москвич, М. Михальченко, В. Назаров, Н. Оніщенко, М. Оніщук, Н. Пархоменко, О. Петришин, В. Погорілко, А. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, О. Скрипнюк, В. Устименко, В. Фальковський, М. Цвік, О. Чаплюк, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, П. Шляхтун, В. Якушик та ін. Проте нині потребують детального аналізу питання подальшої демократизації судової системи України щодо утвердження незалежності судової гілки влади та утвердження європейських принципів реалізації судочинства, позаяк здійснена реформа судочинства у 2016 р. не принесла очікуваних результатів.

У науковій літературі дотепер не вироблено єдиного розуміння категорії «судова система», яка на думку одних вчених представляє собою сукупність судових установ та інших державних органів, які сприяють організації та функціонуванню судів [221, с. 67]. Натомість інші тлумачать як систему судів, установ, що наділені судовою владою [139, с. 11]. У національному законодавстві також відсутня дефініція судової системи.

Категорія «судова система» є основою понятійного апарату кількох галузей права, зокрема конституційного, адміністративного та інших, а також широко використовується у теорії та філософії права, що виникає необхідність у з'ясуванні її змісту та поняття, що, зі свого боку дозволить відмежувати її від інших близьких за значенням термінів.

Окремі аспекти визначення поняття судової системи України досліджували такі вчені, як В. Андрейцев, А. Іванищук, М. Карпа, Р. Куйбіда,

Л. Москович, І. Назаров, С. Погребняк, В. Смородинський, О. Старчук, О. Стівба, М. Фоміна, З. Хотинська-Нор та багато інших. Проте, нині відсутні комплексні дослідження, присвячені визначенню категорії судової системи України в контексті її вживання в актах національного законодавства, що підкреслює важливість та актуальність теми дисертаційного дослідження.

Щодо проблеми судової влади, то упродовж останніх років вона стала предметом наукового зацікавлення на дисертаційному рівні. Захищено низку дисертаційних досліджень, присвячених окремим аспектам судової влади, з особливим акцентуванням уваги саме на феномені судової влади в Україні. Зокрема, необхідно відмітити такі напрями дослідження судової влади українськими юристами: В. Городовенко досліджував соціально-правовий характер незалежності судової влади та шляхи удосконалення системи засобів її забезпечення на основі детального аналізу норм чинного законодавства України та значного масиву міжнародних актів у сфері організації судової влади, і як результат – зроблена оцінка рівня відповідності законодавства України щодо організації та здійснення функцій судової влади міжнародно-правовим стандартам. Значну увагу автор приділив таким питанням, як: взаємодія трьох гілок влади, сучасні форми контролю [37; 38].

Дисертаційне дослідження В. Смородинського присвячене дослідженню загальнотеоретичних проблем становлення, функціонування і розвитку судової влади в умовах побудови правової держави в Україні на основі комплексного дослідження державно-правових вчень. Ця робота повністю відповідає вимогам функціонального підходу, оскільки в ній система функцій судової влади розглядається з позицій змісту і направленості судових функцій [205].

У дисертації І. Рекецької судова влада трактується як найвагоміший чинник демократичних трансформацій у суспільстві, який здатний впливати на подальший розвиток гарантій реалізації конституційних положень про права і свободи людини й громадянина. Судова влада у цій роботі розглядається з позицій політології, а тому трактується як елемент політичної системи суспільства, на який покладено функцію захисту прав та інтересів учасників

політичного процесу. Варта уваги позиція автора щодо відносності принципу розподілу влади, оскільки надмірна абсолютизація цього принципу та його екзальтація призводять до побудов штучних бар'єрів між частинами єдиного цілого: правотворчість закріплюється винятково за законодавчою владою, судова діяльність – за судовою тощо. Також заслуговує на увагу позиція І. Рекецької щодо «двоаспектності» судової влади у розрізі темпів політичних змін у суспільстві: по-перше, ця гілка влади здатна сповільнювати темпи політичних змін, пов'язаних із політичною діяльністю переможців виборчих перегонів; по-друге, вона може стати/стає суб'єктом швидких змін запропонованих законодавчою і виконавчою владою. Автор значну увагу приділяє також і проведенню «демаркаційної лінії» між поняттями «судова влада» і «правосуддя». І. Рекецька переконана в тому, що поняттям «судова влада» означається ступінь самостійності і незалежності судів у відносинах з органами державного управління та представницькими органами, тому основним завданням судової влади в Україні є перетворення абстрактно-політичних норм на реально значимі права та обов'язки, забезпечення виконання державою її обов'язків перед особою [184].

Спільною темою для двох останніх досліджень є проблема обслуговування судів, рівень забезпечення суддівської діяльності фінансово-матеріальними ресурсами, участь у вирішенні кадрових питань судової системи, а також питання морально-етичної культури та рівня професіоналізму представників Феміди [184, с. 11].

На думку І. Туркіної, теоретичне опрацювання та спроба закріплення демократичної судової системи в історії становлення і розвитку судової влади вперше відбулася саме в Україні задовго до спроб впровадження цих принципів у Західній Європі. Йдеться про «Пакти і конституція прав і свобод Запорізького Війська» Пилипа Орлика (1710), положення якого встановлювали принцип поділу влади, а також чітко визначали функції судової влади [217].

Доступ до правосуддя – це складна міжгалузева та міждисциплінарна проблема, яка предметно досліджували чимало вчених: О. Герасимчук, В.

Гончаренко, В. Городовенко, І. Жаровська, І. Ізарова, І. Назаров, В. Нор, О. Овчаренко, О. Олійничук, А. Паскар, М. Погорецький, О. Погребняк, С. Прилуцький, Н. Сакара, О. Шило, М. Шумило, А. Яновицька, О. Яновська та ін. Праці цих авторів відіграли вагомую роль у концептуальному розумінні питання доступності правосуддя, однак малодослідженим залишається проблема імплементації міжнародних та європейських стандартів щодо підвищення рівня доступу до правосуддя в Україні, що актуалізується у цьому підрозділі.

Сутність громадського контролю обґрунтовували у різних аспектах: теоретико-прикладних – М. Козюбра, С. Кушнір, Т. Наливайко, О. Петришин, В. Шестак; конституційно-прикладних – Ю. Барабаш, В. Волощук, А. Крупник, О. Орловський; адміністративно-правових – О. Андрійко, Ю. Барабаш, Ю. Битяк, М. Вітрук, В. Гаращук, С. Гончарук, І. Голосніченко, С. Денисюк, Т. Коломоєць, А. Комзюк, О. Кузьменко, Р. Миронюк та інші. Попри значний дослідницький інтерес до сутності громадського контролю за різними гілками влади, проблема громадського контролю у процесах демократизації судової системи України не була предметом окремого розгляду, що актуалізує необхідність з'ясування ролі громадського контролю у процесах демократизації судової системи України.

Питання ціннісного виміру судової системи досліджували як українські, так і зарубіжні вчені. Українськими вченими-правниками проблемі цінностей у теж праві відводиться значна увага, серед яких – В. Бабкіна, О. Бандура, А. Бачинін, С. Бобровник, О. Грищук, К. Гробець, Д. Гудима, М. Гуренко, А. Козловський, Н. Оніщенко, М. Патеї-Братасюк та інші. Вплив цінностей і на розвиток інституту правосуддя можна зіставити з їх впливом на саме право, що є формою відображення й способом втілення людських цінностей. Саме аксіологія права, що активно розвивається у сучасній українській філософії права як одна із визначальних її складових, є ефективним чинником розвитку інституту правосуддя, позаяк предметом її дослідження є правові цінностей, що втілюються й у справедливому правосудді.

Ратифікація Україною міжнародних договорів, що визначали дефініцію «доступність правосуддя» стимулювали українських науковців до цієї проблематики. Зокрема, вона стала предметом дослідження Ю. Битяка, І. Верби, Л. Головка, Ю. Грошевого, С. Демченка, А. Лужанського, І. Марочкіна, І. Мокрицької, О. Овчаренко, Ю. Олінчука, Л. Савранчук, Н. Сакари, В. Сидоренка, М. Смоковиа, О. Соломахіна, М. Штефана, В. Яркова та інших дослідників. Однак теоретико-філософським засадам доступу до правосуддя у контексті транзитивного суспільства не відводиться належної уваги.

Проблеми верховенства права у своїх наукових доробках торкалися фактично всі провідні вчені-теоретики та конституціоналісти. Не бажаючи недооцінити значимість доробку кожного науковця, який тією чи іншою мірою посприяв розширенню розуміння сутності й змісту верховенства права, втім варто насамперед виокремити тих авторів, які присвятили верховенству права і правовій державі фундаментальні наукові праці, це, зокрема: Р. Гринюк, В. Лемак, О. Петришин, Д. Прокопов, А. Селіванов, А. Стрижак, В. Федоренко, С. Шевчук.

З позицій правової аксіології верховенство права розглядалося у працях С. Головатого, О. Зайчука, А. Зайця, Н. Оніщенко, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, О. Скакун, Ю. Шемшученка, В. Шаповала та інших. Окремо, слід відзначити М. Козюбру, ціла низка праць якого торкається безпосередньо проблем верховенства права й правової державності, що сприяли відмові від вузьконормативного розуміння права й переходу до концепції розширеного осмислення права.

Втім, численні наукові гіпотези корифеїв правничої науки так і не внесли загальної згоди відносно розуміння принципу верховенства права, також цьому не посприяли й зусилля КСУ розтовкмачити поняття «верховенство права» у Рішенні якого від 2 листопада 2004 року. З одного боку, це призвело до погоджування різних поглядів завдяки вибору інтегративного підходу, що полягає у відмові від пошуку універсальної, єдиновірної дефініції верховенства

права, а передбачає визнання «ситуативної змістовної інтерпретації поняття верховенства права, уникаючи такої його дефініції, що можна було би поширити на всі життєві обставини» [79, с. 44], як це відображено на практиці ЄСПЛ.

З іншого боку – різноманітність та заплутаність тлумачень верховенства права зовсім не сприяють його утвердженню та відтворенню у суспільній правосвідомості, відтак і тепер актуальними залишаються наукові пошуки новітніх підходів, які би пролили світло на саму сутність даного принципу, зокрема, шляхом його дослідження у гармонійному поєднанні з іншими правовими феноменами, посеред яких значне місце посідає правосуддя загалом і його правотворчому потенціалу зокрема. Так, у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства визначено пріоритети реформування системи судоустрою з метою практичної реалізації принципу верховенства права й забезпечення ефективного функціонування судової влади, що окликається зі суспільними очікуванням щодо справедливого і незалежного суду [177].

Загальні засади принципу справедливості як визначальної домінанти суспільного буття, було предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних й зарубіжних науковців, серед яких відзначимо тих, наукові здобутки яких послугували для нашого дослідження, а саме: М. Баймуратов, Ю. Барабаш, Ю. Бисага, Ю. Волошин, С. Головатий, Л. Дюгі, О. Зайчук, О. Копиленко, М. Мельник, М. Оніщук, О. Пересада, В. Погорілко, А. Селіванов, О. Скрипнюк, І. Сліденко, М. Ставнійчук, А. Стрижак, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, В. Шишкін.

Серед сучасних західних теоретиків й філософів права, які досліджували категорію рівності, слід виокремити: Р. Дворкіна, Д. Ллойда, П. Рікера, Дж. Роулза, Р. Нозіка та інших, концепти яких на міжнародному рівні актуалізували питання рівності. У сучасній правничій науці проблема рівності та рівноправності часто порушується у межах досліджень з теорії права й конституційного права такими вченими, як: С. Погребняком, Н. Оніщенко,

С. Рабіновичем, Г. Журавльовою, О. Дашковською, А. Бондарем, Т. Чепульченко, О. Хлебніковим та ін.

Філософсько-правову природу рівності, генезу ідеї правової рівності досліджували С. Боднар, Н. Боеало, Л. Худояр. Втім, питанням сутності категорії рівності із урахуванням сучасних концепцій філософсько-правової думки та їх впливу на розуміння рівності в реалізації правосуддя з урахуванням реформованого національного законодавства належної уваги в правничій літературі не приділялося.

Тематика перехідного правосуддя всебічно представлена наукових роботах Ж. Балабанюк, А. Блага, М. Гнатовського, Р. Додонова, А. Зоріної, О. Євсєєва, О. Задорожнього, К. Кармазіної, Є. Качанова, А. Кориневича, С. Куліцької, Я. Мельника, В. Михайленко, О. Овчаренко, Ю. Орлова, Н. Сатохіної, О. Семенюк, О. Уварової, К. Хлабистової, С. Шемети, О. Щербанюк. Разом з тим дослідження цього феномена залишається і надалі актуальним, що зумовлено наявністю збройного протистояння в Україні та пошуків оптимальних шляхів виходу з нього, що веде до необхідності вивчення місця та ролі міжнародних інституцій в процесі правосуддя перехідного періоду та комплексності їх механізмів, які можуть бути застосовані в українському суспільстві.

Таким чином, феномен «судової системи» є предметом дослідження цілої низки наукових розвідок. Практично всі науковці, які займаються вивченням будь-яких аспектів судової влади, правової держави, проблем розвитку громадянського суспільства, тією чи іншою мірою розглядають категорію «судову систему». Огляд наукових поглядів на дефініцію «судова система» демонструє його неоднозначність та проблематичність, а відтак актуалізує його дослідження. Необґрунтованим убачається передусім визначення «судової системи» виключно як «судової влади» чи «судочинства», позаяк кожна з цих категорій знаходиться у власній площині. Важливим чинником побудови змістовного наповнення дефініції «судова система» є звернення до філософії права, позаяк воно має ідеологічне навантаження.

Отже, консолідовані наукові знання, репрезентовані у сучасних розвідках щодо демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є основою для належного філософсько-правового осмислення цього феномену, уникнення правових помилок, подолання нинішніх проблем у досліджуваній сфері та формулювання пріоритетів перспективного розвитку судової системи в Україні.

1.2 Методологічні засади дослідження демократизації судової системи України

Методологія – це вагома та невід’ємна складова наукового пізнання, вона є запорукою оперативного здійснення будь-якого дослідження. Розроблення обґрунтованого методологічного підходу до проблеми демократизації судової системи України вимагає нового її розуміння з урахуванням сучасної правової матерії та окреслення ефективних практик її запровадження у контексті європейської інтеграції. Загальна характеристика методології судової системи України потребує скрупульозного розгляду, позаяк має теоретико-прикладне значення в оптимальному розвитку правової держави та відкритого суспільства. Водночас, саме від рівня опрацювання методологічних питань у правових дослідженнях безпосередньо залежить удосконалення правової науки загалом.

Задекларована проблематика вимагає багатоаспектного семантичного, змістовного та структурного аналізів, тому, окрім правової методології, необхідним є врахування методологічних засад філософії, соціології, науки державного управління, історії, лінгвістики тощо.

Вагомий внесок у вивчення проблем методології пізнання судової системи України внесли такі вчені: С. Бобровник [7], М. Булкат [16], Т. Гарасимів [28], А. Зуєва [81], Н. Ільченко [83], П. Каблак [87; 88], М. Кельман [94; 95], С. Кожушко [100], Л. Коломієць [101], Т. Крушельницька [119], О. Лівінський [131], Л. Наливайко [140; 142], Г. Незабитовський [145], І. Омельчук [153], Н. Палас [156], Н. Пархоменко [158], О. Прокопенко [180], О. Саленко [193],

Т. Фулей [223], В. Шейко та Н. Кушнарєнко [241], О. Ющик [245] та ін. Однак, проблема демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції не отримала належної уваги дослідників, що обумовлює необхідність у виробленні якісного методологічного базису.

Визначальним завданням кожного наукового дослідження є виявлення нових або уточнення раніше відомих, але недостатньо вивчених феноменів, фактів, закономірностей тощо. Вагомим є не лише встановити науковий факт, але передусім схарактеризувати його правову природу, чітко окреслити теоретичне та практичне значення феномену, прийшовши до певних висновків й рекомендацій [89, с. 36]. Правильне обґрунтування є домінантною процедурою у науці, внаслідок якого запропонована теорія може бути визнаною науковою спільнотою та іншими соціальними групами [145, с. 62]. Цього можна досягнути винятково на підставі компетентного застосування методології пізнання та її новітніх досягнень. Сучасна правнича наука намагається переосмислити світоглядні концепції та виробити належний методологічний інструментарій, який би сприяв оптимізації наукового пізнання певних правових, суспільно-політичних, економічних, соціальних, культурних та інших феноменів.

У глобалізаційно-інформаційному суспільстві неможливо уявити розвиток будь-якої галузі без використання науково-обґрунтованої новітньої методології, абрису пріоритетних напрямів досліджень, оскільки саме вони формують науковий базис для поступального розвитку усіх суспільних сфер [119, с. 25]. Упродовж усього історичного розвитку науки проблема методологічного обґрунтування наукових досліджень завше займає визначальне місце, позаяк формування та становлення будь-якої наукової сфери залежить від розширення спектру нових знань, акумулювання та інтерпретація яких забезпечуються використанням відповідних методів дослідження [22, с. 55]. У процесі розвитку правової науки, зокрема філософії права, постійно здійснюється інтеграція прогресивних, основних досягнень методології різних галузей. Розвиток і впровадження нових методологічних підходів (аксіологічного,

феноменологічного, антропологічного, синергетичного та інших) щодо задекларованої дисертаційної проблематики дозволить вирішити цілу низку контроверз, зокрема в умовах тривалої реформи судової влади в Україні, військових реалій, та, безумовно, сприятиме консолідації інтересів окремої людини, соціуму та держави.

Вважаємо, що обґрунтоване визначення методології дослідження демократизації судової системи України не лише дозволить вирішити поставлені нами завдання, але й певною мірою удосконалив інструментарій правової науки загалом. Результатом наукової креативності є концептуалізація систематизованого знання, напрямків розв'язання назрілої проблеми, яка є об'єктом і предметом дослідження, а також визначення понятійно-категоріального апарату [87, с. 14]. Формулювання авторського інструментарію дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції уможливить підвищення якості нашої розвідки та подальший її розвиток у науковому дискурсі.

Полісемантичний аналіз категорії «методологія» вказує на плюралізм її наукового розуміння та неоднозначність її смислового навантаження. З метою формулювання методології демократизації судової системи України, слід виокремити найбільш поширені дефініції, щоб на їхній основі сформулювати власне авторське розуміння. Так, категорія «методологія» у науковому дискурсі осмислюється такими дефініціями: 1) від грецьких слів «метод» – шлях до чогось та «логос» – вчення, наука, які містять загальні та антитетичні ознаки: теоретичний базис та модуси організації пізнавального процесу, що визначають пізнання з позицій його загальних форм, перспектив пізнавальних засобів і механізмів, які забезпечують логіку та консеквентність наукового дослідження [67, с. 26]; 2) складне вчення чи утворення, що передбачає собою цілу систему розмаїтих підходів, методів, логічних прийомів й евентуальних засобів пізнання та впливу на явища (зокрема, державно-правові) [95, с. 24]; 3) комплекс методів, способів і прийомів, їхня чітка послідовність чи схема, сформована для здійснення певного наукового дослідження [28, с. 44]; 4) галузь теоретичних

знань, уявлень щодо сутності, форм, вимог, умов і порядку використання у ході наукового пізнання, а також практичної діяльності, відповідних підходів, методів, прийомів й процедур [150, с. 374]; 5) універсальна органічна система, яка є своєрідним зводом законів наукового пізнання [83, с. 57]; б) систематизація способів і прийомів, які використовуються у певній сфері діяльності (науці, культурі, політиці); загальна теорія методу, теорія у дії; вчення про систему способів і прийомів [180, с. 449] тощо.

Методологія – явище динамічне, воно постійно розширюється та удосконалюється, враховуючи особливості суспільного розвитку. Значимість методології у дослідженні демократизації судової системи України вкрай вагома, адже вона визначає конструкцією принципів й засобів її організації в умовах європейської інтеграції, дозволяє визначити її сутність, проблеми та перспективи розвитку.

Слід зазначити, що розуміння категорії «методологія» ускладнюється частим ототожненням її із поняттям «метод». Підтримуємо позицію тих авторів, що розуміння методології як системи методів обумовлене прагматичним підходом до цього поняття і відходить на другий план її філософська сутність, світоглядне значення [245, с. 99]. Вважаємо, що не можна обмежувати методологію лише процесом пізнання, позаяк вона є не лише інструментом теоретичного пізнання, але й трансформації дійсності та визначається діяльнісним характером [22, с. 57]. Звідси, категорія «методологія» є значно ширшим поняттям, аніж термін «метод», який є тільки одним із елементів методології пізнання, і вони поєднуються між собою як ціле та складова.

Сутність методології полягає не лише у методах, але і наукових підходах, принципах, категоріях, поняттях, світогляді, ученнях, гіпотезах, законах, тенденціях та ін., які між собою взаємодіють і взаємодоповнюються, тобто мають інтеграційний характер. Ефективність використання методологічного інструментарію та його правильне семантичне наповнення природно пов'язане із компетенцією суб'єкта пізнання. Проведений нами розгляд дефініцій

дозволяє визначити методологію дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції як логічно-структуровану систему взаємодіючих і взаємодоповнюючих елементів (наукових принципів, парадигм, дослідницьких підходів, методів), які забезпечують формулювання об'єктивних теоретико-практичних положень з перспективою їх подальшого розвитку.

Політструктура методології дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції передбачає розгляд різних за змістом понятійних категорій, що вимагає диференційованого та інтеграційного підходів. Зауважимо, що елементи методології пізнання демократизації судової системи України інтегруються та сприяють формуванню комплексного та ґрунтовного наукового знання.

Методологія дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є складним і багатоаспектним явищем, що передбачає: загальне наукове пізнання судової системи України та її демократизацію через участь громадськості відповідно до європейсько-правових стандартів; осмислення наукових юридичних концепцій, їх аргументованості та доцільності; аналіз демократичних закономірностей та адаптації до них судової системи України; визначення понятійно-категоріального апарату демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; окреслення комунікативних методів між судовою владою та різними інституціями громадянського суспільства; формулювання стратегії (методики та процедури) демократизації судової системи України та її гармонізації із міжнародно-правовими стандартами та ін.

Вибір методів дослідження здійснюється на основі наукових принципів, які відображають пізнання, головну ідею певної системи знань. Принцип є значно ширшим, ніж метод і слугує універсальною нормою-ідеєю компетентного правового мислення, це константа здійснення пізнання. Догматичність, незаперечність принципів забезпечують концептуальність наукового дослідження. Принципи наукового пізнання відіграють конститутивну роль в ефективності будь-якого дослідження, водночас, їх

система може змінюватися відповідно до певної галузі наукового пізнання чи предмету дослідження, а також залежить від автора – його особистого світогляду, дотримання ідеологем певної наукової школи тощо.

Основними принципами дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є: когнітивний (пізнавальний), принцип об'єктивності, детермінізму (причинності), аргументованості, конкретності, системності, комплексності, історизму, універсальності (всесвітності) та ін.

Базисним принципом більшості досліджень різних галузей науки є когнітивний (пізнавальний), що немає чітко встановлених меж, який дозволяє їх розширювати до особливостей конкретного предмету розвідки. Когнітивний (пізнавальний) принцип відіграє вагомий роль у демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції, оскільки дозволяє ґрунтовно проаналізувати судову систему зокрема, поведінку її представників, запити до неї окремого індивідуума, певних соціальних груп, соціуму та держави в їх взаємодії між собою. За допомогою когнітивного (пізнавального) принципу можна визначити роль громадськості, діяльнісний вплив інститутів громадянського суспільства на демократизацію судової системи України, формування прозорості, самостійної та незалежної судової влади, які повинні базуватися на відкритій та ефективній консолідації зусиль з обох сторін. Саме на основі когнітивного (пізнавального) принципу стає можливим осмислення наукових концептів демократизації судової системи в Україні та окреслення правової політики забезпечення демократичних засад її функціонування.

Принцип історизму дозволяє дослідити феномен судової системи в Україні в ретроспективі розвитку і становлення, взаємозв'язку з конкретними умовами та простежити динаміку її демократизації. Дотримання цього принципу сприяє виявленню причин появи певного феномену, розкриттю якісних чи негативних змін на різних історичних етапах, у взаємообумовленості та взаємозалежності подій, аналізу генезису та тенденцій його трансформації у ході діалектичного формування [170]. Принцип історизму забезпечує дослідження феномену

судової системи України з позицій її виникнення, основних етапів розвитку, особливостей сучасного функціонування та демократичних тенденцій становлення. Також саме цей принцип дозволяє здійснити порівняльно-історичний аналіз налагодження взаємодії судової влади з громадськістю, розвитку цієї проблематики та її актуальності у конкретний період суспільного розвитку.

Принцип детермінізму (причинності) займає домінуючі позиції у науковому дискурсі та визначається власними характеристиками. Категорію «детермінізм» зазвичай тлумачать як об'єктивний та незмінний взаємозв'язок між речами і подіями та між ідеальними об'єктами (причинно-наслідкові зв'язки); події, які відбуваються у межах одного чи кількох детермінованих (визначених) шляхів, які не є безпідставними, а цілком закономірними, а процеси, у контексті яких кожен предмет набирає власних характерологічних рис, розвиваються на підставі попередніх умов [101, с. 322; 287]. Звідси, принцип детермінізму щодо проблеми демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції набирає особливої значимості для здійснення аналізу усталених причинно-наслідкових зв'язків цих явищ, визначення їх впливу та взаємообумовленості.

В умовах інформаційно-глобалізованого суспільства важливим є застосування також принципу технологічного детермінізму, під яким Л. Коломієць розуміє «методологічну установку, що виходить із визначальної ролі техніки та технології у сучасному розвитку суспільно-політичних інституцій [101, с. 321]. Утвердження технологічного детермінізму як методологічного принципу природно пов'язана із прогресивними технічними та інформаційно-комунікаційними можливостями і їх вагомою роллю у розвитку державно-правової дійсності. Використання інформаційно-комунікаційних технологій сприяє правовій ерудиції індивідуума, розвитку «електронного правосуддя», і безумовно, розширює можливості доступу соціуму до судової системи загалом та судової влади зокрема та сприяє їх ефективній взаємодії.

Принцип об'єктивності у дослідженні проблеми демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції передбачає цілковиту неупередженість та об'єктивність. Цей науковий принцип зобов'язує розглядати всі явища та події в їх багатогранності, складності та контрверзі, з урахуванням як позитивних, так і негативних аспектів їх сутності, незалежно від особистих переконань дослідника [170]. Принцип об'єктивності передбачає розуміння дисертаційної проблематики з позицій її багатоаспектності та незалежно від суб'єктивного ставлення автора до певних явищ, які проєктуються у результатах дослідження.

Водночас, принцип об'єктивності спрямований на забезпечення позитивних відносин між суб'єктом і об'єктом у процесі пізнання, він налаштовує дослідника на необхідність відмови від узвичаєних, застарілих і стереотипних установок щодо певного предмету; передбачає з'ясування суперечливої єдності суб'єктивного та об'єктивного, а також розуміння того, що неможливо абсолютно відмовитися від суб'єктивних моментів у пізнанні – людського аспекту в ньому, тобто наявності певною мірою суб'єкта в об'єкті [170]. Однак, дослідник має будь-яким чином утримуватися від особистих уподобань чи антипатій щодо розглядуваного феномену, а його умовиводи та зміст положень повинні максимально відповідати правовій реальності.

Принцип аргументованості передбачає те, що кожна наведена позиція дисертанта із проблеми демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції має чітко обґрунтовуватися, підтверджуватися достовірними фактами, які доведені як у правовому, науковому, так і реальному суспільному вимірі.

Принцип системності дозволяє розглянути питання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції як складну динамічну систему, яка органічно поєднує в собі різні складові. Відтак, завдяки цьому принципу досліджуваний предмет є певною системою, яка характеризується цілісністю, структурованістю та взаємодією із зовнішнім світом.

Важливою методологічною основою є принцип комплексності, який дозволяє розглянути проблему демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції як складну, цілісну, функціональну та динамічну систему; зумовлює дисертанта звертатися не лише до джерел права, але й інших галузевих наук: філософії, політології, соціології, історії, культурології та інших, що забезпечує міждисциплінарне розуміння проблематики.

Повноту дослідження забезпечує принцип універсальності (всебічності), в основі якого є розгляд досліджуваного явища у взаємодії та взаємозв'язку з іншими близькими за сутністю чи спорідненими явищами. Феномен судової системи не є ізольований, він пов'язаний насамперед зі соціумом та державою, тому вимагає всебічного з'ясування обставин, у яких функціонує та розвивається, врахування усіх позитивних та негативних чинників.

Принцип конкретності у дослідженні демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції сприятиме детальному розгляду цього феномену, виявленню основних тенденцій з метою окреслення подальших перспектив.

Проаналізовані принципи наукового пізнання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції становлять методологічний базис дослідження цієї проблематики, однак він не є вичерпним і може бути розширений у процесі нового наукового осмислення.

Структура методології дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції передбачає також низку інших її складових – наукових підходів та методів. При організації наукового пізнання є вкрай важливим коректний вибір методологічних підходів, які забезпечують базисні основи пізнання та переосмислення сутності досліджуваних об'єктів конкретної дійсності (у нашому випадку – правової). Взаємозв'язок категорій «методологія» й «методологічний підхід» науковцями передусім тлумачиться як співвідношення основи та засобу: використання певних методологічних підходів забезпечує реалізацію належних методологічних засад пізнання та

трансформує розуміння сутності феноменів (явищ і процесів) [22, с. 64]. Методологічний підхід – це один із визначальних компонентів парадигми, що об'єднує взаємозалежні наукові методи, які певною мірою пов'язані між собою, утім, серед них один або декілька є магістральними, натомість інші підпорядковані їм та відіграють допоміжну роль [45, с. 30]. До найбільш поширених методологічних підходів належать: системний, герменевтичний, історичний, синергетичний, порівняльний, антропологічний, аксіологічний (ціннісний) та інші підходи.

Сучасна наука та філософія визначається плюралізмом, тобто великою кількістю ідей, концепцій та позицій, які доповнюють або кардинально заперечують один одного [199, с. 104]. Не заперечуючи існування загальних законів та можливостей досягнення об'єктивної істини, плюралізм нині чітко демонструє свою значущість, позаяк наука не в силі сформувати однозначні та остаточні відповіді на чимало проблем, які дедалі розширюються. Вперше свідомо застосували дефініцію «плюралізм» німецькі мислителі К. Вольф та І. Кант. Згідно з їхніми позиціями, плюралістичний підхід полягає у клопіткій, критично осмисленій, обґрунтованій роботі вчених і наукових спільнот, який «захищає» науку від свідомих й несвідомих аберацій, спростовуючи чи елімінуючи псевдонаукові судження [153, с. 4, с. 94]. Формування демократичної європейської держави та розвинутого глобального громадянського суспільства актуалізує значущість застосування плюралістичного підходу у наукових правових дослідженнях, зокрема у межах демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

Український філософ І. Омельчук відзначає, що плюралізм – це не існування різних уявлень про дійсність, кожне з яких не може фактично бути оцінене ззовні, а процес конкуренції багатоманітних теоретичних уявлень (умовиводів), одні з яких демонструють свої переваги стосовно інших, відтак останні втрачають свої позиції. Плюралізм передбачає наявність конкуруючих теорій, парадигм, концепцій, дослідницьких платформ, і власне, суперництво між ними сприяє досягненню істини та поступу науки [153, с. 89].

Плюралістичний підхід містить низку концептуальних домінант: суб'єктивність, свободу, критичний діалог (толерантність), гносеологічну скромність, якісне різноманіття, які відображають особливість та методологічний потенціал цього підходу у науковому пізнанні [153, с. 7]. Отже, різноманітність позицій у науковому дискурсі щодо певного феномену (явища чи процесу) є його сучасною особливістю, що сприяє оптимальному пошуку оперативних модусів вирішення конкретної проблеми. Засоби плюралістичного підходу сприяють всебічному розгляду питання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції, зокрема наукознавчих концептів дослідження та можливостей імплементації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність.

Наступною вихідною базисною компонентою методології дисертаційного дослідження є метод. У філософсько-правовому дискурсі найбільш поширеною дефініцією методу є те, що «це спосіб побудови та обґрунтування системи знань, комплекс операцій та прийомів теоретичного і практичного засвоєння дійсності» [94, с. 293]. Кожен метод має своє призначення, а тому ефективність чи неефективність його використання залежить безпосередньо від суб'єкта пізнання, тобто правильності вибору методу та дотримання його правил. З огляду на те, що будь-який метод має певні пізнавальні можливості, тому доцільними є застосування групи методів у дослідженні проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

Сучасна методологія правничої науки виокремлює базові рівні дослідницького пізнання:

1) філософський рівень пізнання (загальнофілософські підходи) – дозволяє осмислити модус процесу дослідження, за його допомогою здійснюється перехід від об'єкта (спостережуваної дійсності) до об'єкта дослідження (системи наукових абстракцій), окреслюється власна сутність об'єкта, незалежно від пізнавального суб'єкта, а також пізнавальна форма, яка відображує цей зміст (поняття, судження) [95, с. 88]. Філософські закони та категорії носять загальний, універсальний характер. Філософський рівень

методології передбачає визначення загальних принципів пізнання і залежить практично цілком від філософських установок суб'єкта (дослідника), направленості самої особистості [180, с. 448]. Тобто, філософський рівень пізнання генерує світоглядні підходи щодо обраного об'єкту та його нового осмислення;

2) загальнонауковий рівень (загальнонаукові методи) передбачений більшістю галузевих наук, адже кожне наукове дослідження містить як предметний, так і методологічний зміст, зумовлює критичний аналіз усталеного категоріально-понятійного апарату, підходів, передумов і чинників до інтерпретації наявного матеріалу з обраної проблематики [241, с. 61]. Цей рівень методології формує базис теоретичної та практичної діяльності;

3) спеціально-науковий рівень чи спеціально-методологічний рівень (конкретно наукові методи, спеціальні методи пізнання) окреслює поле дослідження об'єкта (приміром, залучення доробок інших галузей науки, практичного досвіду різних сфер), і відтак уможливорює його системний розгляд (опис), пояснення причин й тенденцій розвитку, експериментальне вивчення тощо [94, с. 294]. Пізнавальний потенціал цього рівня дозволяє розкрити проблемні аспекти демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції з позиції різних галузевих наук й визначити методи дослідження, що є характерологічними для конкретної наукової сфери;

4) спеціалізовано-методологічний рівень, окремий науковий рівень, приватно-науковий рівень (власні методи правового пізнання) предметно визначає формат досліджуваного об'єкта та конкретні процедури мисленнєвого оперування ним [95, с. 89]. Саме винятково правові методи дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції забезпечують формування найбільш концептуально-логічних положень та обґрунтованих висновків. Такий підхід видається найбільш раціональним, який сприяє оптимальному розгляду задекларованої проблематики.

Основою філософії права є закон діалектики. Діалектичний метод уможливорює розуміння історичного розвитку та сучасних особливостей судової

системи в Україні, взаємообумовленості тенденцій її демократизації та європейської інтеграції. Використання цього методу дозволяє осмислити проблемні аспекти демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції, розкрити закономірності та тенденції цього процесу у багатосторонньому аспекті, визначити контрверзи у сфері взаємодії судової влади та соціуму, окреслити шляхи їх вирішення та сформувані конкретні пропозиції щодо оптимізації процесу демократизації судової системи у ході її подальшого реформування в умовах європейської інтеграції України.

Діалектичний закон заперечення дозволить виокремити у питанні демократизації судової системи України сучасні та колишні її елементи, які трансформували імплементацію європейських стандартів у національну правову реальність. У цьому контексті слід відзначити, приміром, значимість громадського контролю за діяльністю органів судової влади, який дедалі частіше характеризується не номінальною, а реальною участю.

Використання метафізичного методу сприятиме визначенню правової природи судової системи України, адже, за міркуваннями окремих давніх мислителів, і зокрема мовиться це у Біблії, судова система має божественне походження, але за умови, що вона є справедливою.

Від всебічного дослідження теоретичних і практичних аспектів проблеми демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції, безумовно, залежить наступна трансформація наукознавчих концептів та гармонізація національного законодавства до європейських правових стандартів. З огляду на це, важливим методологічним орієнтиром дослідження задекларованої проблематики є системний метод, що активно використовується представниками юридичної науки.

Системний метод сформувався на основі динамічного збільшення різних систем (біологічних, механічних, суспільних) і відіграє особливу роль у правильному розумінні правових систем. Застосовуючи системний метод у процесі дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції, можемо стверджувати про складність та

багатоаспектність цієї тематики. Системний розгляд обраної проблеми вимагає дослідження предмету пізнання як єдності складових (елементів, компонентів), гармонійна взаємодія яких обумовлює виникнення спільних ознак, які наповнюють ці елементи особливою сутністю.

Системний підхід логічно призводить до синергетики. Стрімкий розвиток демократичних держав світу, формування глобального громадянського суспільства значно розширюють межі прав і свобод людини, участі соціуму в державному управлінні, інтенсифікують взаємодію органів публічної влади, судової зокрема, з інституціями громадянського суспільства. Тому у дослідженні задекларованої проблематики значну науково-методологічну роль має синергетика (із грец. «synergia» – співучасть, сприяння). Зауважимо, що синергетика розвинулася в середині ХХ ст. у межах загальної теорії систем кібернетики. Згодом вагомість застосування синергетики була визнана іншими галузями науки, зокрема і гуманітарними: філософією, психологією, соціологією, юриспруденцією та багатьма іншими галузями.

Пізнавальними об'єктами синергетики є відкриті системи, що взаємодіють між собою і довколишнім середовищем шляхом обміну енергією, інформацією тощо [119, с. 26]. Синергетична методологія має позитивну апробацію у юридичних розвідках й визнана потенційно перспективною щодо пізнання законів розвитку правової дійсності [108, с. 21]. Вагоме значення синергетики має також у процесі дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

До складних відкритих систем належать не лише державно-правові явища, які сучасна правова наука визначає як системи (приміром, правова система, до якої разом з іншими компонентами, входить система права й система законодавства та є наочним взірцем складної та відкритої системи), але й інші явища, які можуть розглядатися як компоненти (підсистеми) складніших феноменів та розвиваються за законами саморегуляції [119, с. 27]. Синергетичний підхід, який має теоретико-міждисциплінарний характер,

дозволяє досліджувати різноаспектні питання правничої науки на основі нових методологічних позицій.

У нашому дослідженні синергетичний підхід дозволив з'ясувати, що забезпечення оперативної комунікації між судовою владою та інституціями громадянського суспільства залежить від розуміння (перцепції) нею раціональних ідей, пропозицій соціуму. Також важливо здійснювати постійний моніторинг як у суспільстві, так і роботі судів щодо виявлення проблем взаємодії між ними. Це, зі свого боку, підвищить рівень довіри соціуму до судової системи, органів судової влади та державних інституцій, забезпечить нівелювання наявних або евентуальних контроверз у цій сфері. Синергетичне розуміння процесу цієї взаємодії зумовлює необхідність розумного розширення правової свободи, ініціативи соціуму щодо здійснення правосуддя та стимулювання його потенціалу до взаємодії.

З огляду на означене, виняткове місце у дослідженні демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції займає комунікативний метод. Зауважимо, що окремі складові цього підходу розглядалися Платоном. Так, на думку давньогрецького мислителя, ідейно-політичну єдність громадян можна досягнути шляхом створення ідеальної держави, в якій функціонуватимуть інституції, що відповідатимуть за опрацювання інформації, організацію її подачі та поширення серед соціуму. У розробленні комунікативних проблем відіграли також значну роль ідеї Аристотеля, теоретичні узагальнення яких зводились до бачення політики як форми спілкування. Комунікативний підхід розвинув Н. Макіавеллі, який один із перших придумав модель взаємодії органів державної влади з громадськістю [187, с. 83]. Чималий внесок у формування комунікативного методу здійснили також відомі мислителі, зокрема Цицерон, Августин Блаженний, Т. Гоббс, Дж. Мільтон, Ш. Монтеск'є та ін.

Вагомість комунікативного підходу у нашому дослідженні полягає передусім у його стратегічному характері, застосування якого спрямоване на забезпечення та збалансування приватних й публічних інтересів у процесі

демократизації судової системи України. Комунікація є інструментальною складовою налагодження гармонійних взаємовідносин між судовою владою та соціумом. Формування інформаційно-глобалізаційного суспільства, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій зумовлює появу нових форм й методів взаємодії судової системи та її носіїв зі соціумом, що значно розширює можливості комунікаційного методу у процесі демократизації судової системи України. Зокрема, демократизації судової системи України сприятиме трансформація надання судових послуг, відкритість інформації (через ІКТ), що перебуває в судовому розпорядженні, створення оптимальних умов для участі соціуму в здійсненні правосуддя. Особлива методологічна роль комунікативного підходу полягає у можливості доступу ЗМІ до судової системи України, визначенні позитивних і проблемних аспектів їх взаємодії. ЗМІ як інститут громадянського суспільства здійснює безпосередній вплив на:

- 1) розвиток суспільної свідомості у національних межах щодо судової системи та довіри до судової влади, веденні державної політики у цьому напрямі;
- 2) взаємодію судової влади з окремими громадянами чи групою осіб;
- 3) формування міжнародного іміджу судової системи України.

Особливу значимість для розкриття сутності питання демократизації судової системи України має аксіологічний (ціннісний) метод. Цінності суспільства формуються упродовж всього його історичного розвитку та втілюються у звичаях, традиціях, усталених нормах поведінки певного соціуму, що забезпечує його національну самобутність. Саме гармонійність суспільних відносин, їх демократичний функціональний характер безпосередньо залежить від врахування цих неформальних регуляторів у нормах законів, інших нормативних актів, а також формуванні політики держави та здійсненні правових реформ [86, с. 198]. Безумовно, демократизація судової системи є базисом для розвитку ціннісних орієнтацій у суспільстві, соціально-правової консолідації громадян. Аксіологічний метод сприяє розкриттю зовнішнього і внутрішнього наповнення та значимості досліджуваної проблематики. Демократизація судової системи на основі ефективної взаємодії судової влади,

інших дотичних до неї органів публічної влади зі суб'єктами громадянського суспільства, умовно може визначати рух траєкторії судової системи у напрямі ціннісної системи координат. Результативність аксіологічного методу посилюється у поєднанні з інституціональним методом.

Формування глобального громадянського суспільства передбачає інші характеристики права та правової реальності, що зумовило зміну парадигм суспільного розвитку, а також популярність новітніх соціально-філософських концепцій [65, с. 7]. Тому, важливе значення для дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції має антропологічний метод.

Незважаючи на те, що антропологія як галузь наукового дослідження сформувалася в європейській культурі у XIX ст., нині ідея людиновимірності набуває парадигмальної значущості у науковому пізнанні. Вона є базисом наукових досліджень в їх ціннісному, світоглядному, когнітивному, прагматичному, комунікативному і методологічному аспекті. Вагомим чинником вирішення наявних проблем є саме гуманітарний ідеал науковості як втілення універсальних особливостей пізнання внутрішнього світу індивідуума [162, с. 4]. Юридична антропологія, що вивчає правове буття соціуму у різних історичних і територіальних вимірах, є одним із напрямів науки про людину. Вона розвинулася на стику юриспруденції з іншими гуманітарними науками, передусім зі соціальною антропологією, філософією, соціологією, історією. Юридична антропологія як прикладна наука намагається впливати на законодавство (національне, міжнародне) у контексті людського виміру [65, с. 9]. Антропологічний метод у визначенні ролі демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є засобом забезпечення та удосконалення національного права щодо доступу громадян до справедливого правосуддя.

Розглядаючи проблематику нашого дисертаційного дослідження, вкрай доцільним є використання науково-методологічного потенціалу герменевтики, що дедалі розширює свої міждисциплінарні межі. Правильна інтерпретація

положень нормативно-правових актів передбачає залучення інструментарію семіотики, лінгвістики, а також загальної теорії розуміння герменевтики, яка нині враховує загальні проблеми мови та психології [65, с. 11]. Теорія інтерпретації повинна вирішувати загальні проблеми комунікації, з'ясовувати та обґрунтовувати різні авторські позиції, формуючи базис для розуміння, обміну думок, виважених дискусій, консенсусу в суспільстві чи у певній спільноті [81, с. 52]. Методологічні основи герменевтики у дослідженні демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є фундаментальними, позаяк охоплюють історичні, теоретико- та порівняльно-правові аспекти цієї проблематики. Застосування герменевтичного методу сприятиме максимально чіткому та об'єктивному тлумаченню національного й міжнародного законодавства у сфері судової системи. Герменевтика сприяє поглибленому осмисленню проблем імплементації європейських стандартів та демократизації судової системи у національну правову реальність.

У правових дослідженнях інтенсифікується застосування інституціонального методу як засобу наукового пізнання та практичної діяльності, що дозволяє розглянути механізми взаємодії та взаємозв'язки суб'єктів суспільних відносин, проаналізувати їх поведінку щодо виконання норм (формальних й неформальних) та оцінити ефективність інституцій [83, с. 57]. Слід зазначити, що інститути діють на основі формальних (визнаних юридичними нормами, писаному праві) і неформальних (передбачені неписаним або звичаєвим правом) норм та правилах, які, зі свого боку, структурують взаємодії між людьми у політичній, правовій, економічній, соціальній та інших сферах [130, с. 122]. Інститути у своїй сукупності визначають інституціональну структуру суспільства, надають мотивацій для людської взаємодії у різних громадських сферах й впливають на функціонування відкритих систем. Соціальні інститути створюються індивідуумами з метою забезпечення потреб й інтересів окремих соціальних груп або цілого соціуму, а також взаємодії з владою.

Динамічний розвиток громадських інститутів засвідчує про їх значущість у розвитку демократичної правової держави. Інституціональний метод полягає у тому, що державні інституції є об'єктивним явищем держави та реалізують її функції, забезпечуючи стабільність у певному суспільстві. Водночас, діяльність влади, пов'язана зі здійсненням управління та контролю, зобов'язана враховувати суспільну думку та взаємодіяти з інститутами громадянського суспільства, що, власне, і формує інституціональну систему. Звісно, інституціональна система може зазнавати певних трансформацій з огляду на гармонізацію співпраці й досягнення компромісів між певними соціальними групами. Завданням інституціональної системи у напрямі взаємодії органів судової влади та інституцій громадянського суспільства є визначення позитивних чинників оптимального розвитку цього процесу, стабілізація взаємовідносин цих суб'єктів, подолання деструктивних факторів у комунікації між судовою владою та соціумом.

Формально-логічний метод сприяє логічному опрацюванню наявної інформації. Він об'єднує собою чимало методів, які утворюють своєрідну групу логічних методів. Формально-логічний метод є одним із найбільш поширених у філософії права, а також інших галузях права. Дотримання формально-логічних вимог у теорії права та юридичній практиці є запорукою ефективного збору, узагальнення та оцінювання інформації, а відтак і прийняття правильних рішень. До конкретних прийомів, які постійно застосовуються в юриспруденції, належить дедукція та індукція.

Так, відповідно до дедуктивного прийому, аргументація є абсолютною, але водночас фактичною непридатною у тих випадків, коли йдеться про обґрунтування нової ідеї чи гіпотези, оскільки вона вимагає переконливих аргументів щодо їх визнання істинною, яких суб'єкт пізнання не матиме. Аргументація, що базується на дедуктивному прийомі обґрунтування, є ефективною у захисті доведених положень, які є окремим виявом загального правила [145, с. 102]. Тобто, дедуктивний прийом підсилює переконливість аргументації, але його застосування не сприяє отриманню нового знання. У

дослідженні демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції прийом дедукції значно підсилює сформульовані висновки через надання аргументованих положень щодо їх правильності.

Застосування прийому індукції зумовлене необхідністю залучення креативного мислення та формулювання гіпотез, що робить аргументацію дослідника більш переконливою та перспективною [145, с. 119]. Тому, синхронне (дихотомічне) застосування прийомів індукції та дедукції у процесі дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції сприятиме отриманню максимально об'єктивних, аргументованих і наповнених новизною висновків.

Метод аналізу та синтезу супроводжує пізнавальний процес на всіх його стадіях, зокрема при вивченні нормативно-правового регулювання функціонування судової системи в Україні. Визначивши основні проблеми демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції, можна сформулювати пріоритетні напрямки подальшого успішного розвитку цього процесу.

Цінне науково-практичне значення у дисертаційній роботі має метод класифікації, за допомогою якого виокремлено групи наукових праць, які стали базисом дослідження проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

Застосування логіко-семантичного методу дозволило сформулювати понятійно-категоріальний апарат, сприяло семантичному наповненню таких дефініцій, як: «судова система», «судова влада», «демократизація», «демократичні засади», «європейська інтеграція», «імплементація», «гармонізація», «міжнародні правові стандарти», «доступність правосуддя», «громадський контроль», «суддівське самоврядування» та ін.

Евристичний потенціал функціонального методу дозволив окреслити пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції. Метод узагальнення використано у процесі підготовки висновків здійсненого дослідження.

Використання історико-правового методу сприяло осмисленню державно-правових явищ, які стосуються нашої проблематики у ретроспективі. Особливість цього методу обумовлюється різними тенденціями історичного розвитку та послідовністю подій у часі [28, с. 113]. Історико-правовий метод сприяв установленні такого положення: на початку розвитку судової системи основним її завданням було врегулювання суперечок між сторонами, які конфліктують, пізніше вона виокремилася в окрему гілку державної влади, а тепер є забезпечення її відкритості до соціуму та ведення діалогу між ними.

Застосування формально-догматичного методу до дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції дозволило проаналізувати чинне національне законодавство з позицій відповідності суспільним трансформаціям та міжнародно-правовим стандартам. Цей метод сприяв також виокремленню правових ознак, принципів судової системи в Україні, дозволив проаналізувати механізм взаємодії органів судової влади та соціуму; здійснити аналіз національного та міжнародного законодавства та виокремити групи нормативно-правових актів у сфері демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

Порівняльно-правовий метод дозволив проаналізувати українські та зарубіжні наукові дослідження у сфері демократизації судової системи. Порівняльному методу характерне виявлення загального та особливого в об'єктах, що мають певну спільну для них особливість [28, с. 117]. За допомогою порівняльно-правового методу встановлено можливості імплементації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність.

Можемо зробити висновок, що сучасне переосмислення правовою наукою методологічного інструментарію формує новий базис розвитку права та держави. Відмова від наукової одноманітності та утвердження плюралізму є основною тенденцією сучасних правових досліджень. Тому, лише комплексний підхід до визначення методології здатний забезпечити об'єктивне та всебічне

дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

Розуміння категорії «методологія» ускладнюється частим ототожненням її із поняттям «метод», що обумовлено прагматичним підходом до цього поняття, і другорядним аспектом стає її філософська сутність та світоглядне значення. Вважаємо, що недоцільно обмежувати методологію процесом пізнання, позаяк вона є не лише інструментом теоретичного пізнання, але й трансформацією дійсності та визначається діяльнісним характером. Отже, категорія «методологія» є значно ширшим поняттям, ніж термін «метод», який є одним із елементів методології пізнання, і вони співвідносяться між собою як ціле та частина. Методологія дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції – це логічно-структурована система взаємодіючих і взаємодоповнюючих елементів (наукових принципів, парадигм, дослідницьких підходів, методів), які забезпечують формулювання об'єктивних теоретико-практичних положень з перспективою їх подальшого розвитку. Політструктура методології дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції передбачає розгляд різних за змістом понятійних категорій, що вимагає диференційованого та інтеграційного підходів, які забезпечують комплексне та всебічне знання.

Основними принципами дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є: когнітивний (пізнавальний), принцип об'єктивності, детермінізму (причинності), зокрема технологічного детермінізму, аргументованості, конкретності, системності, комплексності, історизму, універсальності (всебічності) та ін. Запропонована система принципів не є вичерпною та сталою, вона може зазнавати трансформаційних змін у процесі розвитку науки, що перманентно удосконалюється й розширюється, а також нового осмислення особливостей предмету дослідження.

Визначено базові рівні дослідницького пізнання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: 1) філософський рівень

пізнання (загальнофілософські підходи) – генерує світоглядні підходи щодо обраного предмету та надає йому нових характеристик; 2) загальнонауковий рівень (загальнонаукові методи) – формує базис теоретичного та практичного осмислення досліджуваного феномену; 3) спеціально-науковий рівень чи спеціально-методологічний рівень (конкретно наукові методи, спеціальні методи пізнання) – дозволяє розкрити проблемні аспекти з позиції різних галузевих наук й визначити спеціальні методи дослідження; 4) спеціалізовано-методологічний рівень, окремий науковий рівень, приватно-науковий рівень (власні методи правового пізнання) – забезпечує формування найбільш концептуально-логічних положень та обґрунтованих висновків.

Використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний метод застосовано для розуміння історичного розвитку та сучасних особливостей судової системи в Україні, взаємообумовленості тенденцій її демократизації та європейської інтеграції; визначення контроверз у сфері взаємодії судової влади та соціуму, окреслення шляхів процесу демократизації судової системи у ході її подальшого реформування в умовах європейської інтеграції України; системний метод використано для окреслення основних напрямів правової політики забезпечення демократичних засад функціонування судової системи України та моделювання наукознавчих концептів дослідження; метод аналізу та синтезу супроводжує пізнавальний процес на всіх його стадіях, зокрема при вивченні нормативно-правового регулювання функціонування судової системи в Україні; за допомогою порівняльно-правового методу встановлено можливості імплементації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність; метод класифікації дозволив виокремити групи наукових праць, які стали базисом дослідження проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; застосування логіко-семантичного методу сприяв наповненню понятійно-категоріального апарату; евристичний потенціал функціонального методу дозволив окреслити пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції;

метод узагальнення використано у процесі підготовки висновків здійсненого дослідження; застосування формально-догматичного методу дозволило проаналізувати чинне національне законодавство з позицій відповідності суспільним трансформаціям та міжнародно-правовим стандартам; за допомогою аксіологічного методу вдалося вирізнити ціннісні складові демократизації судової системи в Україні; антропологічний метод дав змогу акцентувати на правах і свободах людини, зокрема доступу громадян до справедливого правосуддя; комунікаційний метод дозволив проаналізувати забезпечення та збалансування приватних й публічних інтересів у процесі демократизації судової системи України.

Отже, використання проаналізованих нами у цьому підрозділі науково-методологічних принципів, підходів, методів, прийомів та парадигм забезпечили об'єктивне, комплексне та всебічне пізнання проблеми демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції. Зауважимо, що незважаючи на вкрай вагоме теоретико-прикладне значення окреслених науково-методологічних засобів, вони не носять імперативного характеру, а є динамічними відносно до природи конкретного предмету.

1.3. Розуміння концепту демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції

Проблема судової системи упродовж усього свого розвитку знаходиться у фокусі уваги не лише науковців, політиків, юристів-практиків, але передусім і соціуму загалом, тому вважаємо, що вона повинна розвиватися у межах теорії демократії. Реалізація демократії – це одна із конститутивних умов членства України в ЄС, запорука запровадження й дотримання національно-суспільних

інтересів, розвитку правової держави, утвердження існуючих і введення нових демократичних механізмів діяльності судової системи в українському соціумі, що відповідають європейським правовим стандартам.

Демократія у межах судової системи є її структурним елементом, який перебуває у постійній динаміці саморозвитку та відповідає за справедливість у соціумі, що сприятливо впливає на розвиток правової держави та формування громадянського суспільства. Конституція України декларує, що правосуддя здійснюється виключно судами [105]. В Україні цілісність судової системи становить Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції, які є доволі розгалуженими та різнорідними за своєю спеціалізацією та комплекцією. Відповідно до конституційної норми ст. 125, система судів загальної юрисдикції в Україні засновується на принципах територіальності та спеціалізації, а найвищим у системі судоустрою України є Верховний Суд [105].

Традиційно вважається, що організаційно судова влада реалізовується у судовій системі, проте на законодавчому рівні не існує її єдиного визначення. В Основному Законі України у Розділі VIII «Правосуддя» не згадується ні поняття «судова влада», ані поняття «судова система». Не окреслюючи чіткої легітимної дефініції останньої, законодавець провокує на неоднозначне її розуміння та неправильне правозастосування. Відтак, у науково-правовому дискурсі дотепер не сформовано універсальної дефініції «судової системи», яка за переконаннями однієї плеяди вчених є сукупністю судових органів, а також інших урядових інституцій, які сприяють організації та функціонуванню судів [1, с.19; 120, с. 6;]. Натомість інші буквально тлумачать її як систему судів (інституцій наділених судовою владою) [139 с.11; 221, с. 67].

Тому, лише аналітичним способом можна сформулювати доктринальні положення розуміння судової системи як відносно виокремленої у структурі правової системи, який враховуватиме євроінтеграційні виклики та проблеми реалізації судової реформи в Україні. Категорія «судова система», як основна

детермінанта нашого дисертаційного дослідження, містить два окремі структурні поняття – «судова» та «система», які потребують чіткого в'яснення.

Великий тлумачний словник сучасної української мови пропонує кілька дефініцій поняття «система»: 1) порядок обумовлений правильним, логічним розташуванням й взаємозв'язком елементів будь-чого; 2) сукупність певних частин, елементів, одиниць, об'єднаних за спільними ознаками, функціями чи призначенням; 3) конструкція, побудова, структура, що представляє єдність, згуртованість закономірно розташованих і взаємно функціонуючих елементів тощо [20, с. 891]. У філософії та теорії систем існує ціла низка дефініцій «системи» залежно від сфери знань, контексту та мети досліджень. Загалом поняття «система» має дуалістичне розуміння: з одного боку, воно використовується для характеристики об'єктивних феноменів, відповідно до цього система – це сукупність елементів, що перебувають у взаємозв'язку як між собою, так із певним середовищем; з іншого боку – як метод дослідження та репрезентації феноменів, тобто як суб'єктивна модель дійсності. Відтак, система – це комбінація елементів у їх взаємодії, упорядкованих для досягнення однієї чи кількох поставлених цілей [227, с. 8].

Досліджуючи еволюцію поняття «системи» філософи права причину плюралізму та контрверзи цієї дефініції вбачають у тому, що одні дослідники розглядають її в онтологічному контексті, другі – у різних аспектах гносеології, інші – у методологічному значенні. Філософи цілком обґрунтовано стверджують, що на різних епістемологічних рівнях формальне бачення є оригінальне, неоднакове, що й зумовлює плюралізм дефініцій «системи». Тому, різні концепції розуміння «системи» не доцільно протиставляти, вони лише розкривають її нові аспекти, тим самим набуваючи евристичної цінності [123, с. 29].

Екстраполюючи такий підхід у сферу нашого дослідження спробуємо розкрити сутність «судової системи» на різних рівнях наукового пізнання. Так, згідно дефініцією І. Туркіної, судова система – це визначена Конституцією та законами сукупність судів, організованих на демократичних домінантах із

урахуванням національно-державного та адміністративно-територіального ладу держави [217]. Такий підхід підтримано Н. Квасневською, яка тлумачить судову систему як внутрішню та зовнішню упорядковану, єдину сукупність всіх судів сформовану на основі Конституції України та національному законодавстві, виключними повноваженнями яких є здійснення правосуддя [93, с. 11]. Отже, за цією концепцією судова система – це єдина, взаємозв'язана та ієрархічно упорядкована сукупність судів у межах держави.

Втім, як слушно зазначає М. Фоміна, фактично йдеться про сукупність судових органів держави, упорядковану на нормативному базисі, але абсолютно не про систему у методологічному розумінні. На думку дослідниці, така єдина та взаємозалежна сукупність є «системою судів», однак не поняттям «судова система» [221, с. 67]. Видається, що підміна понять «система судів» і «судова система» є неприйнятною, як, приміром, ототожнення «правової системи» і «системи права».

Відтак, чимало українських дослідників дотримуються більш «розширеної» дефініції «судова система». На думку професора І. Назарова судова система є сукупністю спеціальних державних органів – судів, носіїв судової влади, що створені з метою задоволення особливих потреб соціуму – розгляду й вирішення наявних правових спорів, функціонують на основі загальних принципів організації та діяльності, виконують особливі завдання і відповідають рівню соціально-економічного розвитку певного суспільства [139, с. 11]. Організаційні межі судової системи вчений визначає судами, як спеціалізованими інституціями, уповноваженими здійснювати правосуддя.

Аналогічної позиції дотримується ціла низка науковців, які не змінюючи її сутності надають лише певного авторського забарвлення. Так, Р. Куйбіда розширює певною мірою розуміння категорії «судової системи», відносячи до неї не лише суди, але й органи та інституції, що їх обслуговують [120, с.6]. Більш ґрунтовнішою у цьому контексті є сформована дефініція дослідницею Л. Сушко, що «судова система європейської держави – це сукупність судів (загальної юрисдикції, спеціалізованих), а також квазісудових органів й

спеціальних органів судової влади, що цілено здійснюють правосуддя. Вони є диференційовані за предметом повноважень або інших критеріїв, і функціонують у певному ієрархічному порядку» [212, с. 31].

Подібними є міркування В. Андрейцева, що некоректно під судовою системою розуміти лише «суди», позаяк «кожен з них здійснює свою функцію та призначення, відправляючи власну виключну юрисдикцію (конституційну) та чітке законодавче визначення, як уповноваженого на реалізацію певної судової влади від імені держави» [1, с.19]. Водночас, на його думку, слід пам'ятати про наявність в нашій державі системи альтернативного недержавного правосуддя і судочинства, які за логікою норм ЗУ «Про третейські суди» не належать до державної судово-правової системи, зокрема державної судової влади, проте є складовою загальної судово-правової системи, що діє в Україні [78]. Це означає, що судову систему України складають не тільки суди різного рівня, проте й інші державні органи: Вища кваліфікаційна комісія суддів, Державна судова адміністрація, недержавні суди.

У цьому контексті заслуговує уваги позиція Л. Москвич, що судова система не повинна зводитися виключно до сукупності всіх судів. Таке розуміння враховує лише внутрішню структуру в організаційно-функціональному аспекті, тому зазначену категорію слід тлумачити як «систему судів», яка точніше характеризує елементи системи як сукупності інституцій, що виконують передбачені законом функції. На думку дослідниці такий підхід є надто вузьким, адже поняття «системи» пов'язується лише з тими утвореннями, що безпосередньо здійснюють судово-владні повноваження, і поза увагою залишається сама діяльність, а також органи та особи, які фактично забезпечують реалізацію функцій системи – органи суддівського самоврядування, суддівський корпус, судового управління, тощо [208, с. 66].

Слід погодитися, що судову систему утворюють суди, які за аналогією будь-якої іншої системи, властиві певні зв'язки й взаємовідносини між окремими її елементами (судами), і яка визначається такими ознаками як структурованість, багаторівневність та ієрархічність. Судова система є

різновидом соціальної системи, яка складається зі стійкого комплексу формальних й неформальних норм, засад, принципів, правил, які регулюють певні сфери людської поведінки (відправлення правосуддя) та організують її у систему статусів і ролей [208, с. 45]. Будь-яка система складається із таких елементів як суб'єкти та об'єкти, і їх взаємодії та впливу суб'єктів на керовані об'єкти. Суб'єктами судової системи є суди, а об'єктом виступає правосуддя, зокрема захист прав, свобод, законних інтересів людини й громадянина. Звідси, судова система – це взаємодія її основних суб'єктів-судів щодо здійснення правосуддя.

Вищенаведена дефініція «судової системи» та її елементів домінує у науково-правовому дискурсі, проте існують й інші тлумачення її сутності. Окремі вчені до судової системи відносять, зокрема: принципи організації судової системи; органи управління нею; органи суддівської спільноти; суддівський корпус (суддів – носіїв судової влади та тих, які у відставці; присяжні); сукупність різного роду взаємозв'язків між цими елементами [210, с. 72]. Підтримуючи таку позицію К. Маллесон доповнює елементи судової системи: судовим правом, суддівським правом та правовою культурою [294, р. 33].

Зауважимо, що в українському правовому дискурсі існує позиція згідно якої поняття «судова система» є калькою радянського права, а його вживання характерологічне тоталітарній формі правління у значенні ієрархічного механізму. Відтак, нині воно втратило свою актуальність та еволюціонувало у ширше поняття «судоустрій», що представляє собою сукупність норм, які визначають фундаментальні засади організації, діяльності та внутрішньої структури, окреслюють завдання, компетенції судів і прирівняних до них органів (арбітражів, третейських судів), а також самої системи судів держави й органів, які її обслуговують [221, с. 68].

Погодитися можна лише в аспекті еволюціонування чи удосконалення дефініції «судова система», але відмовитися від ідеї її використання недопустимо, позаяк вважаємо, що як вчені, так і законодавець повинні

оперувати усталеними в теорії та практиці поняттями, а також враховувати їх особливе значення. По-перше, наукові поняття – це засіб, модус усвідомлення реальності, базис на якому здійснюється процес розвитку науки та практичної діяльності. Тому, до них слід відноситися з особливою обачністю, і використовувати адекватно до їх природної сутності [126, с. 666]. По-друге, відповідно до прийнятого у 2016 р. нового ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» до системи судоустрою України входить: Верховний Суд, що є найвищим серед судів, місцеві суди та апеляційні суди [77], тоді як попередній ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» у ст. 3 визначав судову систему України як таку, що складається зі судів загальної юрисдикції та суду конституційної юрисдикції. Тому, проаналізувати еволюцію дефініцію «судова система» у поняття «судоустрій», а відтак аргументувати належні висновки вкрай складно.

З метою правильного формулювання дефініції «судова система» слід в'яснити розуміння «судоустрою», що найчастіше тлумачиться у теорії права як: сукупність норм, які визначають принципи організації, діяльності та структури судів, їх компетенції та завдання [221, с. 68]; система судових інституцій (судова система) [139, с. 11]. Етимологічно термін «судоустрій» складається із прикметника «судовий», який походить від «суд», та іменника «устрій», який узвичаєно тлумачиться як встановлений суспільний порядок, лад; система організації будь-чого [201, с. 213], тому вважаємо некоректним його тлумачення як сукупності норм. Більше того, на доктринальному рівні сукупність норм права й принципів становлять систему права. Тому логічний є розгляд цієї дефініції у двох аспектах: 1) устрою суду – внутрішньої організації суду як органу державної влади; 2) устрою судів – організації судової системи як системи судових органів.

Такий науковий підхід був розвинутий О. Хотинською-Нор, яка стверджувала, що у широкому вимірі «судова система» представлена цілісним комплексом правових інституцій, в яких реалізовується судова влада та їх взаємозв'язки. У вузькому значенні, йдеться не про систему судів із

характерологічними її особливостями та зв'язками, а саме про систему судових органів [227, с. 9].

Підтримуючи позицію О. Хотинської-Нор стверджуємо, що не лише суди, але і судові органи формують судову систему України, і є вкрай важливими суб'єктами на шляху її демократизації в умовах європейської інтеграції. До судових органів, які здійснюють судову функцію держави (судову владу) належать: Державна судова адміністрація України, Вища рада правосуддя, Національна школа суддів України, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, що здійснюють повноваження стосовно забезпечення (організаційного, кадрового, фінансового тощо) діяльності судів, і є невід'ємними, вагомими складовими єдиної судової системи. Саме від їх ідейності, ціленаправленості роботи значною залежить оптимальне здійснення судами їх виключного повноваження (на нашу думку, вірніше обов'язку) – правосуддя.

Відповідно до цього підходу судова система є цілісним органічним комплексом правових інституцій, в яких реалізовується судова влада та встановлюються їх взаємозв'язки. Визначальними елементами судової системи є принципи її організації, судове право, суддівський корпус, судове самоврядування, зокрема Вища рада правосуддя, прокуратура та адвокатура [227, с. 11].

Підтримує таку позицію С. Прилуцький зауважуючи, що філософсько-правова-правова природа правосуддя є триединою. Тобто, вона являє собою взаємозв'язок: 1) боротьби та єдності обвинувачення; 2) захисту та остаточного судження/рішення; 3) логічне формулювання (обвинувачення/захист = судження/рішення, або ж антитеза = синтез). Ігнорування, абсорбція, підміна чи відсутність одного з названих елементів, унеможлиблює механізм неупередженого, об'єктивного судження. Звідси, змагальна природа судочинства формує правила та створює умови, за яких оперативна діяльність щодо захисту і обвинувачення делегується сторонам процесу – захиснику (обвинуваченому) й прокурору (потерпілому). Суд, прокуратура та адвокатура є

самостійними, незалежними інститутами правосуддя, які наділені окремими процесуальними функціями, проте уніфікованими чи наближеними принципами й гармонізованим статусом. Судова влада набирає дійовості лише у процесі судочинства, коли участь беруть усі її основні суб'єкти. Загалом у системі змагального судочинства самі суди та судді не в змозі здійснювати судову владу [165, с. 239].

Попри те, що інституціям адвокатури та прокуратури характерний певний антагонізм, обумовлений їх правовою природою (перші є самоврядним інститутом, інші уособлюють органи державної влади) у своєму взаємозв'язку, здійснюючи функції захисту та обвинувачення, вони забезпечують оптимальну реалізацію судової влади зокрема, і функціонування судової системи загалом [167; 227].

Слід зауважити, що часто при осмисленні категорії «судова система» використовуються такі поняття: «правосуддя»; «судочинство»; «структура судів», «судоустрій» чи «система судоустрою», останні два поняття, на нашу думку, є власне організаційним оформленням судової системи. У цьому контексті є слушною позиція І. Туркіною, що судоустрій слід розглядати як структуру судів, і тлумачення його як судової системи держави є недопустимим [217].

Нами запропоновано розглядати «судову систему» у трьох її сутнісних вимірах: як гілку державної влади, що взаємодіє зі законодавчою і виконавчою владою з метою формування мотиваційної системи стримувань та противаг й забезпечення незалежності судової влади; з позиції менеджменту – як комплекс інституцій щодо забезпечення оперативного виконання ними особливих їм функцій, а також правильного розподілу повноважень й належної відповідальності [155, с. 8]; у контексті оптимальної діяльності суддів як елементів судової системи з акцентом на їх незалежності та професійності. Отже, судова система передбачає собою три рівні ієрархії та взаємодіє зі зовнішнім середовищем – громадянським суспільством.

Судова система ґрунтується на чотирьох правових домінантах легітимізації: верховенстві права, поділі влади, незалежності та справедливості суду (суддів). Всі чотири означені засади конкретизуються у принципах організації судової системи і є базисом конструкції різних модусів підзвітності. Правові домінанти характеризуються різною значимістю у певних суспільствах, що обумовлено об'єктивними реаліями їх розвитку та перцепцією соціумом цих засад, тобто на конкретних етапах може надаватися пріоритетність окремим із них. Результатом такого суспільно-історичного розвитку є формування широкого спектру інституцій, які входять у судову систему, втім усі вони повинні організовувати свою діяльність на загальних правових засадах і принципах.

Попри поживлений дослідницький інтерес до дефініції «судова система» серед науковців і практиків не вироблено єдиного розуміння до дефініції «судова система». Також у чинному національному законодавстві, зокрема ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» відсутнє його визначення. Тому вважаємо, що подальше судове реформування повинно відбуватися комплексно передусім шляхом чіткого законодавчого визначення «судова система України». Це актуалізується й євроінтеграційними процесами, входженням у світовий правовий простір, коли дедалі активнішими, з огляду на війну в Україні, є звернення до міжнародних судових інституцій – ЄСПЛ, Міжнародного кримінального суду, натомість вищезначений Закон вказує, що єдину систему судоустрою України утворюють лише суди України.

У контексті європейської інтеграції України реалізація демократії є засадничим дезидератом ЄС щодо набуття членства у ньому, з іншого боку – вагомим інструментом забезпечення національних інтересів, розбудови сучасної правової держави, утвердження існуючих й запровадження нових механізмів діяльності влади як інститутів демократії відповідно до європейських стандартів. Підвищення рівня реалізації ними демократії є запорукою подальшого зміцнення українських позицій у міжнародному просторі та успішного членства в ЄС.

Демократія є домінантою розвитку нашої держави, яка перебуває у постійній динаміці саморозвитку, і відповідає за політичну й соціальну стабільність у соціумі, що позитивно позначається на формуванні сучасної моделі громадянського суспільства в Україні.

Висновки до Розділу I

У першому підрозділі ми визнали наукознавчі концепти дослідження демократизації судової системи в Україні, які полягають у наступному:

Здійснивши науковознавчий вимір демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції наукові джерела згруповано за предметним критерієм: 1) розкриває концепт демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; 2) характеризує судову владу як гарант забезпечення демократизму в умовах європейської інтеграції; 3) висвітлює організаційно-функціональні основи судової системи в умовах європейської інтеграції; 4) виявляє особливості гармонізації європейських стандартів доступності правосуддя, розкрити їх сутність та виявити наявні проблеми і тенденції їх удосконалення; визначає роль громадського контролю у процесах демократизації судової системи України.

Консолідовані наукові знання, репрезентовані у сучасних розвідках щодо демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є основою для належного осмислення цього феномену, уникнення правових помилок, подолання існування проблем у досліджуваній сфері та формування пріоритетних напрямів перспективного розвитку судової системи в Україні.

Визначено базові рівні дослідницького пізнання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: 1) філософський рівень пізнання (загальнофілософські підходи) – генерує світоглядні підходи щодо обраного предмету та надає йому нових характеристик; 2) загальнонауковий рівень (загальнонаукові методи) – формує базис теоретичного та практичного осмислення досліджуваного феномену; 3) спеціально-науковий рівень чи спеціально-методологічний рівень (конкретно наукові методи, спеціальні

методи пізнання) – дозволяє розкрити проблемні аспекти з позиції різних галузевих наук й визначити спеціальні методи дослідження; 4) спеціалізовано-методологічний рівень, окремий науковий рівень, приватно-науковий рівень (власні методи правового пізнання) – забезпечує формування найбільш концептуально-логічних положень та обґрунтованих висновків.

Використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний метод застосовано для розуміння історичного розвитку та сучасних особливостей судової системи в Україні, взаємообумовленості тенденцій її демократизації та європейської інтеграції; визначення контроверз у сфері взаємодії судової влади та соціуму, окреслення шляхів процесу демократизації судової системи у ході її подальшого реформування в умовах європейської інтеграції України; системний метод використано для окреслення основних напрямів правової політики забезпечення демократичних засад функціонування судової системи України та моделювання наукознавчих концептів дослідження; метод аналізу та синтезу супроводжує пізнавальний процес на всіх його стадіях, зокрема при вивченні нормативно-правового регулювання функціонування судової системи в Україні; за допомогою порівняльно-правового методу встановлено можливості імплементації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність; метод класифікації дозволив виокремити групи наукових праць, які стали базисом дослідження проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; застосування логіко-семантичного методу сприяв наповненню понятійно-категоріального апарату; евристичний потенціал функціонального методу дозволив окреслити пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; метод узагальнення використано у процесі підготовки висновків здійсненого дослідження; застосування формально-догматичного методу дозволило проаналізувати чинне національне законодавство з позицій відповідності суспільним трансформаціям та міжнародно-правовим стандартам; за допомогою аксіологічного методу вдалося вирізнити ціннісні складові

демократизації судової системи в Україні; антропологічний метод дав змогу акцентувати на правах і свободах людини, зокрема доступу громадян до справедливого правосуддя; комунікаційний метод дозволив проаналізувати забезпечення та збалансування приватних й публічних інтересів у процесі демократизації судової системи України.

Судова система ґрунтується на чотирьох правових домінантах легітимізації: верховенстві права, поділі влади, незалежності та справедливості суду (суддів), які конкретизуються у принципах організації судової системи і є базисом конструкції різних модусів підзвітності. Зі свого боку, судова система містить в собі два поняття «судоустрій» як структурно-функціональна конструкція судових інституцій, та «судочинство» як процесуальну діяльність судових інституцій із відправлення правосуддя.

Судова система – це сукупність судів як основних складових, що її утворюють, якій за аналогією будь-якої іншої системи, властиві певні зв'язки та відносини між окремими її елементами (судами), і яка визначається такими ознаками як структурованість, багаторівневність та ієрархічність. Судова система є різновидом соціальної системи, вона складається зі стійкого комплексу формальних й неформальних норм, засад, принципів, правил, які регулюють певні сфери людської поведінки (відправлення правосуддя) та організують її у систему статусів і ролей. Судова система складається із таких елементів як суб'єкти та об'єкти, і їх взаємодії та впливу суб'єктів на керовані об'єкти. Суб'єктами судової системи є суди, а об'єктом виступає правосуддя, зокрема захист прав, свобод, законних інтересів людини й громадянина. Звідси, судова система – це взаємодія її основних суб'єктів-судів щодо здійснення правосуддя.

Запропоновано розглядати «судову систему» у трьох її сутнісних вимірах: як гілку державної влади, що взаємодіє зі законодавчою і виконавчою владою з метою формування мотиваційної системи стримувань та протигаг й забезпечення незалежності судової влади; з позиції менеджменту – як комплекс інституцій щодо забезпечення оперативного виконання ними особливих їм

функцій, а також правильного розподілу повноважень й належної відповідальності; у контексті оптимальної діяльності суддів як елементів судової системи з акцентом на їх незалежності та професійності. Отже, судова система передбачає собою три рівні ієрархії та взаємодіє зі зовнішнім середовищем – громадянським суспільством.

Судова система ґрунтується на чотирьох правових домінантах легітимізації: верховенстві права, поділі влади, незалежності та справедливості суду (суддів). Всі чотири означені засади конкретизуються у принципах організації судової системи і є базисом конструкції різних модусів підзвітності. Правові домінанти характеризуються різною значимістю у певних суспільствах, що обумовлено об'єктивними реаліями їх розвитку та перцепцією соціумом цих засад, тобто на конкретних етапах може надаватися пріоритетність окремим із них. Результатом такого суспільно-історичного розвитку є формування широкого спектру інституцій, які входять у судову систему, втім усі вони повинні організовувати свою діяльність на загальних правових засадах і принципах.

Попри поживлений дослідницький інтерес до дефініції «судова система» серед науковців і практиків не виробленого єдиного розуміння до дефініції «судова система». Також у чинному національному законодавстві, зокрема ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» відсутнє його визначення. Тому вважаємо, що подальше судове реформування повинно відбуватися комплексно передусім шляхом чіткого законодавчого визначення «судова система України». Це актуалізується й євроінтеграційними процесами, входженням у світовий правовий простір, коли дедалі активнішими, з огляду на війну в Україні, є звернення до міжнародних судових інституцій – ЄСПЛ, Міжнародного кримінального суду, натомість вищезначений Закон вказує, що єдину систему судоустрою України утворюють лише суди України.

Матеріали розділу висвітлені в таких публікаціях автора: Гук Н. (2018b), Гук Н. І. (2019c), Гук Н. (2020b), Гук Н. І. (2020e).

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВА ПАРАДИГМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

2.1 Судова влада в Україні як гарант забезпечення демократизму в умовах європейської інтеграції

Сьогодні з поняттям та явищем «судової влади» працюють усі розвинуті культури, це явище і поняття є невід'ємними частинами розвитку демократичних суспільств. Тому нині ми є свідками того, що питання судової влади, нарівні з іншими спільними питаннями, виносяться на загальні обговорення, набуваючи особливої значимості в контексті виправдання прав людини. Звернення до проблем судової влади у контексті глобалізаційних викликів пов'язано передусім із тим, що це дозволяє ретранслювати національний ціннісно-правовий потенціал у загальносвітовому масштабі.

Сильна і незалежна судова влада є необхідним елементом демократичної правової культури. В Україні існує вагома демократична спадщина при тонкому прошарку демократичних традицій, однак лише на сучасному етапі становлення та реформування судової системи можна вести мову про її демократизацію. Основне завдання при дослідженні судової влади, її ролі у становленні громадянського суспільства в Україні полягає у пошуку та реконструкції тих демократичних принципів, які закладені в основу національної правової культури й можуть бути розвинуті у процесі гармонійної взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства [29, с. 151]

Основою розвитку теорії демократизму є політичні погляди Д. Лільберна представника руху левелерів, більшість ідей якого пізніше були розвинуті та знайшли свій вияв у деклараціях і конституціях: ідея народного суверенітету, яка визнає народ джерелом будь-якої влади; теорія природного права та суспільного договору; необхідність писаної конституції; ідея невідчужуваних

прав і загального виборчого права; республіканська форма правління та ін. Ідеї висунуті Д. Лільберном згодом стали основою «лібералізму» та вплинули на формування політично-правових концепцій таких його сучасників: Т. Гоббса, Дж. Харингтона і Дж. Локка.

Тому, у країнах Західної Європи, які вважаються державами розвинутої демократії, існує особлива модель влади: держава є реальним джерелом виконавчої влади; громадянське суспільство – джерело законодавчої влади; судова влада є легітимним і легальним арбітром між громадянським суспільством і державою у межах конкретного дискусійного питання, яке є правовим за своєю природою. Тобто, для держав Західної Європи принцип розподілу влади став організаційним оформленням складної системи функцій єдиної влади технократичного соціуму.

Попри те, що Конституція України містить європейсько-ліберальне тлумачення судової влади, окреслено її місце в державі та відзначено вплив на процес широкої легітимізації фундаментальних демократично-правових цінностей, функціонування судової влади в Україні на кшталт європейського взірця є доволі проблематичним. Сучасні дискусії щодо судової системи в Україні демонструють істотну світоглядну відмінність, що пов'язано з людиноцентристським та системоцентричним праворозумінням. На жаль, правовій позиції Конституції України, що основана на природно-правовій доктрині, протистоїть легістський тип праворозуміння радянського зразка, який і є виявом системоцентричного підходу, дотримання якого гальмує зміни у будь-якій суспільній сфері.

Глобалізація генерує особливі форми наднаціональних об'єднань держав (Європейський Союз, НАТО тощо). Правова глобалізація проявляється не лише у кількісних (просторових), але і якісних характеристиках інтернаціоналізації правової матерії, одним з аспектів якої є юридизація, що посилює законодавче нормування основних сфер суспільного буття. Тотальна юридизація суспільного життя полягає у посиленні універсальних європейських стандартів у правову реальність певної держави. Глобалізаційні правові процеси

полягають: 1) в інституційній правотворчості, тобто зближенні сучасних правових систем на основі єдності їх конституційних цінностей, що виразно простежується у формі міждержавного європейського інтеграційного утворення, яке за усіх можливостей уніфікації, гармонізації, стандартизації та інтернаціоналізації правопорядків не суперечить цінностям національної ідентичності; 2) правореалізаційному аспекті – формуванні наднаціональних юрисдикційних органів зі захисту фундаментальних правових цінностей, до яких належать свободи і права людини; утвердження нового типу правової ідеології та культури, що зумовлено зближенням і гармонізацією основоположних засад національних правових систем; 3) конституціоналізація загальноновизнаних міжнародних правових принципів і європейських стандартів [111, с. 119].

В умовах європейської інтеграції формування справедливої судової влади в Україні повинно орієнтуватися на класичну формулу європейської демократії, відповідно до якої правова держава та громадянське суспільство має самостійну й незалежну судову владу, що абсолютно захищає свободи і права людини. Однак ця формула є радше своєрідним революційним ритуалом, а не способом якісного покращення правосуддя.

Наприкінці ХХ ст. в Україні внаслідок руйнування соціальних цінностей та утвердження нових суспільних орієнтирів, проголошення і реалізації інституту розподілу влади, як у нормативному, так ідейно-теоретичному аспекті, почала формуватися судова влада за новим взірцем. Зокрема, було вироблено сучасні матеріально-духовні явища цієї влади, а її правові можливості мали ідеологічну привабливість, однак вони були ситуативними та не до кінця відповідали новому типу праворозуміння. Пізніше духовно-моральні уявлення соціуму про правосуддя у судово-владних відносинах піддалися жорсткому ідеологічному протистоянню, що призвело до певного розчарування у можливостях судової влади та втрати довіри до неї. З одного боку існувала суттєва недовіра до судової влади, з іншого – життєва необхідність мати захист від держави, зокрема судовий захист. Нині в Україні

існує різке протиставлення між національним і європейським життям, правовими цінностями та міжнародними стандартами судової системи, що не сприяє формуванню її авторитету та стабілізації у суспільстві. У цьому контексті показовими є висновки моніторингу стану незалежності суддів в Україні, що є предметом постійного обговорення як міжнародних експертів, так засідань РСУ.

Довіра до судової влади в Україні є неодмінною умовою ефективного функціонування судової системи. Вважаємо, що проблема довіри до судової влади передусім залежить від якості діяльності, йдеться про засадничі аспекти її буттєвості: вона бути незалежною, користуватися незаперечним авторитетом у соціумі та нести соціальну відповідальність перед ним.

Нездатність держави вибудувати авторитетну та сильну судову владу викликала розчарування до судової системи загалом. Як показують українські реалії позитивне реформування національної судової системи, було розпочато наприкінці ХХ ст., що характеризувалося впровадженням в українське законодавство міжнародних та європейських стандартів незалежності цієї гілки влади, насадження ідеї розбудови судової влади як рівноправної із виконавчою та законодавчою [200, с. 144].

Авторитет судової влади в суспільстві є важливим показником її значимості і легітимності, а також показником її позитивної соціальної оцінки. Можна стверджувати, що авторитет судової влади є різновидом соціального авторитету і є історично обумовленим і визнаним її впливом на систему суспільних відносин, оскільки матеріальна діяльність і духовні процеси, які відбуваються у суспільстві, сприяли розвитку і формуванню як особистості, так і соціальних інститутів, виділенню різних авторитетних відносин, відповідних тому чи іншому історичному етапу. Авторитет судової влади також є результатом суспільного очікування щодо судової оцінки фактів правової реальності, які відображаються у судових рішеннях. Судові рішення, таким чином, є не лише правовою, але і моральною оцінкою конкретних дій (дуже

часто резонансних). На становлення авторитету суду впливає також реальність, своєчасність виконання судового рішення [138, с. 44].

У формуванні авторитету судової влади значну роль відіграє і суб'єктивний фактор – носій судової влади, яким за загальним правилом є суддя. Ідеальний суддя (можливий в ідеальній судовій владі) – це узагальнений образ еталонного громадянина, наділеного усіма чеснотами та такого, що своїми діями і способом життя відповідає очікуванням суспільства. Тобто в уявленні про ідеального суддю людство здатне реалізувати «образ досконалої людини». Суддя (в ідеалі) – це універсальний раціонально-гуманістичний ідентифікатор, фактор гуманізації міжлюдських відносин і критерій взаємодії локальних людських спільнот. «Ідеальний суддя» залежить від типу суспільства, яке на кожному етапі свого розвитку має власну ідеологію – систему панівних цінностей та ідеалів. Тому можна стверджувати, що діяльність судді «як явище соціального та правового походження здійснюється у конкретних умовах реального життя, особливості яких відображаються в особливостях її здійснення. Специфіка загальної та правової культури, традиції, інші фактори з необхідністю здійснюють вплив на цілу низку моментів суб'єктного, формального, процесуального характеру...» [45, с. 323]. Нині соціум хоче бачити суддів носіями справжньої і високої правової культури, а не юридико-догматичної свідомості, тобто вони повинні бути носіями демократичних цінностей, серед яких найважливішим є гідність людини.

Ідеал судової влади є загальнолюдським символом, який втілює і виражає тим самим уявлення про її правосудну природу в будь-якому демократичному суспільстві. Разом з цим, з огляду на визначеність судової влади цим загальнолюдським фундаментом, без усвідомлення соціальної самотутньої обумовленості правового призначення справедливої судової влади неможливо розмірковувати про її досконалість.

Судова влада не є винятковою із-поміж інших політико-правових і соціальних інститутів. Вона є наслідком і результатом конкретного соціокультурного контексту і конкретного соціуму, а тому повинна відповідати

перед суспільством. Вказане свідчить про соціальну відповідальність самої судової влади. Соціальна відповідальність судової влади – це елемент соціального контролю, який забезпечує узгодженість між державними і суспільними інтересами. Дотепер ми не маємо розгорнутих та якісних наукових розробок, присвячених саме проблемі соціальної відповідальності судової влади, оскільки вона є досить складною і стосується як судової влади, так і усіх її елементів. Соціальна відповідальність судової влади не є монолітним явищем, а може бути представлена у вигляді основних напрямів, які є конкретизацією цієї відповідальності.

Судова влада передбачає собою такі види соціальної відповідальності: 1) правова відповідальність – судова влада може і повинна реалізовуватися лише у правовому полі, з дотриманням норм права і чинного законодавства; 2) політико-ідеологічна відповідальність – судова влада в процесі своєї діяльності торкається життєво важливих інтересів суспільства і держави; 3) професійно-компетентнісна відповідальність носія і представника судової влади за свою професію, її імідж; 4) моральна відповідальність є показником гуманістичного змісту судової влади; 5) відповідальність судової влади за помилки в професійній діяльності (ретроспективна відповідальність) [111, с. 141].

Визначальною умовою зміцнення судової влади в Україні визнається підтримка всього суспільства. Варто вказати, що значна роль у цьому процесі повинна відводитися і досвіду утвердження незалежних систем правосуддя в сучасних демократичних державах. Повага до суду багато значною мірою залежить від самих суддів. Лише неупереджене дотримання вимог матеріального та процесуального права, прийняття справедливих, всебічно зважених, законних рішень може забезпечити непохитну довіру та гідну повагу до суду, як до системи в цілому, так і до судді, як до посадової особи, що уособлює правосуддя [120, с. 39].

Становлення України як сучасної демократичної держави нерозривно пов'язано з утвердженням і вдосконаленням функціонування властивих для демократії інститутів, які покликані забезпечувати не лише демократизм

державної влади загалом, а й створювати систему гарантій для тих фундаментальних правових цінностей і принципів, які становлять основу демократичної організації публічної влади. З огляду на це проблема науково-теоретичного дослідження проблем організації і функціонування основних інститутів демократичної держави є важливим актуальним завданням юридичної науки, насамперед таких дисциплін, як теорія держави і права та конституційне право.

Актуальність дослідження ролі судової влади у забезпеченні демократизації судової системи в Україні зумовлюється декількома причинами. По-перше, сама про собі судова влада та здійснюваний нею судовий захист прав і свобод людини і громадянина є тією ознакою конституційної демократії, без якої унеможлиблюється функціонування всієї системи демократичної організації державної влади. Це положення чітко аргументує С. Шевчук, демонструючи взаємну зумовленість таких понять, як «конституційна демократія» і «судовий захист прав людини» [240 с. 117]. У цьому сенсі будь-які демократичні перетворення в Україні не можуть і не повинні відбуватися поза контекстом вдосконалення організації і діяльності судової влади, що, в свою чергу, значно актуалізує проведення фундаментальних теоретико-правових досліджень судової влади та її ролі в забезпеченні демократизму Української держави. По-друге, як відомо, демократія – це не лише певний тип організації публічної влади в суспільстві, а й така система, яка гарантує і забезпечує права і свободи людини і громадянина, перетворюючи людину, її добробут та її права на основну соціальну цінність, яка визначає і спрямовує діяльність держави (принагідно нагадаємо, що ця формула майже в такому саме вигляді зафіксована у ст. 3 Конституції України). У цьому аспекті слушно зауважує І. Шицький, що суди є найнадійнішим бастіоном захисту прав людини, запобігання будь-яким зловживанням владою з боку законодавчої та виконавчої гілок [243, с. 38], що дає підстави багатьом дослідникам характеризувати здійснюваний судовою владою захист прав і свобод людини як своєрідну «серцевину» процесу постання демократичної і правової держави в

Україні. По-третє, сам досвід функціонування судової влади в Україні переконливо засвідчує, що доволі часто вона відіграє одну з ключових ролей у збереженні демократичних основ державного ладу, стоїть на сторожі демократії і недопущення узурпації державної влади.

Таким чином, досліджуючи роль судової влади у процесі забезпечення демократизації судової системи в Україні, слід наголосити на наступних аспектах: а) змістовному зв'язку між поняттям демократії та функціонуванням судової влади; б) механізмі забезпечення судовою владою демократизації судової системи; в) перспективах удосконалення організації та функціонування судової влади як вагомого чинника демократизації судової системи в Україні.

Серед сучасних дослідників демократії доволі часто можна зустріти думку, що демократична держава завжди спрямовує свої зусилля саме на забезпечення прав і свобод людини і громадянина, які розглядаються одночасно і як незаперечна цінність, і як мета функціонування держави, що дозволяє стверджувати про глибинний зв'язок між демократією і правом. Невипадково такий відомий вітчизняний юрист, як О. Скрипнюк характеризує право і права людини як специфічну «аксіологію» сучасної демократії^б. Причому мається на увазі не лише формальна вимога правової організації держави та дотримання існуючих правових форм діяльності держави (правові форми діяльності держави являють собою визначений законодавством, юридично оформлений порядок здійснення юридично значущих дій та операцій, спрямованих на здійснення функцій держави, а й те, що держава гарантує і забезпечує прав людини, які в реальності становлять серцевину загального поняття права [200, с. 77].

Проте саме проголошення демократичною державою забезпечення прав людини як однієї зі своїх основних (пріоритетних) цілей ще не є достатньою гарантією реалізації зазначеної цілі. За цієї причини, як доводить теорія держави і права, повинен функціонувати певний державний механізм, який би дав змогу практично втілювати дії в частині забезпечення і захисту прав людини.

Як свідчить державно-правовий досвід сучасних розвинених демократичних держав, подібні механізми мають багаторівневу та доволі складну структуру. У цьому аспекті доволі показовою може виступити позиція Г. Зеленько, яка переконливо демонструє складність організації загального державного механізму забезпечення і захисту прав людини в демократичній державі на прикладі України [79, с. 51]. Не вдаючись до дискусії щодо конкретної ролі та функцій окремих частин цього механізму забезпечення і захисту прав людини в демократичній державі, вкажемо лише на те, що судова влада цілком справедливо посідає в ньому одне з провідних місць. Справедливість цього положення підтверджується тим, що сама функція забезпечення і захисту прав людини нині вважається головною функцією судів та суддів, які реалізують її шляхом вирішення юридично значущих справ. Як зазначає І. Марочкін, протягом такої діяльності суд (судді) судить про право, тобто здійснює правосуддя [208, с. 44].

До речі, ця функція чітко відображена не лише в Конституції України, а й на рівні чинного законодавства України. У ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» однозначно закріплено положення про те, що суд, здійснюючи правосуддя, на засадах верховенства права забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави [77]. У КАСУ зазначено, що завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень (ст. 2).

Ст. 1 ККУ вказує, що ККУ має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання

злочинам. Для здійснення цього завдання ККУ визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Аналогічно до цієї норми, у ст. 1 ЦПКУ вказується, що завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Таким чином, визнаючи, що для демократичної держави однією з пріоритетних цілей є забезпечення і захист прав і свобод людини і громадянина, а також її законних інтересів, ми тим самим погоджуємося з положенням про виняткову роль судової влади в організації державної влади у демократичній державі, а також в її функціонуванні. У цьому аспекті не можна не погодитися з позицією низки авторів, які доводять, що демократизм держави визначається її здатністю забезпечувати право на судовий захист усім суб'єктам права [220, с. 14].

Зазначене дає змогу зробити одразу ж декілька важливих узагальнень щодо досліджуваної нами проблеми.

По-перше, завдяки діяльності судової влади здійснюється одне з базисних завдань демократичної держави, яким є вирішення і врегулювання правових конфліктів. Найбільш загально ця функція може бути описана як функція правосуддя. Як зауважує Ю Чуприна, завдяки судовій владі відбувається «самообмеження» та «зв'язування» сили держави як творця права [239, с. 13]. Демократична держава повинна не тільки забезпечувати захист прав приватних осіб, які звернулися до неї по допомогу, а й має діяти виключно в межах виданих нею законів [242, с. 39]. Таким чином, «держава-суддя» не тільки вирішує правові спори, а й постійно забезпечує відповідність власних дій і рішень закону.

Водночас, наголошуючи на ролі конституційного правосуддя, слід нагадати, що органи конституційної юрисдикції покликані здійснювати контроль за конституційністю (тобто відповідністю конституції як Основному

Закону держави і суспільства) актів, які видаються вищими органами державної влади. Зокрема, як зазначається у ст. 150 Конституції України, до повноважень КСУ віднесено вирішення питань про конституційність законів та інших правових актів ВРУ, актів Президента України, правових актів ВР АРК. Водночас у чинному ЗУ «Про Конституційний Суд України» у ст. 13 вказується, що КСУ приймає рішення та дає висновки у справах щодо:

- 1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів КМУ, правових актів ВР АРК;
- 2) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до ВРУ для надання згоди на їх обов'язковість;
- 3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 та 151 Конституції України;
- 4) офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Разом з тим, як вказав український законодавець, підставами для прийняття КСУ рішення щодо неконституційності правових актів повністю чи в їх окремих частинах є: невідповідність Конституції України, порушення встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності, перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті [73].

Отже, КСУ за результатами розгляду справ щодо конституційності законів та інших правових актів ВРУ, актів Президента України, актів КМУ, правових актів ВР АРК приймає рішення. КСУ може визнати неконституційним правовий акт повністю або в окремій його частині. У разі якщо в процесі розгляду справи за конституційним поданням чи конституційним зверненням виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі і які впливають на прийняття рішення чи надання висновку у справі, КСУ визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними. Також єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні дає висновки у справах з питань: а) офіційного тлумачення Конституції України та законів України; б)

про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до ВРУ для надання згоди на їх обов'язковість; в) щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту. Рішення і висновки КСУ рівною мірою є обов'язковими до виконання.

Зважаючи на ці повноваження та функції органів конституційної юрисдикції, не викликає сумніву аргумент В. Скрипнюк про те, що відсутність інституту конституційного контролю несумісна з розбудовою в Україні демократичної держави, позаяк у цьому разі втрачається важлива гарантія того, що держава не постане над правом і не спробує узурпувати належну народу владу шляхом внесення відповідних змін у найвищі нормативно-правові акти держави [200, с. 57].

По-друге, в умовах функціонування демократичної державної влади саме суди виконують роль одного з основних легітиматорів демократичного державного ладу, які до того ж забезпечують цей демократичний державний лад своїм авторитетом. Як зауважує В. Сенчук, у загальній конституційній структурі організації і функціонування публічної влади в демократичній державі судова влада займає вкрай вагомий роль. Вона не просто діє відповідно до законів та інших нормативно-правових актів, які були ухвалені іншими гілками влади, але: а) оцінює зміст цих законів; б) оцінює дії інших гілок, органів державної влади, їх посадових і службових осіб [195, с. 27].

Таким чином, судова влада набуває виняткового авторитету та особливих повноважень щодо застосування права та оцінки державних актів та рішень у частині їх відповідності законам і конституції. У цьому сенсі значення та роль судової влади для демократичної держави полягає не тільки у тому, що завдяки їй здійснюється забезпечення і захист прав людини і громадянина, а й у тому, що саме наявність судової влади в загальній системі поділу державної влади дає змогу побудувати властиву для демократичної держави конструкцію організації публічної влади. Значною мірою цей процес конституційного

структурування демократичної державної влади пов'язаний із формуванням системи гарантій незалежності судової влади. Цілком справедливо зауважує Н. Сибільова, що передумовою становлення демократичної держави є виникнення і утвердження самостійної та незалежної в своїй діяльності судової влади.

По-третє, більшість сучасних правників визнають, що розвиток демократичної держави пов'язаний зі створенням системи гарантій, які забезпечують непорушність тих правових та інших принципів, які лежать в основі демократії як форми організації і функціонування публічної влади. Одним з найбільш ефективних з правового погляду механізмів гарантування правових основ демократизму державного ладу є діяльність судової влади. Причому в даному випадку ми маємо на увазі не тільки діяльність органів конституційної юрисдикції, а й судів загальної юрисдикції.

Отже, будь-яке теоретико-правове дослідження, що ставить на меті виявити базисні властивості та інститути демократичної держави і виходить з неупередженого аналізу процесів регулювання суспільних відносин, визнає те, що існування і розвиток демократичної держави змістовно пов'язані з наявністю ефективної судової влади. В цьому плані судова влада виступає важливим гарантом демократизму державного ладу, а також суб'єктом, який забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина. Більше того, досліджуючи функціонування основних інститутів демократичної держави, легко довести, що практично всі вони передбачають існування ефективної і професійної судової влади.

Таким чином, зважаючи на незаперечний зв'язок між судовою владою і процесом розвитку демократичної держави, можемо зробити ще один принциповий для нашого дослідження висновок. А саме: одним із чинників демократизації судової системи є реформування судової влади. Слід погодитись з тим, що судова влада, яка нездатна гарантувати демократизм державного ладу, не захищає права і свободи людини і громадянина, є істотним гальмом будь-яких процесів демократизації держави та суспільства. В цьому контексті

можна стверджувати про наявність безпосередньої взаємозалежності між триваючими процесами реформування судової влади і демократизації державної влади загалом. На жаль, на сьогодні стан судової влади в Україні залишає чимало проблем нерозв'язаними. Йдеться не лише про низький рівень довіри громадян до суду, а й проблеми із матеріально-фінансовим і технічним забезпеченням діяльності українських судів та суддів, проблеми забезпечення доступності правосуддя. Дотепер суди часто необґрунтовано повертають позовні заяви, судді зволікають з розглядом справ та ухвалюють судові рішення поза межами розумних строків, не розроблено чіткого механізму відповідальності судів за тяганину під час розгляду справ, а також суддів за некваліфіковане здійснення суддівських функцій. Більше того, фактично існуюча в Україні система судів загальної юрисдикції не повною мірою відповідає конституційним засадам організації правосуддя, адже нераціональна побудова системи судових установ та розподіл між ними юрисдикції часто спричиняють розгляд спору різними судами одного рівня та несправедливе обмеження права на оскарження судових рішень у окремих категоріях справ. Зазначені затримки та неузгодженості в проведенні судової реформи в Україні мають своїм наслідком не лише недосконалу діяльність судової влади, а й уповільнюють процес демократизації держави загалом. Тому в контексті загальної демократизації держави і державної влади маємо визнати, що судова реформа має для України не менше значення, ніж парламентська або адміністративна реформа.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід наголосити, що наявність ефективної і незалежної судової влади є невід'ємною ознакою демократичної держави, оскільки це прямо впливає із визначення демократичної держави як такої форми організації публічної влади, яка гарантує максимальне забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. В результаті саме судова влада постає одним із найважливіших суб'єктів, який у процесі правосуддя гарантує верховенство права, пріоритет прав людини і базисні принципи демократичного врядування. Подібна

взаємозалежність між розвитком судової влади і утвердженням демократії дає підстави стверджувати, що подальша демократизація судової системи має відбуватися через посилення ролі судової влади, забезпечення гарантій незалежного, неупередженого, професійного правосуддя, що логічно висуває проблематику проведення судової реформи на одне із пріоритетних місць у процесі правотворення та державного розвитку в умовах європейської інтеграції.

2.2 Демократизація організаційно-функціональних основ судової системи в умовах європейської інтеграції

Еволюція кожної окремої держави передбачає формування правил, ідей та домінант, які мають принципове значення для прогресивного розвитку соціуму та функціонування державного механізму. Аналогічні правила, ідеї та домінанти формуються і щодо судової влади, які можуть бути схарактеризовані як засади ефективного функціонування судової системи. За способом законодавчого закріплення засади судової системи можна виокремити на такі, що чітко сформульовані у конкретних правових нормах, і ті, що виведені зі сукупності правових норм. За природою нормативного джерела організаційні засади судової системи можна виокремити на конституційні та засади, які визначені законодавством про судоустрій і статус суддів.

На основі аналізу конституційних норм і законодавчих положень про судоустрій і статус суддів фундаментальними організаційними засадами судової системи є: цілісність (єдність) судової системи; територіальність; інстанційність; спеціалізація; ланковість; незалежність; доступність правосуддя; громадський контроль за судовою владою; суддівське самоврядування. З метою формування національної судової системи, що могла би забезпечити належний рівень захисту свобод і прав людини, розвиток

державу на засадах демократії, верховенства права, соціальної рівності, підвищення її прозорості, доступності та ефективності, що є визначальними децидератами європейської спільноти, органами державної влади було прийнято цілу низку концептуальних документів у цій сфері. Зокрема: Концепція судово-правової реформи в Україні; Концепція удосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів; Концепція реформування судової системи України; Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 рр. тощо.

Проаналізувавши означені документи можемо висновувати, що основним завданням демократизації судової системи в Україні є утвердження верховенства права й забезпечення права на справедливий та фаховий судовий розгляд незалежним судом протягом розумного строку. Як засвідчують численні дискусії науковців-правників і практиків-юристів, їх законопроектні напрацювання, дотепер істотна проблема продуктивної діяльності судової влади в Україні безпосередньо пов'язана з недосконалою національною судовою системою. Підтвердженням цього є фактично незмінні за змістом й характером зауваження, і критичні оцінки та рекомендації, що систематично висовуються різними європейськими інституціями – ЄС, РЄ, Венеціанською комісією, ЄСПЛ, Європейським парламентом тощо.

Підтримуючи позицію Л. Москвич у тому, що сутність судової реформи полягає передусім у забезпеченні ефективності судової системи, що вимагає вирішення наступних проблем: організаційної; процесуальних аспектів судочинства; належного фінансового забезпечення; забезпечення оперативності розгляду справ; доступності та якості правосуддя [133, с. 204]

Вчений М. Хавронюк вказує на такі недоліки проведення судової реформ: доволі велика кількість програм, які не продукують якісних змін; відсутність необхідного статистичного базису для точного прогнозування, а також неврахування наявних статистичних даних; відсутність чіткого розмежування

чи дублювання повноважень між судовими органами; відсутність консенсусу в аспекті подальшого реформування судової системи України.

Співпраця України на міжнародній арені щодо проблем реформування судової системи повинна передбачати ухвалення низки нормативно-правових актів вищої юридичної сили, які враховуватимуть рекомендації міжнародних експертів та інституцій. Разом з тим, удосконалення національної судової системи та гармонізація національного законодавства до європейських правових стандартів має ґрунтуватися на удосконаленні конституційних засад. Європейські експерти акцентують, що тривала політична й конституційна криза в Україні актуалізує необхідність проведення легітимної конституційної реформи у нашій державі. Легітимність такої реформи, зокрема у напрямі реформування судової системи в Україні, може бути досягнута за умови, вільної, відкритої та широкої суспільної дискусії за участю громадянського суспільства та опозиції, і суворої відповідності конституційним положенням про внесення змін до Основного Закону.

Наголошуючи на доцільності проведення конституційної реформи в Україні, зокрема щодо реформування судової системи в Україні прийнято ЗУ «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [82], яким внесені істотні корективи до функціонування судової системи та формування судової влади в Україні.

Прийняття таких конституційних змін передусім спрямовано на розвиток України як європейської правової держави і становлення у ній громадянського суспільства із високим рівнем захисту свобод і прав, забезпечення справедливого суду й виконання міжнародних зобов'язань нашої держави у контексті її євроінтеграційного курсу. Загалом Венеціанська комісія позитивно оцінила конституційні зміни щодо перезавантаження судової влади в Україні.

Доцільно зауважити, що у межах реалізації судової реформи ВРУ у 2016 р. прийняла новий ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», основними завданнями якого є імплементація оновлених конституційних засад здійснення правосуддя щодо деполітизації та незалежності судової влади, посилення її

відповідальності перед суспільністю, запровадження нових стандартів формування суддівського корпусу, надання більших можливостей громадянськості щодо контролю за етичністю й доброчесністю представників судової влади, оптимізація судової системи [77]. Прийняття цього Закону є одним із визначальних фазисів законодавчого забезпечення судової реформи, що відкриває нові можливості формування якісно нової моделі функціонування судової системи відповідно та європейських стандартів і суспільних запитів на справедливий суд.

У контексті цього слід зауважити про здатність судової системи будь-якої держави знавати певних трансформацій, що проявляється у реформуванні судоустрою відповідно до вимог часу. Як показує практика кардинальні зміни системи судоустрою можуть відбуватися не з метою покращення чи оптимізації судової системи, а з огляду на зовнішні кризові або екстремальні обставини її функціонування. За умов виходу держави із кризового становища та повернення до нормальної роботи державного апарату судова система зазвичай набуває більш логічної структури.

Серед визначальних гарантій функціонування у державі справедливого правосуддя є ефективно організована судова система, а тому судово-правова реформа є завше актуальною. У розвитку інституту судової системи вагому роль відіграла концепція Ш.-Л. Монтеск'є, яка визначила три доміанти організації та діяльності суду у демократичному суспільстві: народ це начало, незалежність та професіоналізм, які є основою європейських стандартів у сфері правосуддя [6, с. 73]

З огляду на сучасний етап розвитку нашої держави у контексті інтеграції у загальносвітову правову спільноту, постає необхідність об'єктивного розгляду організаційних засад судової системи в Україні щодо їх відповідності європейським стандартам. Це може здійснюватися різними способами: перерозподілом юрисдикції між певними ланками системи судів, зовнішньої та внутрішньої реорганізації, створення нових чи ліквідацію існуючих судів тощо.

Організаційними основами судової системи в Україні є: 1) єдину судову систему становлять суди; 2) побудова системи суддів загальної юрисдикції здійснюється за територіальності, спеціалізації, інстанційності; 3) функціонування трирівневої судової системи – місцеві суди, апеляційні суди та ВСУ; 4) відправлення правосуддя в межах трьох інстанцій: перша інстанція, апеляція, касація; 5) спеціалізація судів відповідно до розгляду справ (адміністративних, господарських, цивільних, кримінальних та справ про адміністративні правопорушення); 6) функціонування вищих спеціалізованих судів як судів першої інстанції щодо розгляду окремих категорій справ: Вищий антикорупційний суд, Вищий суд з питань інтелектуальної власності.

Конституцією України передбачено функціонування в державі системи судів у межах конституційної і загальної юрисдикції. Згідно ст. 55 Конституції кожному гарантується право на можливість оскарження в судді рішень, дій або ж бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, а також службових і посадових осіб [105]. Положення цієї статті дозволяє громадянину чи іншому суб'єкту вільно обирати спосіб свого захисту, серед яких зокрема захист порушеного права у суді загальної юрисдикції. Також особа може звернутися до КСУ та реалізувати особисту конституційну гарантію доступності правосуддя у межах конституційної юрисдикції.

Вчений Р. Куйбіда акцентує на підпорядкованості загальної юрисдикції конституційній, ще зумовлено не лише верховенством конституційного права на іншими галузями системи права України, але й різними функціями судів загальної юрисдикції та КСУ. Особливістю останнього є те, що предметом його розгляду є справи, які зазвичай є абстрактними (відірваними від конкретних життєвих ситуацій). Тоді як предметом розгляду судів загальної юрисдикції завше є реальні правовідносини між певними суб'єктами. Рішення КСУ щодо тлумачення Конституції чи конституційності законів України, різних нормативно-правових актів є обов'язковими для використання судами загальної юрисдикції у правозастосовній практиці. Втім це не передбачає того, що КСУ є

вищою інстанцією відносно рішень судів загальної юрисдикції, які не можуть оскаржуватися та переглядатися КСУ [120, с. 75].

Водночас змінами, внесеними до Конституції України, передбачено впровадження інституту конституційної скарги в Україні (ст. 151-1 Конституції України) [105], що має разом із позитивними певні дискусійні аспекти. До позитивних змін слід віднести: 1) більшістю демократичних країн світу інститут конституційної скарги визнано оптимальним національним засобом правового захисту конституційних прав людини з боку держави, посадових осіб, є гарантом утвердження верховенства і демократії; 2) на необхідності запровадження цього інституту на національному рівні акцентують міжнародні експерти, зокрема члени Венеціанської комісії; 3) з огляду на, що Україна лідирує за кількістю поданих заяв до ЄСПЛ, введення інституту конституційної скарги безумовно сприятиме удосконаленню національного механізму захисту прав й свобод людини, і відтак певною мірою зменшить завантаженість ЄСПЛ; 4) запровадження цього інституту може сприяти активній участі громадян у процесі конституціоналізації суспільних відносин, дозволить реалізувати особисте право на пряме (безпосереднє) народовладдя. Запровадження інституту конституційної скарги на національному рівні, що позитивно сприяло б демократизації судової системи в Україні.

Традиційно виокремлюють нормативну та повну конституційну скаргу, перша стосується розгляду конкретної справи, однак оскарженню підлягає лише нормативний акт, що закладений в основу ухвалення індивідуального акту. Тоді як правозастосовний акт не може підлягати оскарженню, тобто конституційний контроль не торкається застосування нормативного акту. Повна конституційна скарга передбачає право фізичних і юридичних осіб щодо можливості оскарження у КСУ конституційності нормативних, індивідуально-адміністративних актів та рішень суду, позаяк права людини часто порушуються внаслідок неконституційних індивідуальних актів, оснований на конституційних нормативних актах.

У цьому аспекті слід наголосити на перевантаженості КСУ, з одного боку, значний конституційних скарг стосовно конкретних справ громадян надає широкі можливості для правового захисту порушених прав людини через застосування правозастосовних актів. З іншого боку – перевантаженість КСУ може знизити продуктивність його діяльності та перешкоджати ефективному здійсненню його функцій зі захисту прав й свобод людини.

Оптимальним компромісом у цій ситуації є власне нормативна конституційна скарга, що за самою своєю сутністю сприяє певному розвантаженню органу конституційного контролю й забезпечує відповідне розмежування юрисдикції конституційних й загальних судів. Це цілком відповідає рекомендаціям Венеціанської комісії стосовно вирішення КСУ питань конституційності суто нормативних актів, натомість контроль за законністю індивідуальних актів зазвичай повинні здійснюватися судами загальної юрисдикції.

Згідно зі ст. 151 Конституції України КСУ вирішує питання щодо конституційності закону України за поданням конституційної скарги певної особи, яка вважає, що в остаточному судовому рішенні по її справі застосований закон суперечить Конституції України [105]. Слід зауважити, що конституційна скарга подається тоді, коли всі наявні національні засоби правового захисту вичерпано.

У науковому дискурсі виокремлено дві правові моделі інституту конституційної юрисдикції: перша передбачає те, що конституційне судочинство здійснюється судами загальної юрисдикції; друга – конституційне судочинство ведеться спеціально створеним судовим органом. Так, в окремих державах інститут конституційної юрисдикції діє на особливій основі відносно загальних судів, в інших – є складовою загальних судів, які спеціалізуються на конституційному контролі.

З огляду на різну практику зарубіжних країн щодо функціонування системи судів у межах загальної і конституційної юрисдикцій, серед українських вчених і практиків існують різні позиції із можливостей

співвідношення загального і конституційного судочинства. Це зокрема стосується співвідношення діяльності ВСУ та КСУ.

Передусім неоднозначною є практика ВСУ у справах щодо дострокового припинення повноважень та звільнення суддів КСУ за порушення присяги. В окремих okazіях Судова палата в адміністративних справах ВСУ по-суті здійснювала перевірку й надавала правову оцінку конституційності кільком рішенням КСУ. Ця практика за своєю природою як прийняття процесуальних документів про перегляд низки постанов ВАСУ особливих процесуальних заперечень не викликає. Втім юридична аргументація, яка наведена у мотивуючій частині є певною мірою дискусійною і не відповідає європейським стандартам в аспекті оцінки ВСУ рішень КСУ й окреслення меж його повноважень.

По-друге, є дещо суперечливим питання розмежування повноважень КСУ та ВСУ у контексті тлумачення законів України. ВСУ наділений повноваженням переглядати справи у разі неоднакового застосування судами нижчих інстанцій однакових норм. Правові висновки ВСУ щодо застосування норми права є обов'язковим. Водночас, суд може відступити від правової позиції, визначеної у висновках ВСУ, з синхронним наведенням аргументованих мотивів. Наведені положення національного законодавства відповідають рекомендаціям європейських експертів, так як завданням ВСУ є не лише вирішення конкретного спору, але й обов'язок спрямовувати судову практику у правильне русло.

Основними підставами конституційного звернення для офіційного тлумачення Конституції України і законів України є наявність суперечливого застосування положень Основного Закону. Рішення та висновки КСУ є обов'язковими та остаточними, а відтак не можуть оскаржуватися. З огляду на обов'язковий характер рішень ВСУ та КСУ, ухвалені ними правозастосовні акти можуть дублюватися, що є загрозою порушення принципу правової визначеності та верховенства права, і ставить під сумнів відповідність організаційних основ судової системи в Україні європейським стандартам.

Суперечливі судові рішення порушують положення Європейської Конвенції 1950. Занепокоєність різними, доволі часто суперечливими, підходами судових інституцій до застосування й тлумачення національного законодавства неодноразово висловлював ЄСПЛ. Зокрема акцентувалося, що положення Європейської Конвенції 1950 повинні застосовуватися крізь призму принципу верховенства права, одним із елементів якого є правова визначеність, Безумовно, передбачуваність (прогнозування) судової практики у межах застосування норм закону є визначальною характеристикою права.

У цьому контексті слід зауважити, що у національній правовій доктрині існує позиція, щодо доцільності трансформації КСУ в окремий підрозділ (суд) ВСУ стосовно розгляду конституційних справ. Вважаємо такі зміни цілком недоцільними, позаяк це зумовить цілу низку проблем, зокрема щодо: 1) кола осіб, які можуть звернутися із конституційним поданням; 2) особливим статусом суддів КСУ відносно суддів ВСУ; 3) загрозою політичного тиску на ВСУ тощо.

Міжнародні експерти з питань урегулювання означеної ситуації зауважують на необхідність неформального злагодженого діалогу між суддями ВСУ та КСУ щодо вирішення питань щодо тлумачення норм національного права й застосування міжнародного права. Так, Венеціанська комісія акцентує, що судова практика КСУ повинна бути послідовною та обґрунтованою задля оптимального забезпечення принципу правової визначеності, що є конститутивним елементом верховенства права [186].

Як зауважують вчені-конституціоналісти, державні конституційні суди є органами, які шляхом правильного тлумачення положень Конституції безумовно можуть запобігти будь-якому свавіллю влади [48, с. 16]. Разом з тим, позитивістський підхід до розуміння КСУ та тлумачення ним норм Конституції і законів України, а теж політичний характер формування його складу, не сприяє належному забезпеченні верховенства права та його складової – принципу правової визначеності.

Відповідно до Конституції України [105], ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» [77] саме суди утворюють єдину систему в Україні, а судоустрій ґрунтується на принципах – територіальності, спеціалізації та інстанційності. Зауважимо, що до прийняття конституційних і законодавчих змін щодо судоустрою та статусу суддів у 2016 р. в Україні функціонувала чотирирівнева та чотириінстанційна судова система, а саме: перша інстанція, апеляція, касація, повторна касація (перегляд судових рішень ВСУ). Після прийняття правових змін передбачено перехід до трьохланкової судової системи в Україні. Служимим є зауваження І. Назарова, що дефініції «суд першої інстанції», «суд другої інстанції» та «суд третьої інстанції» окреслюють та характеризують не суд як постійний структурний елемент судової системи, але як судовий орган чи склад суду, що розглядає конкретну справу [139, с. 22].

Європейські експерти з приводу законодавчих положень про повноваження апеляційних судів і ВСУ щодо їх функціонування як судів першої або апеляційної інстанції, зауважують, що недоліком національного законодавства у цьому аспекті є те, що, визначаючи повноваження цих судів, законодавець їх не визначив за винятком відповідного процесуального закону, Саме процесуальне право може бути як всеохоплюючим, так і обмежувальним у конкретних справах. Тому видається, що положення ст. 26 та ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» потребують удосконалення у контексті проаналізованого матеріалу [77].

Надання повноважень судам одного рівня одночасно виступати судами декількох інстанцій є доволі проблемним питанням організації судоустрою в Україні. Це певною мірою елімінує принципи інстанційності та ступеневості судової системи, порушується рівність правових можливостей щодо оскарження рішень, ухвалених судами другого та третього рівнів за результатами розгляду справи по суті.

Європейськими стандартами гарантується право кожного на перегляд первинного рішення суду. Так, у Рекомендації № 94 (12) КМ РЄ разом з нормами щодо статусу суддів визначено, що рішення суддів можуть

переглядатися виключно через визначену законом процедуру апеляцій. Це зумовлює доцільність функціонування у національній судовій системі будь-якої правової держави як мінімум двох судових інстанцій. У ст. 47 Європейської хартії (ухваленої ЄС 8 грудня 2000 р.) декларується, що реалізація цього права є неможливим без дотримання принципів інстанційності та ступеневості, тому їх забезпечення вимагає належного законодавчого закріплення, що передусім сприятиме доступності правосуддя [265].

Принцип інстанційності побудови національної судової системи уможливить: 1) забезпечити винесення справедливого судового рішення по кожній розглянутій справі (через гарантування права на оскарження судового рішення за умов сумнівності його обґрунтованості та законності); 2) забезпечити можливість особі захистити свої права в суді у розумні строки і без значних витрат. Звідси, функціонування національних судових систем слід налагоджувати відповідно цим цілям, що захистить громадян від можливої судової помилки шляхом перегляду хибного судового рішення у додаткових судових інстанціях, забезпечить ефективність судової системи без довготривалих судових слухань справ, що проходять всі можливі інстанції, позбавить значних фінансових витрат із державного бюджету держави на функціонування судових інституцій і значних судових витрат сторін.

Тому, європейські стандарти передбачають функціонування у національній судовій системі будь-якої правової держави як мінімум двох судових інстанцій. Зауважимо, що розгалуженість судових інстанцій не є неодмінною гарантією дотримання свобод й прав людини на судовий захист, окрім того, що велика кількість судових інстанцій може розцінюватися як ризик недотримання розумного строку розгляду справи у суді як показує численна практика ЄСПЛ.

Прикладом логічної гармонізації національного законодавства про судоустрій і статус суддів із міжнародними стандартами щодо наведеного вище, слід зауважити, що до прийняття конституційних та законодавчих змін 2016 р. закріплення на законодавчому рівні правового статусу ВСУ, як суду,

розташованого на четвертому рівні національної судової системи, та такого, що має право переглядати рішення вищих спеціалізованих судів, а також, поряд із повноваженнями вищих спеціалізованих судів, забезпечувати однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій, певною мірою ускладнювало судоустрій нашої країни, не відповідало принципу розумності строків судового розгляду, закріпленого, з-поміж іншого, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та практикою ЄСПЛ.

З приводу цього І. Назарова зазначає, що, якщо не розглядати найбільш кардинальні варіанти (ліквідація всіх вищих спеціалізованих судів або ВСУ), то можна було б запропонувати такі моделі удосконалення національної судової системи: 1) позбавити Верховний Суд України повноважень щодо перегляду справ, у такому випадку цей орган не утворюватиме четвертий рівень судової системи і не виконуватиме функцію четвертої судової інстанції. Він може отримати специфічний статус у судовій системі України, вийти із числа судів загальної юрисдикції за аналогією з КСУ; 2) залишити чотирирівневу структуру судової системи й надати ВСУ можливість касаційного перегляду деяких категорій справ [138, с. 44].

С. Прилуцький зауважує, що вкрай шкідливим є конструювання чотири-, п'ятирівневої судової системи з функціональним повторюванням. У разі повторювання функції у різних інстанціях жодна із інстанцій не виконує функцію якісно [166, с. 14].

В умовах функціонування на національному рівні чотирирівневої судової системи європейські експерти визначали таку судову систему як непотрібно громіздку та надто складну, що виявлялася через існування вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України одночасно. Надто складна судова система містить у собі ризик затягування провадження, а відповідно до ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожна держава зобов'язана організувати свою судову систему в такий спосіб, щоб суди могли розглядати справи впродовж розумного строку.

Вбачається, що внесення конституційних і законодавчих змін у 2016 році та перехід на національному рівні до триланкової судової системи забезпечить спрощення інстанційності національної судової системи; унеможливить дублювання функцій окремих судових інстанцій; сприятиме винесенню справедливого судового рішення у кожній справі, розглянутій у суді (шляхом гарантування права на оскарження судового рішення за наявності сумніву в його законності або обґрунтованості); забезпечить особі можливість захистити свої права у суді у розумні строки та без зайвих витрати, що відповідає міжнародним стандартам; збереже за Верховним Судом статус найвищого суду загальної юрисдикції; скасує четверту судову інстанцію, тим самим полегшить структуру судової системи.

Окрему увагу європейські експерти звертають на інстанційність системи адміністративних судів стосовно приведення її до єдиного знаменника з урахуванням конституційних положень щодо забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судового рішення.

Це стосується порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності Президента України, Верховної Ради України, Вищої ради юстиції (Вищої ради правосуддя) та Центральної виборчої комісії.

Вартою уваги є позиція науковців, відповідно до якої судовий процес має основоположне значення в організації судової влади та побудові судової системи. З позицій судового процесу підлягає переосмисленню роль судів апеляційної та касаційної інстанцій. Апеляційна інстанція повинна не виправляти помилки судів першої інстанції, а стати судом, який закладає основи єдності правозастосування. Своєю чергою, основним завданням суду касаційної інстанції повинна стати не робота над помилками судів нижчих інстанцій, а якість касаційного перегляду та забезпечення правильного застосування норм матеріального і процесуального законодавства у судах відповідних судових юрисдикцій. Тому питання щодо запровадження касаційних процесуальних фільтрів, за допомогою яких суд касаційної

інстанціях міг би діяти як суд, відповідальний за стан правозастосування у відповідній судовій юрисдикції, є досить актуальним.

Досліджуючи питання засад організації національної системи судоустрою, окрему увагу слід приділити спеціалізації судів і суддів. Підставою судової спеціалізації є Концепція судово-правової реформи в Україні, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 р., положеннями якої передбачено, що спеціалізацією має охоплюватися вся система суддів загальної юрисдикції, а не лише окрема її частина.

Проведення судово-правової реформи, зокрема у період 2016 ро, свідчить про розширення спеціалізації суддів і судів. Вважається, що спеціалізація виступає однією із засад організації національної системи судоустрою. Спеціалізація може відбуватися за галуззю права чи за інститутом, що регулює ті чи інші суспільні відносини (галузева спеціалізація), або за суб'єктами останніх (суб'єктна спеціалізація). Галузева спеціалізація найчастіше реалізується через утворення окремих, інколи ієрархічно побудованих судових установ; суб'єктна – через організацію в судових органах певних підрозділів (колегій, палат, відділень), у яких розглядаються справи, де виокремлено правовідносини за участю спеціального суб'єкта, як-то неповнолітніх, військовослужбовців, водокористувачів, орендарів тощо. Такої ж позиції притримується більшість вітчизняних науковців.

Формами спеціалізації судової діяльності є: спеціалізація судів (поділ судової системи на структурно відокремлені підсистеми та утворення окремих судових установ, виділення яких зумовлене специфікою матеріальних і процесуальних правовідносин); спеціалізація суддів (у формі утворення судових палат, колегій, складів, окремих судів).

Перша форма – це спеціалізація судів, то відповідно до національного законодавства про судоустрій і статус суддів таку систему утворюють наступні підсистеми: а) щодо розгляду цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: місцеві загальні суди; апеляційні суди з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні

правопорушення; ВСУ у складі Касаційного цивільного суду та Касаційного кримінального суду; б) щодо розгляду господарських справ: місцеві господарські суди; апеляційні господарська суди; ВСУ у складі Касаційного господарського суду; в) щодо розгляду адміністративних справ: місцеві адміністративні суди; апеляційні адміністративні суди; ВСУ у складі Касаційного адміністративного суду; г) щодо розгляду окремих категорій справ; Вищий суд з питань інтелектуальної власності, Вищий антикорупційний суд.

Друга форма – це спеціалізація суддів, слід виокремити: а) спеціалізацію суддів з розгляду конкретних категорій справ; б) спеціалізацію суддів зі здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх; в) слідчого суддю відповідно до вимог ККУ; г) судові палати з розгляду окремих категорій справ в апеляційних судах, вищих спеціалізованих судах, а також у касаційних судах, які діють у складі ВСУ (у Касаційному адміністративному суді обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ щодо: 1) податків, зборів та інших обов'язкових платежів; 2) захисту соціальних прав; 3) виборчого процесу та референдуму, а також захисту політичних прав громадян; у Касаційному господарському суді обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ щодо (про): 1) банкрутства; 2) захисту прав інтелектуальної власності а також пов'язаних з антимонопольним і конкурентним законодавством.

Спеціалізація має бути мобільною та гнучкою, судді повинні мати можливість змінювати суд, спеціалізацію впродовж суддівської кар'єри, переходити зі спеціалізованого до загального суду і навпаки. Така гнучкість і мобільність не повинна загрожувати принципу не-змінюваності та незалежності суддів. При впровадженні спеціалізації суддів слід забезпечити принцип рівного статусу для загальних і спеціалізованих суддів, який, з-поміж іншого, повинен поширюватися на суддівську винагороду, право бути членами суддівських організацій, право на підготовку та підвищення кваліфікації в межах обраної спеціалізації.

Спеціалізація судів та суддів є обов'язковою умовою підвищення якості судової діяльності. Запровадження спеціалізації (як внутрішньої, так і зовнішньої) наукою обґрунтованою, законодавчо обумовленою вимогою часу, відповідає сучасним потребам суспільства для забезпечення більш ефективного і професійного здійснення захисту прав, свобод та охоронюваних законом інтерес людини, юридичних осіб у правовій державі. Спеціалізація у сфері судочинства – важливий принцип відповідності судових систем міжнародним стандартам. Практика створення спеціалізованих судів є одним із засобів підвищення ефективної судової системи, її розвантаження і забезпечення адекватного судового адміністрування .

Зауважимо, що велика кількість спеціалізованих судів не завжди свідчить про розвиток суспільства та розвиток держави як правової. Розгалужена спеціалізація судів може спричинити труднощі для фізичних та юридичних осіб з визначенням того, до якого суду вони мають, звернутися за захистом своїх порушених прав.

Практика ЄС показує, що спеціалізація судової діяльності може виявлятися як у формі відокремлених судових органів з рівною або меншою кількістю рівнів, так і у формі спеціалізованих судів при загальних судах, як і мають відповідну підготовку. Введення додаткових штатних одиниць суддів з розгляду сімейних спорів, трудових, суддів з розгляду справ за участю неповнолітніх при судах з розгляду цивільних, кримінальних справ і справ по адміністративних правопорушеннях не потребує значних коштів й підвищує ефективність правосуддя. Такий європейський досвід необхідно застосовувати і в Україні.

Аналізуючи положення національного законодавства щодо спеціалізації судової системи доцільно наголосити на таких аспектах. Передусім, перелік касаційних і апеляційних у межах їх спеціалізації відповідає практиці ЄС та не порушує загальновизнані міжнародні стандарти розбудови судової системи. Суцільна спеціалізація апеляційних і касаційних судів у складі ВСУ

унеможлиблює диспропорцію судової системи та забезпечує однаковий підхід у межах інстанційності щодо розгляду справ окремої юрисдикції.

Окрім позитивних аспектів формування судової системи за принципом спеціалізації, не чіткою є позиція законодавця щодо наділення місцевих загальних судів повноваженнями розглядати поряд із цивільними та кримінальними справами адміністративні справи. Для цього існують місцеві адміністративні суди із відповідними повноваженнями, адже метою існування адміністративної юстиції є те, щоб всі адміністративні спори розглядалися адміністративними судами, а не загальними. Європейські експерти рекомендують систему місцевих адміністративних судів привести у відповідність до системи загальних місцевих судів.

Із існуванням системи судів, збудованої за принципом спеціалізації, можуть виникнути певні ризики. Загальновизнаним міжнародним стандартом судочинства є передбачуваність судової практики, стабільність правової визначеності, що є складовими елементами принципу верховенства права. На національному рівні суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Так, фактично існує три автономних системи судів – загальних, адміністративних, господарських. Зважаючи на правозастосовні способи вирішення колізій судової юрисдикції, за-значимо вагомість діяльності ВСУ як найвищого суду у системі судоустрою України, який забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Важливу роль у розв'язанні цієї проблеми має закріплення на рівні національного законодавства норми, відповідно до якої Велика Палата ВСУ у визначених законом випадках діє як суд касаційної інстанції з метою забезпечення однакового застосування норм права касаційними судами.

До прийняття конституційних і законодавчих змін 2016 року на національному рівні існували вищі спеціалізовані суди в межах цивільної, кримінальної, господарської та адміністративної спеціалізації, до повноважень

яких було віднесено надання рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства, що можуть ґрунтуватися на принципово різних концепціях праворозуміння, ймовірно, порушуючи принцип верховенства права. Європейські експерти у цьому контексті зауважили, що така діяльність вищих спеціалізованих судів, спрямована на забезпечення однакового застосування правових принципів і норм, при розгляді справ відповідної юрисдикції повинна розглядатися у зв'язку із роллю Верховного Суду України, який має бути основним гарантом єдності застосування судової практики всіма судами .

Роз'яснення законодавчих норм, надані вищими спеціалізованими судами, не повинні були суперечити висновкам Верховного Суду України, які є обов'язковими відповідно до національного законодавства. Враховуючи відсутність чіткого розмежування предмету діяльності спеціалізованих судів, можна припустити, що роз'яснення з питань застосування законодавства, надані цими судами, фактично могли суперечити один одному, тим самим порушуючи принцип верховенства права, правової визначеності та передбачуваності закону. У такому разі доцільно було б або забрати у вищих спеціалізованих судів повноваження щодо роз'яснення законодавства та закріпити такі повноваження за Верховним Судом України, або ж активно сприяти неформальному діалогу між національними судами різних спеціалізацій, до чого закликають європейські експерти.

Очевидним є те, що проведення судової реформи 2016 року сприяло вирішенню означених проблем стосовно передбачуваності судової практики, стабільності правової визначеності, що є складовими елементами принципу верховенства права.

Спеціалізація судової системи не повинна мати загального характеру. Спеціалізовані суди утворюють залежно від наявних у суспільстві потреб і можливостей державного фінансування на різних етапах побудови і розвитку судової системи . У межах проведення реформаторських заходів в Україні у період 2014-2015 років планувалася ліквідація господарських судів. Водночас

згідно з чинним законодавством ці суди існують як суди відповідної спеціалізації у системі судів загальної юрисдикції. Європейські експерти зауважують лише те, що це питання політичного вибору органів влади, яким видніше, яка система судів є ефективнішою для держави. Окрім того, висловлюються міркування, що існуюча в Україні система спеціалізації є досить за-плутаною, зокрема в частині поділу спеціалізації по розгляду адміністративних справ і справ про адміністративні правопорушення. Експерти рекомендують запровадити на національному рівні поділ судів на чотири соціалізації: цивільну, господарську, кримінальну та адміністративну, із чим варто погодитися (пункт 21) , (пункт 23 та 24) .

Індикатором ефективності судової системи у частині спеціалізації є спеціалізація судів. Законодавство України про судоустрій і статус суддів передбачено спеціалізацію суддів. У контексті міжнародних норм «спеціалізованим суддею» є суддя, який працює з обмеженою сферою права (наприклад, кримінальне право, сімейне право, економічне та фінансове право, право інтелектуальної власності, конкретне право тощо), або розглядає справи, які стосуються справи, які стосуються окремих ситуацій, що виникають в особливих сферах (пункт 5) .

Внутрішня спеціалізація судів, що передбачає спеціалізацію судів, є позитивним фактором для судової системи України, оскільки сприятиме якісному та швидкому розгляду окремого виду справ компетентними суддями. Таку позицію підтримують європейські експерти, та серед переваг спеціалізації суддів виділяють: 1) якість судових рішень, прийнятих спеціалізованим суддею; 2) єдність судових рішень; 3) спеціалізований суддя, який володіє знаннями, не пов'язаними лише до вирішення питання; 4) компетентність спеціалізованого судді сприятиме покращенню ефективності та оперативності розгляду справ, беручи до уваги постійно зростаючу кількість справ (пункти 8-13) .

Погоджуємося із Л. Москвич, що впровадження легальної спеціалізації суддів (окрім впровадженої вже на національному рівні ювенальної юстиції) як

обов'язкової засади внутрішньої організації судів України можливе сьогодні лише в певних межах. Це пов'язано з наступними обставинами. По-перше, значна частка від загальної кількості місцевих судів має у штаті по 3-4 судді. За таких умов досить важко запровадити їх спеціалізацію. По-друге, введення суцільної спеціалізації суддів вимагає концептуально іншого підходу до системи підготовки кандидатів на посаду судді та підвищення кваліфікації суддів. По-третє, сам розглядуваний процес вимагає розширення штатної чисельності суддів, що, своєю чергою, спонукає покращенню матеріально-технічного та організаційно-правового забезпечення судів [208, с. 29].

Водночас до питання створення спеціалізованих судів як одного із способів удосконалення системи судоустрою України слід підходити доволі обережно. Ураховуючи наведені вище міжнародні стандарти в частині впровадження спеціалізації судів і суддів на національному рівні, слід зауважити, що спеціалізація має бути розумною, не надто вузькою та не надто широкою. При виборі оптимального рівня спеціалізації, зокрема щодо створення нових спеціалізованих судів на національному рівні, керівними мають бути наступні критерії: спеціалізація повинна сприяти максимально ефективному здійсненню правосуддя та якісному розгляду судових справ; створення спеціалізованого суду має бути можливим лише за наявності відповідних економічних, матеріальних і правових передумов; для створення спеціалізованих судів повинна бути наявність кодифікованого процесуального акту, яким передбачено процесуальні особливості розгляду справ щодо тих матеріальних правовідносин, які передаються на розгляд суду; для створення спеціалізованих судів необхідною є значна кількість справ, які були б предметом розгляду відповідного суду.

Зважаючи на те, що Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд діють як суди першої інстанції, ймовірно, вбачається порушення права на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення відповідного судового органу, що суперечить як нормам Конституції України та національного процесуального законодавства, так і міжнародним

стандартам у цій частині. Окрім того, перелік вищих спеціалізованих судів, наведений у Законі, є невиправданим з точки зору фінансових витрат для забезпечення діяльності такого суду (велике навантаження на державний бюджет) та одночасно з точки зору навантаження на суддю (мала кількість відповідних справ для цих вищих спеціалізованих судів).

Слід зауважити, в нинішніх не простих умовах організації та діяльності державної влади нововведення до системи судоустрою України в частині спеціалізації судів заслуговують на особливу увагу.

Одним із конституційних принципів побудови судової системи є принцип територіальності, що являє собою одну з основоположних засад організації національної системи судоустрою. Н. Сибільова стверджує про однозначність визначення принципу територіальності при побудові національної судової системи та акцентує увагу на тому, що це побудова судової системи згідно з адміністративно-територіальним поділом України, що закріплений у ст. 133 Конституції України [197]. У юридичній літературі принцип територіальності при побудові системи судів загальної юрисдикції нерозривно пов'язують із критерієм інституціональної доступності до суду.

Справедливо зауважував Р. Сербин, що правосуддя має знаходитись, так би мовити, «біля дверей» кожного громадянина [196, с. 72]. А тому при вирішенні питання щодо необхідності утворення певного суду, вирішенні питання кількості судів, необхідної для певної адміністративно-територіальної одиниці, слід урахувати не адміністративно-територіальний устрій країни, а щільність населення відповідної території, на яку буде поширювати юрисдикцію суд, транспортні комунікації, зв'язок території, на якій знаходиться суд, з населеними пунктами, завантаженість судів відповідної території тощо.

З огляду на наведене вище досить виправдано, що законодавець для побудови системи судів загальної юрисдикції в межах принципу територіальності за критерій утворення судів взяв пропорційне місце знаходження судових територій – округів. Такий підхід збалансує систему судів

загальної юрисдикції з метою унеможливлення їх надмірної концентрації на певній території та зведення нанівець обставини, за якої можуть існувати території, на яких не буде судових установ за їх потреби.

Вагоме значення для побудови національної судової системи відповідно до міжнародних стандартів, що впливає на її структуру, ефективність, має закріплений на законодавчому рівні порядок утворення, реорганізації та ліквідації судів загальної юрисдикції [77; 105]. Відповідно до конституційних положень та національного законодавства про судоустрій і статус суддів до проведення судової реформи 2016 р. повноваження утворювати суди у визначеному законом порядку було закріплено Президентом України.

У контексті наведеного європейські експерти мали певні зауваження та пропозиції щодо порядку утворення й ліквідації судів і щодо ролі Президента України у цих процесах. Перше, повноваження, надані Президенту ст. 19 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. (щодо ліквідації судів), виглядали ширшими за ті, що надані Президенту Конституцією України (в редакції до 2016 р.), відповідно до якої Президент утворював суди за процедурою, визначеною законом. Звідси виникало питання про відповідність ст. 19 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. пункту 23 ст. 106 Конституції України (в редакції до 2016 р.). Загалом, участь Президента у процесі утворення та ліквідації судів, навіть за умови вирішальної ролі у цьому процесі пропозиції Державної судової адміністрації України, була дискусійною. Європейські експерти наголошували на необхідності позбавити Президента України права утворювати, реорганізовувати та ліквідувати суди. Така модифікація в окремій частині потребувала внесення конституційних змін. Водночас, якщо навіть повноваження Президента утворювати суди і залишаться в Конституції, то конституційна реформа повинна забезпечити церемоніальний характер цієї функції та привести у логічну відповідність норми закону та положення Конституції України.

У межах аналізованого питання потребує уваги зміна підходу стосовно того, що створення та ліквідація судів має бути предметом законодавства. У

контексті наведеного слід наголосити, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено положення, відповідно до якого суд відповідатиме вимогам цієї Конвенції, якщо він «встановлений законом». Європейські експерти закликають установити мережу судів загальної юрисдикції, їх утворення, реорганізація та ліквідацію на рівні закону (пункт 15) [104].

Логічним є зауваження міжнародних експертів з аналізованого питання стосовно того, що найбільш компетентним органом для створення та зміни системи судів є Вища рада юстиції (Вища рада право-суддя). Звичайно, рішення про створення системи судів може приймати Парламент, оскільки вони містять важливі бюджетні положення, однак ініціатива щодо прийняття таких рішень має надходити від Вищої ради юстиції (Вищої ради правосуддя) (пункті 13) . Європейські експерти закликають надати Вищій раді юстиції (Вища рада правосуддя) право ініціювати розробку та зміну мережі судів (пункт 129 (25)) .

Ураховуючи наведене та з метою удосконалення процедури щодо утворення та ліквідації судів, законодавцем, у межах проведення судової реформи 2016 року, враховано такі аспекти: 1) органом, уповноваженим формувати позицію щодо утворення, ліквідації та зміни системи судів, повинен бути найбільш компетентний вищий орган судової влади, якому слід надати ключову роль у цьому процесі. Таки-ми повноваженнями об'єктивно наділено Вищу раду правосуддя; 2) суди повинні створюватися, реорганізовуватися та ліквідуватися шляхом звичайної законодавчої процедури. По-перше, це знівелює політичне забарвлення цього процесу, по-друге, - відповідатиме рекомендаціям міжнародних експертів у цій частині.

З прийняттям конституційних і законодавчих змін 2016 року щодо утворення, реорганізації та ліквідації судів виникають нові спірні питання. По-перше, ст. 125 Конституції України та частиною другою ст. 19 Закону передбачається, що проект закону про утворення, реорганізацію чи ліквідацію суду вносить до Верховної Ради України Президент України «після консультацій» з Вищою радою правосуддя.

Зважаючи на принципову важливість (з точки зору забезпечення права кожного на справедливий суд) питання утворення чи ліквідації судів, вважаємо, що термінологічна невизначеність змісту поняття «після консультацій» та відсутність процедури таких консультацій може призвести до вкрай негативних і непередбачуваних наслідків.

З огляду на зазначене в частині другій ст. 19 Закону пропонуємо законодавчо врегулювати процедуру цих «консультацій», передбачивши при цьому, що з боку Вищої ради правосуддя її позиція щодо результатів консультування надається у формі «подання», що відповідатиме ст. 131 Конституції України.

Окрім того, погоджуємося із практиками у тому, що конструкція частини восьмої ст. 19 Закону, якою передбачено, що суд є юридичною особою, якщо інше не визначено законом, дає законодавцю потенційну змогу втрутитися у визначення правового статусу суду на рівні будь-якого іншого закону, що є неприпустимим.

Статус суду, який передбачає його організаційну форму, має бути чітко визначений, а саме: суд повинен функціонувати як юридична особа. Ураховуючи викладене, у частині восьмій ст. 19 Закону слово-сполучення «якщо інше не передбачено законом» слід виключити.

На міжнародно-правовому рівні сформовано розгалужену систему міжнародних правових актів, що визначають стандарти та критерії у сфері судоустрою. З огляду на наведений аналіз основних організаційних засад побудови національної системи судів можна констатувати відсутність єдиного стандарту щодо складових елементів системи судів, як щодо ланковості та інстанційності, так і в частині спеціалізації судової діяльності. Ураховуючи необхідність дотримання принципу розгляду судової справи впродовж розумного строку та гарантування права на ефективне оскарження, що є вимогою міжнародних стандартів, доцільним є аналіз складових елементів національної судової системи в частині їх ланковості та інстанційності, який наведено вище, а також необхідність подальшого вивчення означеного питання.

Спеціалізація судів і суддів потребує удосконалення з обов'язковим дотриманням принципу компетентності та підвищення якості й ефективності судочинства. Проаналізовані ризики суддівської спеціалізації дозволяють дійти висновку, що основним з них є відокремлення спеціалізованих судів і суддів від основного суддівсько-го корпусу, що може зашкодити належній реалізації принципу правової єдності.

У зв'язку з наведеним особливої уваги потребують рекомендації, зауваження та висновки європейських і міжнародних експертів. Хоча такі зауваження та висновки мають рекомендаційний характер для нашої держави, слід наголосити, що їх зміст дає можливість зрозуміти мотиви, якими керуються міжнародні та європейські експерти. Для такого виду міжнародних стандартів характерна аргументованість, толерантність, політична незаангажованість.

Сучасна правова реформа не обійшла увагою і підвищення професійної етики суддів, прокурорів, їхньої взаємної поваги до професійної незалежності. Недаремно одним із принципів організації і діяльності органів прокуратури є повага до незалежності суддів. Разом з тим підвищення особистої та професійної етики посилить авторитет, незалежність та ефективність судової влади, підвищить довіру громадськості до суду.

Цей процес передбачає перебудову організації судової системи на просту та доступну для ефективного захисту прав і свобод фізичних чи юридичних осіб. «Людина, яка приходить до суду, не є правником і не повинна ним бути, вона приходить не з розкошів чи нудьги і не на екскурсію. Людина шукає справедливості, вона хоче за допомогою державного судового механізму відновити своє порушене право. Як установа, яка надає судові послуги, судова система повинна бути простою та доступною для пересічного громадянина, а судові процедури – простими й зрозумілими навіть не для правників» [55, с. 300].

Тому сьогодні особлива увага під час проведення реформи судової системи приділяється формуванню суддівського корпусу України людьми,

гідними високого суддівського звання, наділеними високим професіоналізмом, громадськими та моральними якостями. Отже, підготовка суб'єктів судочинства, які розглядають конфлікти у відносинах людини із суспільством та громадянина із державою, застосовуючи сферу своїх повноважень, шляхом компромісів реально вирішують суперечність між законом і дійсністю, постає важливим напрямом демократизації судочинства. Саме освіченість, порядність і професійність суддів є найкращою гарантією незалежності та неупередженості суду. Тому вибір має падати на осіб, спроможних забезпечити найвищі стандарти професійності й моралі [7, с. 162].

У Європейських стандартах судочинства наголошується на тому, що довіра, яку громадяни мають до системи правосуддя, буде посилюватися, якщо судді матимуть глибокі знання, які виходять за межі технічних знань права та поширюються на сфери важливого соціального значення, а персональні й суддівські навички та розуміння дозволятимуть їм управляти справами та вести процес належно і поважно [8]. У цьому аспекті постійне навчання є необхідним для об'єктивного, безстороннього та компетентного виконання суддівських функцій. Тому досить важливими питаннями є як вибір моделі базової освіти для майбутніх суддів, так і можливості їх підвищення кваліфікації.

Ефективність судової системи вимагає від суддів високого рівня професійної свідомості. У рекомендаціях КМ РЄ (Висновок № 3-2002) зазначається, що судді повинні підтримувати свій високий професійний рівень шляхом підготовки та перепідготовки, які мають забезпечувати необхідну кваліфікацію [185]. Отже, судді повинні постійно навчатись, і насамперед це обумовлено змінами у законодавстві, появою нових суспільних відносин тощо.

Питання підготовки судді для підтримання його кваліфікації регулює ст. 89 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», де зазначається, що «суддя зобов'язаний проходити підготовку для підтримання кваліфікації в Національній школі суддів України» [77]. Удосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікаційного рівня суддів є не лише необхідною передумовою ефективної роботи судової системи, але й важливим напрямом

демократизації судочинства. Крім опанування новел законодавства і права, розвитку професійних навичок та умінь, вона має значну увагу зосереджуватися на питаннях особистої та професійної етики для підтримки авторитету, незалежності й ефективності судової влади, підвищення довіри громадськості до суду.

Окреслені організаційні зміни, що тривають у судовій системі України, є підтвердженням певних зрушень у бік демократизації організаційних основ судочинства. Наскільки їм вдасться зробити судову систему простою та доступною для пересічного громадянина покаже час.

Висновки до Розділу 2

Розкриваючи правову парадигму забезпечення демократичних засад функціонування судової системи України аргументовано, що існування і розвиток європейської правової держави змістовно зумовлюється наявністю демократичної судової системи. У цьому аспекті судова влада є важливим гарантом демократизму державного ладу, а також суб'єктом, який забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина. Більше того, досліджуючи функціонування основних інститутів демократичної держави, легко довести, що практично всі вони передбачають існування ефективної і професійної судової влади.

Зважаючи на незаперечний зв'язок між судовою владою і процесом розвитку демократичної держави можемо висновувати, що вагомим чинником демократизації нашої держави є процес реформування судової влади відповідно до європейських правових стандартів. Судова влада, яка нездатна гарантувати демократизм державного ладу, яка не захищає права і свободи людини і громадянина, постає серйозним гальмом будь-яких процесів демократизації держави і суспільства. У цьому контексті можна стверджувати про наявність безпосередньої взаємозалежності між триваючими процесами реформування судової влади і демократизації державної влади загалом. На жаль, на сьогодні

стан судової влади в Україні залишає чимало проблем нерозв'язаними. Маємо на увазі не лише низький рівень довіри громадян до суду, а й проблеми із матеріально-фінансовим і технічним забезпеченням діяльності українських судів та суддів, проблеми забезпечення доступності правосуддя. Фактично існуюча в Україні система судів загальної юрисдикції не повною мірою відповідає конституційним засадам організації правосуддя, адже нераціональна побудова системи судових установ та розподіл між ними юрисдикції часто спричиняють розгляд спору різними судами одного рівня та несправедливе обмеження права на оскарження судових рішень у окремих категоріях справ. Зазначені затримки та неузгодженості в проведенні судової реформи в Україні мають своїм наслідком не лише недосконалу діяльність судової влади, а й уповільнюють процес демократизації держави загалом. Тому в контексті загальної демократизації держави і державної влади маємо визнати, що судова реформа має для України не менше значення, ніж парламентська або адміністративна реформа.

5. На основі аналізу конституційних норм і законодавчих положень про судоустрій і статус суддів визначено фундаментальні організаційні засади демократизації судової системи: цілісність (єдність) судової системи; територіальність; інстанційність; спеціалізація; ланковість; незалежність; доступність правосуддя; громадський контроль за судовою владою; суддівське самоврядування. Узагальнено організаційні основами національної судової системи: суди України утворюють єдину судову систему; побудова системи суддів загальної юрисдикції здійснюється за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності; функціонування трирівневої судової системи: місцеві суди, апеляційні суди та ВСУ; відправлення правосуддя у межах трьох інстанцій: перша інстанція, апеляція, касація; спеціалізація судів щодо розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, та функціонування окремих вищих спеціалізованих судів як судів першої інстанції із розгляду окремих категорій

справ (Вищий антикорупційний суд, Вищий суд з питань інтелектуальної власності).

Зауважено, що з метою удосконалення процедури утворення та ліквідації судів законодавцем слушно враховано такі аспекти: 1) органом, уповноваженим формувати позицію щодо утворення, ліквідації та зміни системи судів, повинен бути найбільш компетентний вищий орган судової влади, якому слід надати визначальну роль у цьому процесі, зокрема такими повноваженнями об'єктивно наділено Вищу раду правосуддя; 2) суди повинні створюватися, реорганізовуватися та ліквідуватися шляхом звичайної законодавчої процедури, що знівелює політичний вплив та відповідатиме рекомендаціям міжнародних експертів та європейським правим стандартам.

Матеріали розділу висвітлені в таких публікаціях автора: Гук Н. (2017а) Гук Н. (2018а), Гук Н. І. (2019с), Гук Н. (2020b), Гук Н. І. (2020е).

РОЗДІЛ 3

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В НАЦІОНАЛЬНУ ПРАВОВУ РЕАЛЬНІСТЬ

3.1 Доступність правосуддя як первинний принцип дотримання демократичних засад розвитку судової системи

Визначальним вектором сучасного правового розвитку нашої держави є реформування судової системи до європейських правових стандартів, гарантування незалежності суддів та надання безперешкодного доступу громадян до правосуддя, позаяк можливість судового захисту – це фундаментальне, конституційне право кожної людини. Конститутивним обов'язком держави є забезпечення ефективних засобів правового захисту своїм громадянам, зокрема справедливого суду, відповідно до Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Консеквентне та правильне законодавче регулювання суспільних відносин щодо прав людини є необхідною передумовою їх дотримання, а у випадку їх порушення запевненням санкціонованого і регламентованого державою належного захисту. Це також стосується гарантій реалізації можливості судового звернення, невіддільної складовою якого є доступ до правосуддя. Декларування прав і свобод людини потребує передусім наявності розвинутої системи конституційних гарантій їх реалізації та ефективного правового механізму їх забезпечення, що є запорукою практичної значущості прав і свобод у житті людини. Сучасне українське суспільство вимагає прозорого, доступного та ефективного судочинства європейського зразка, що зі свого боку потребує істотного реформування судової системи та її розвитку відповідно міжнародних правових стандартів,

Серед генеральних завдань демократизації судової системи є формування високого позитивного іміджу судової влади на національному та міжнародному рівні. Ретельний аналіз наукових доробків, судова практика, зокрема і

соціологічні опитування носіїв судової влади та громадськості, засвідчують, що становлення судової системи як демократичного інституту потребує дотримання передусім таких умов: наявність правильного, виразного та однакового розуміння суспільством судової системи, правової природи суду, його ролі та значення у державному механізмі; існування у соціумі абсолютної довіри до суддівського корпусу; фактичність належного кадрового і матеріального забезпечення органів судової влади; доступність судової системи для усіх членів суспільства, зокрема тих, які її потребують; відкритість і прозорість діяльності суддів; наявність у процесуальному законодавстві ефективного механізму щодо корекції (виправлення) судових помилок [217].

Нині ми простежуємо досить низьку довіру до судової влади як із боку української громадськості, так і міжнародної спільноти, що вимагає від держави нагального здійснення конкретних дій. Серед таких основних заходів, які підтримуються більшістю авторитетних науковців, у напрямі значного підвищення рівня довіри соціуму до судової системи та її демократизації в умовах європейської інтеграції, є:

- 1) налагодження прозорості процедури відбору осіб на посади суддів на основі кращих практик європейських країн;
- 2) адекватне застосування до суддів дисциплінарної відповідальності;
- 3) підвищення якості та ефективності правосуддя, що передбачає його здійснення високопрофесійними суддями на основі розвинутого національного законодавства та наявної позитивно-усталеної практики застосування правових норм відповідно до міжнародних стандартів у судовій сфері;
- 4) оперативність та оптимальність виконання судових рішень;
- 5) забезпечення відкритості інформації про судову систему, засади та принципи правосуддя, ведення та результати судових процесів;
- 6) гарантування доступності правосуддя.

У межах цього підрозділу основуючись на наукові напрацювання, міжнародні-правові стандарти, зокрема європейські, та норми національного законодавства розглянемо доступність правосуддя як первинний принцип

дотримання демократичних засад у діяльності судової системи, що є вкрай актуальним в умовах успішної реалізації судово-правової реформи в Україні, і зокрема військових реалій.

Доступ до правосуддя – це складна міжгалузева та міждисциплінарна проблема, яка предметно досліджували чимало вчених: О. Герасимчук, В. Гончаренко, В. Городовенко, І. Жаровська, І. Ізарова, І. Назаров, В. Нор, О. Овчаренко, О. Олійничук, А. Паскар, М. Погорецький, О. Погребняк, С. Прилуцький, Н. Сакара, О. Шило, М. Шумило, А. Яновицька, О. Яновська та ін. Праці цих авторів відіграли вагомий роль у концептуальному розумінні питання доступності правосуддя, однак малодослідженим залишається проблема імплементації міжнародних та європейських стандартів щодо підвищення рівня доступу до правосуддя в Україні, що актуалізується у цьому підрозділі.

Доступність правосуддя є одним із найвагоміших досягнень сучасної судової системи, яке повинна гарантувати кожна демократична держава. Доступність правосуддя є одним із первинних інституційних принципів судової влади, її організації та діяльності загалом. Тобто, це системоутворюючий чинник, який відображає природу судової влади та її державне і суспільне призначення, є базисом судової системи та корелятором юридичних процедур вирішення судом важливих справ.

Зауважимо, що у науковому дискурсі часто дефініції «доступність правосуддя» та «доступ до правосуддя» застосовуються синонімічно, тому з метою увиразнення доцільно проаналізувати домінуючі підходи щодо їх розуміння. Часто доступність правосуддя тлумачиться як принцип організації та діяльності судової влади, що не допускає юридичних і фактичних перепон у зверненні суб'єктів до суду з метою захисту своїх прав. Тобто, принцип доступності правосуддя – це визначальна засада побудови судоустрою та судочинства, що має міжгалузевий характер, забезпечена законодавством можливість безперешкодного звернення до суду та отримання судового захисту [191, с. 177]. Згідно позиції О. Овчаренко доступність правосуддя є особливим

станом організації судової системи та юрисдикційної діяльності суду у демократичній державі, що гарантує соціуму вирішення юридично значимих справ і відповідає міжнародно-правовим вимогам [156, с. 178]. Окремі вчені стверджують, що доступність правосуддя є певним стандартом справедливого та ефективного судового захисту, який конкретизується у необмеженій судовій юрисдикції, відповідних судових процедурах, розумних строках, і, звісно, вільному зверненні будь-якого зацікавленого суб'єкта до суду [42, с. 67].

Щодо дефініції «доступ до правосуддя», то на думку вченої І. Жаровської, воно є складовою доступності права та охоплює широкий спектр заходів й способів гарантованої можливості безперешкодного звернення особи чи іншого суб'єкта до органів правосуддя та отримання належного захисту свого права [61, с. 11]. Вчений І. Верба відзначає, що доступ до правосуддя слід асоціювати із певним дозволом тих, від яких залежить можливість звернення особи до правосуддя з метою захисту власних прав, свобод й законних інтересів, тоді як доступність правосуддя є лише однією із його засад [8, с. 40]. Звідси, «доступ до правосуддя» можна схарактеризувати як певне зобов'язання держави максимально забезпечити право кожної людини на доступ до справедливих і оперативних послуг у сфері правосуддя та юстиції, які надаються вчасно. Це право є основоположним конституційним принципом та домінантою міжнародного права.

Неупереджене, справедливе й доступне правосуддя – це неодмінний атрибут правової держави, що проголошується міжнародною та європейською спільнотою, і закріплюється у цілій низці їх нормативно-правових актів (зокрема, Генеральної Асамблеї ООН, ЄСПЛ, Комітету Міністрів РЄ тощо). Так, Європейська Конвенція'1950 у п. 1 ст. 6 закріпила, що у процесі вирішення спору щодо цивільних прав і обов'язків кожної людини чи вставлення обґрунтованості висунутого проти неї певного кримінального обвинувачення наділена правом публічного та справедливого розгляду справи упродовж розумного строку безстороннім й незалежним судом, що визнається законодавством. На цьому неодноразово зауважував ЄСПЛ приміром у рішенні

від 4.12. 1995 р. щодо справи «Bellet v. France» («Белле проти Франції»), що п. 1 ст. 6 Європейської Конвенції'1950 серед гарантій справедливого судочинства чітко передбачає гарантію доступності судового захисту [59]. Тому, визнаний національним законодавством рівень доступу повинен достатньо забезпечувати право кожної людини на суд, адже верховенство права є конститутивною домінантою демократичного суспільства. Відповідно, щоб доступ був оперативним людина має мати абсолютну практичну можливість оскаржити дії, які загрожують її особистим правам.

Європейська Конвенція'1950 передбачає також спеціальні гарантії на право справедливого суду та ефективних засобів належного правового захисту. Так, БДПЛ вважає ці гарантії важливою складовою об'єктивного розуміння «доступності до правосуддя», позаяк вони забезпечують своєчасні, справедливі та ефективні послуги не лише судів, але і органів прокуратури. Згідно ст. 13 Європейської Конвенції'1950, держави-учасниці зобов'язуються у випадку порушення проголошених нею прав й свобод, гарантувати їх оперативний правовий захист. На основі власних рішень держави виконують ці зобов'язання, втім засоби ефективного правового захисту мають бути доступні для всіх суб'єктів, забезпечувати їм перспективу успішного розгляду справи та можливість відшкодування збитків. Також, Європейська Конвенція'1950 у ст. 6 передбачає гарантії процесуальних прав – доступ до суду, виконання судових рішень та кінцеву результативність судових рішень [59].

З метою оптимізації Європейської Конвенції'1950 щодо доступності до правосуддя Комітетом Міністрів РЄ було видано Рекомендацію № R81, яка рекомендувала спрощення, прискорення та здешевлення судового розгляду. Відповідно якого спрощення судового розгляду полягало у тому, що держава повинна забезпечити реальне застосування можливих заходів щодо оптимізації судового розгляду, процесуальних дій та створення оптимальних умов для розуміння суб'єктом судових рішень та мотивів.

Здебільшого метою спрощення судового розгляду є прискорення, що внаслідок уникнення неаргументованого призначення процесуальних дій, які

практично не обумовлені або мають суто формальний характер. При цьому, судові провадження повинно здійснюватися у розумних строках адекватних до обставин справи, і недопустимою є необґрунтована затримка самого процесу судового розгляду. Згідно прецедентної практики ЄСПЛ розумність тривалості провадження визначається конкретними обставинами справи, її складністю, поведінкою відповідних державних органів і заявника, вагомістю предмету спору для останнього. Як показує практика розумність строку передусім залежить від поведінки самого заявника й органів державної влади, з боку яких не повинні вживатися жодні заходи щодо навмисного затягування розгляду справи. До того ж, істотним принципом гарантування кожній людині права на доступність правосуддя є певне здешевлення його реалізації, що передбачає елімінацію економічних перепон до здійснення цього права. Це положення може бути реалізоване через державне запровадження системи безкоштовної правової допомоги особам, які знаходяться у скрутному економічному становищі. Спрощення доступу до належної безкоштовної правової допомоги, юридичного консультування забезпечує певною мірою доступність до правосуддя кожній людині. Економічною перешкодою, що може обмежити право людини на доступність до правосуддя, є також обов'язкова сплата судових витрат. Тому економічна складова доступності до правосуддя повинна передбачати адекватні судові витрати й створення відповідного процесуального механізму щодо надання розстрочки, відстрочки, а за істотних обставин повного або часткового звільнення від сплати судових витрат [22, с. 40].

У цьому контексті доцільно проаналізувати положення Резолюції № (78) 8 КМ РЄ про правову допомогу та юридичні консультації, яка рекомендує урядам держав-членів вжити необхідних заходів щодо усунення економічних перешкод для доступності до правосуддя. Зокрема наголошується, що необхідними передумовами цього є розумні судові витрати і створення належного процесуального механізму сплати судових витрат (надання розстрочки, відстрочки, повне або часткове звільнення). Пізніше Рекомендацією № R (93) 1 КМ РЄ щодо ефективного доступу до закону та

правосуддя малозабезпеченому населенню зауважено, що прийняття справи до судового провадження не повинно супроводжуватися обов'язковою сплатою державі високої грошової суми, позаяк судові витрати у жодному випадку не можуть стати перешкодою здійснення права на доступність до правосуддя.

На основі розгляду різних міжнародно-правових актів можемо виокремити правові та організаційні стандарти реалізації права людини на доступність до правосуддя. Правовими стандартами є: 1) гарантування національною правовою системою оптимального механізму доступу кожній людині до належних засобів судового захисту; 2) забезпечення права на безоплатну правову допомогу певним верствам населення; 3) абсолютна заборона дискримінації щодо реалізації права людини на доступність до правосуддя; 4) відповідна юридична відповідальність за недотримання чи порушення права людини на доступність до правосуддя; 5) обов'язкове врахування прецедентної практики ЄСПЛ. Серед організаційних стандартів слід виокремити: 1) належне інформування суспільства про можливі засоби захисту своїх прав у суді; 2) спрощена процедура організації процесу судового розгляду; 3) елімінація або принаймні мінімізація економічних перепон доступності до правосуддя; 4) швидкий розгляд справи, тобто максимально допустиме прискорення процесу; 5) належне державне забезпечення судових органів і суддів матеріальними засобами для оптимального виконання ними своїх функцій [22, с. 41].

Міжнародно-правові договори, рішення міжнародних організацій чітко вказують на те, що основоположні процесуальні гарантії разом з наведеними нами правами доступності до правосуддя є базисною складовою всіх прав людини, а відтак повинні бути належно захищені.

Доступність до правосуддя врегульовується і нормами національного законодавства. Так, у ч. 3 ст. 8 Конституції України кожній людині гарантується право на звернення до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод, а ст. 55 визначає, що вони захищаються судом, окрім того кожен може

оскаржити в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [105].

Подібні положення містить і ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», зокрема у ч. 1, ст. 7 гарантується кожному захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки безстороннім, незалежним і справедливим судом, утвореним законом, а ч. 3 цієї статті визначає, що доступність правосуддя забезпечується кожній особі відповідно до Конституції України та у порядку, встановленому законами України. Окрім цього, ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» у ч. 4 ст. 19 чітко вказує, що підставою утворення чи ліквідації суду є забезпечення доступності правосуддя [77].

Процес забезпечення доступності правосуддя інтенсифікувався після прийняття Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [106], що акцентувала на доступності правосуддя як визначальному засобі утвердження верховенства права. Відповідно до цього Україна повинна імплементувати європейські стандарти доступності правосуддя у національну судову систему.

Безумовно, для забезпечення доступності правосуддя недостатньо лише його декларативного гарантування, визначальним аспектом є запровадження ефективних механізмів практичної реалізації принципів доступності правосуддя й створення оптимальних умов для неупередженого і справедливого розгляду справи. КМ РЄ до основних заходів, які можуть значно спростити доступність до правосуддя відносить системне інформування соціуму про місцезнаходження судів та їх компетенції, ознайомлення (формування обізнаності) громадян із порядком звернення до суду для захисту власних інтересів у судовому провадженні [314].

Стандарти доступності правосуддя не є сталими, вони були розроблені внаслідок довголітньої діяльності ЄСПЛ, а відтак постійно уточнюються, удосконалюються та доповнюються новими аспектами. Рішення ЄСПЛ, які були прийняті щодо порушень права на доступ до суду містять тлумачення змісту цього права, визначають межі допустимості його обмеження тощо.

У процесі імплементації європейських стандартів доступності правосуддя у національну судову систему слід враховувати зокрема висновки та позиції ЄСПЛ, позаяк його прецедентна практика є певним правовим орієнтиром у визначенні принципів міжнародного чи національного захисту прав людини. Правовою регулою виконання рішень ЄСПЛ є ст. 46 Європейської Конвенції 1950, що зобов'язує держави-учасниць виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у справах, у яких вони виступають сторонами. Окрім цього, ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», серед основних завдань якого є елімінація причин порушення Європейської Конвенції 1950 і протоколів до неї, імплементація європейських стандартів прав людини у національну судову систему, а також мінімізація звернень громадян України до ЄСПЛ.

Практика ЄСПЛ вказує на необхідність не лише відповідного законодавчого забезпечення доступності правосуддя, але з метою підвищення його рівня людина повинна мати конкретну можливість оскаржити діяння, що порушує її права [300]. Абсолютно виправданими у разі звернення до суду є очікування особи того, що її справа буде неодмінно розглянута та позитивно вирішена, і вона отримає реальний захист й поновлення порушених прав. Згідно правових висновків КСУ право на судовий захист не може обмежуватися шляхом створення штучних перепон чи відмови суду у прийнятті позовних або інших заяв, скарг, які оформлені відповідно до законодавчих вимог, позаяк це є порушення такого права [188].

Демократизація національної судової системи, реформування судів та удосконалення процесуального законодавства спрямоване передусім на підвищення доступності та ефективності судочинства. Сучасні джерела судочинства вказують на розвиток позитивних тенденцій справедливого судового розгляду, що досягнуто завдяки імплементації основних європейських стандартів у цій сфері, втім такий процес потребує і надалі клопіткої праці.

Європейські стандарти доступності правосуддя, що вироблені багатолітньою практикою ЄСПЛ та імплементовані у національне судочинство,

є певною цілістю інституційних і процесуальних дезидератів, які висувуються до оптимізації процесу судочинства. Інституційні дезидерати – це вимоги до суду як органу, що покликаний здійснювати оперативне правосуддя. Відповідно до розуміння ЄСПЛ «суд» представляє собою різні органи й посадові особи, що уповноважені вирішувати правові спори, і він обов'язково повинен відповідати таким критеріям: встановлений законом; безсторонній; незалежний; неупереджений [280].

Дотримання судами принципів доступності правосуддя у ході здійснення судочинства базується на тому, що суди обов'язково повинні бути створені відповідно до закону й суворо дотримуватися його вимог під час здійснення правосуддя. Так, у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» ЄСПЛ у своєму рішенні зазначає «заснований на законних підставах», що вказує не лише на законні підстави функціонування самого суду, але і його відповідність особливим нормам, які регламентують його діяльність [215, с. 147].

Окрім інституційних дезидератів європейські стандарти правосуддя передбачають і процесуальні: дотримання рівності сторін і засад змагальності, дослідження та встановлення достовірності доказів, забезпечення справедливості судового провадження тощо. Щодо останньої вимоги, то у правових висновках ЄСПЛ наголошується, що відповідно Європейської Конвенції 1950 «справедливий судовий процес – це один із конститутивних принципів будь-якого демократичного суспільства» [300]. Приміром, вимога справедливого судового розгляду є пріоритетною в адміністративному судочинстві, що окреслюється в його завданнях: неупереджене, своєчасне та справедливе вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин (1 ст. 2 КАС України) [99].

Безсторонність і незалежність суду займає чільне місце серед європейських стандартів справедливого судочинства, а тому доволі часто є предметом оскарження в ЄСПЛ. У справі «Совтрансавто-Холдинг проти України» ЄСПЛ у своєму рішенні підсумовував, що право заявника на розгляд справи безстороннім, незалежним і справедливим судом згідно п. 1 ст. 6

Європейської Конвенції 1950 у контексті принципів верховенства права й правової певності є порушеним [312]. Така позиція ЄСПЛ ґрунтувалася на доведенні факту втручання органів державної виконавчої влади до судового розгляду справи.

Дотримання доступності правосуддя передбачає перевірку відповідності суду об'єктивній та суб'єктивній незалежності: об'єктивна незалежність полягає у тому, що суд повинен надавати «достатні гарантії щодо відсутності будь-яких обґрунтованих сумнівів у цьому аспекті», а суб'єктивна – «жоден член трибуналу не може виявляти особисте упередження чи необ'єктивність» [299]. У процесі розгляду незалежності суду ретельно перевіряються та оцінюються на достовірність факти, що могли би спричинити певні сумніви з приводу цього питання.

Аналізуючи процес імплементації європейських стандартів доступності правосуддя у національну судову систему, слід зауважити, що це не можна зводити суто до механічного їх запозичення. Дотримання засад доступності правосуддя у судових справах, нормативне розуміння та фахова деталізація їх сутності є невід'ємною складовою оперативного захисту прав людини та правосуддя загалом. Рівень забезпечення доступності правосуддя у державі є критерієм демократизації судової системи в умовах європейської інтеграції.

Отже, дотримання європейських стандартів доступності правосуддя є певним критерієм ефективності забезпечення і захисту прав людини у державі. Їх імплементація означає закріплення у нормах національного законодавства вимог, розроблених практикою ЄСПЛ та визначених міжнародними нормативно-правовими, які стосуються гарантування права на судовий захист, доступу до суду, порядку здійснення правосуддя, системи судів, компетентностей суддів тощо. Очікуваним результатом процесу імплементації європейських стандартів доступності правосуддя у національну судову систему є удосконалення і підвищення рівня захисту прав людини, тобто її демократизація.

У цьому контексті слід зауважити, що доступність до правосуддя здебільшого розглядається як основа організації й діяльності судової влади, зміст якої полягає у відсутності юридичних і фактичних перепон звернення до суду осіб з метою захисту своїх прав. З огляду на таку усталену дефініцію та положення ст. 124 Конституції України, видається доволі сумнівною однозначність засади доступності правосуддя, закріпленої національним законодавством та її відповідність європейським стандартам.

Розгляд резолюцій та рекомендацій КМ РЄ дозволяє нам виокремити наступні критерії доступності до правосуддя:

1) обов'язок держави забезпечити надання безоплатної високопрофесійної правової допомоги особам, які з огляду на скрутне матеріальне становище не в змозі самотійно оплатити;

2) інформування соціуму про місцезнаходження судів та їх компетенції, ознайомлення (формування обізнаності) громадян із порядком звернення до суду для захисту власних інтересів у судовому провадженні;

3) застосування у розумних межах спрощеної процедури організації процесу судового розгляду;

4) швидкий розгляд справи, тобто максимально допустиме прискорення процесу, та активна позиція суду у цьому процесі;

5) елімінація або принаймні мінімізація економічних перепон доступності до правосуддя;

6) вжиття заходів щодо недопустимості зловживання особою правом на звернення до суду;

7) встановлення певних обмежень щодо оскарження судових рішень, йдеться про усунення зловживань правом на оскарження;

8) своєчасне та оптимальне забезпечення доступу потерпілого до правосуддя;

9) застосування альтернативних (несудових) засобів вирішення правових спорів (приміром, медіації);

10) створення сучасних автоматизованих систем (інформаційних банків) зі зберігання судових рішень та забезпечення відповідного доступу до них;

11) належне державне забезпечення судових органів і суддів матеріальними засобами для оптимального виконання ними своїх функцій;

12) організаційна оптимізація у судовій системі (зокрема, робочого навантаження, фінансів, інфраструктури, засобів комунікації, людського потенціалу тощо).

Доступність до правосуддя як базис організації національної судової системи передбачає собою сукупність правових, соціальних і економічних елементів: 1) територіальна відстань до суду; 2) компетентність суду; 3) універсальність юрисдикції суду; 4) відкритість інформації; 5) стабільність судової системи; 6) розвиток і запровадження електронних технологій у діяльність суду; 7) належне державне фінансування (передусім, надання безкоштовної правової допомоги).

Щодо шостого елемента, то з 2021 р. в Україні офіційно функціонує ЄСІТС, яка передбачає три модулі (підсистеми): 1) електронний кабінет; 2) електронний суд; 3) підсистему відеоконференцзв'язку. Слід зауважити, що електронне правосуддя значно оптимізує принцип доступності правосуддя, позаяк спрощує роботу усіх суб'єктів судової системи, пришвидшує строки розгляду спору, і звісно усуває транскордонні бар'єри у межах держав-членів при здійсненні правосуддя. Європейські правові стандарти щодо електронного правосуддя визначені у Рекомендаціях (95) 11 КМ РЄ, Рекомендаціях (2001) 3 КМ РЄ, Рекомендаціях (2003) 15 КМ РЄ та інших.

Позиції щодо застосування електронного правосуддя є різнобічними, позаяк існує низка проблемних аспектів, а саме: відсутність належного технічного оснащення судів; ймовірний ризик втрати важливої інформації; забезпечення взаємозв'язку, а також уніфікації електронного документообігу суду з іншими наявними електронними державними системами тощо. Окрім цього, недосконалість надання технічної підтримки електронного судочинства, позаяк за технічне забезпечення судів й обслуговування суб'єктів зазвичай

відповідає одна особа. Необхідним є також належний рівень культури роботи працівників судів з електронними засобами, введення у судову систему електронного діловодства [15, с. 47].

Враховуючи певну проблематику українські вчені зауважують, що при тотальному запровадженні «комп'ютеризації» судочинства може порушуватися самий принцип доступності правосуддя в Україні. Позаяк, «наша держава не досягнула ще того рівня розвитку, коли абсолютно кожен громадянин має вільний доступ до інтернет-ресурсів та володіє навиками їх використання» [82], тому слід дотримуватися певного балансу.

Погоджуємося Г. Чижик, що у воєнних умовах територію України умовно можна поділити на три зони: 1) ті, на яких ведуться активні бойові дії чи велися; 2) які тимчасово чи тривало окуповані російським агресором; 3) перебувають у певній безпеці, і мають матеріальні умови та фізичний потенціал для роботи суду (відповідну комп'ютерну техніку, електрику, інтернет тощо), або таких умов в принципі немає (зокрема, коли це стосується окремих судів першої інстанції) [235]. З одного боку, за дії конституційної заборони щодо делегування повноважень суду іншим органам або особам, коли робота суду призупинена через військові дії чи інші надзвичайні обставини, визначається інший суд, що є територіально найбільш наближений до призупиненого суду, і який здійснюватиме правосуддя у цій місцевості. З іншого боку – доступність громадян до суду може бути обмеженою з огляду на загрозу їхній безпеці чи життю під час пересування або віддаленості від його розташування.

У цьому контексті важливим є рішення ВСУ стосовно здійснення правосуддя на території, яка перебуває у воєнному стані. Суб'єктам судових процесів надається можливість подання заяви щодо відкладення розгляду справ з огляду на воєнні дії та/або про розгляд її у режимі відеоконференції за допомогою різних технічних засобів, зокрема й особистих. У ВСУ разом зі звичним прийомом кореспонденції при наявності технічних можливостей приймання документів може здійснюватися на основі підсистеми «Електронний суд» або в електронному вигляді шляхом надсилання на електронну адресу

ВСУ Верховного Суду [235]. Очевидно, що за сучасних воєнних обставин абсурдно вести мову про певний прогрес використання ІКТ у національній судовій системі. Разом з тим, обставини у яких упродовж двох років функціонує судова система України безумовно спонукають до запровадження інноваційних методів комунікації і можливостей обробки інформації. Така реальність впливає на зміни рівня цифрової грамотності соціуму і, зокрема, бажання його підвищити. Сукупно ці тенденції напевно сприятимуть мінімізації проблем, пов'язаних із доступністю правосуддя, позаяк у використанні новітніх ІКТ зацікавлена нині не лише держава, але й сама людина.

На основі вищевикладеного можемо висновувати, що розвиток національної судової системи враховуючи принципи територіальності, галузевості та інстанційності, процес гармонізації її до європейських правових стандартів, повинно ґрунтуватися на пріоритеті ефективності та доступності правосуддя. Тому, подальші зусилля слід зосередити передусім на розширенні мережі судів першої інстанції з огляду на загальне перевантаження судів, розвитку та запровадженні електронних технологій у їх діяльність, забезпеченні відкритості інформації про судову систему, її стабільності та належного державного фінансування тощо. Сутність доступності судового передбачає: максимально можливу простоту судового процесу; розумний строк розгляду справи; доступ до судового рішення та його належного виконання.

Розкриваючи доступність правосуддя як первинного принципу дотримання демократичних засад у розвитку судової системи, аналізуючи відповідність національного законодавства європейським правовим стандартам, слід зауважити, що окремі законодавчі норми та конституційні положення щодо належного забезпечення в Україні принципу доступності суду є дещо дискусійними. Разом з тим слушними і такими, що окликаються із європейськими правовими стандартами є відповідні конституційні та законодавчі зміни, котрі унеможливають функціонування водночас вищих спеціалізованих судів і ВСУ як судів касаційної інстанції. Чимала кількість

судових інстанцій не гарантує правової визначеності, недовірливо ставиться до остаточного вирішення справи судом, позаяк кожна з інстанцій відкриває нові можливості щодо оскарження судового рішення.

Доступність правосуддя та ефективність реалізації усталених законодавчих положень щодо захисту прав людини визначаються рівнем та гармонійністю імплементації міжнародних і європейських стандартів національним законодавством. З огляду на це, актуальним є подальше дослідження особливостей гармонізації європейських стандартів доступності правосуддя, виявлення їх сутності, з'ясування наявних проблем і тенденцій їх удосконалення.

Таким чином, доступність правосуддя – це закріплена національним законодавством і визначена європейськими стандартами вимога, що вказує загальновизнані засади відправлення правосуддя, до реалізації яких заохочуються або ж зобов'язуються держави. Дотримання цього стандарту дозволяє висновувати, що діяльність суду із розгляду, вирішення справ й винесення відповідних рішень, що здійснюється носіями судової влади, є власне правосуддям, яке забезпечує справедливий розгляд будь-якої справи та поновлює порушені права.

Підсумовуючи можемо схарактеризувати особливості доступності правосуддя як первинного принципу дотримання демократичних засад розвитку судової системи в Україні: 1) забезпечення чіткості та прозорості правосуддя відповідно до європейських і міжнародних правових стандартів; 2) абсолютна пріоритетність прав і свобод людини у судовому процесі, тобто реалізація принципу верховенства прав; 3) доступність та відсутність будь-яких перешкод у здійсненні права на судовий захист; 4) чітка визначеність, обґрунтованість та відповідність національного законодавства суспільним викликам, державним реаліям, із урахуванням європейських і міжнародних правових стандартів; 5) безбар'єрність і доступність механізмів гарантування, реалізації та захисту права на судовий захист; 6) безумовна гарантія можливості звернення до суду з метою захисту прав; 7) справедливість, відкритість і

доступність процесуальних рішень; 8) вільний доступ до оскарження процесуальних рішень; 9) прозорість та ефективність процедур виконання процесуальних рішень; 10) наявність громадського контролю під час судового провадження.

Отже, проаналізувавши доступність правосуддя як первинний принцип дотримання демократичних засад розвитку судової системи основними проблемами реалізації цього принципу в Україні є: довготривалість судових процесів; зміна економічних умов діяльності адвокатури та нотаріату, а відтак подорожчання послуг всієї юридичної інфраструктури, зокрема сфери представництва; ускладнення організації судової системи й засад судового процесу; недостатній розвиток суспільних інститутів (зокрема, низький рівень професійності), які забезпечують безкоштовний правовий захист. Вирішення цих проблем безумовно підвищить рівень доступності до правосуддя та сприятиме зростанню довіри соціуму до національної судової системи, а це зі свого боку мінімізує звернення до ЄСПЛ і формуванню позитивного іміджу нашої держави на міжнародній арені.

3.2 Громадський контроль у процесах демократизації судової системи України

В сучасних умовах розвитку України як відкритої держави, майбутнього повноцінного члена Європейського Союзу, ефективним способом демократизації судової системи є участь громадськості, що усталено осмислюється як «громадський контроль». Громадський контроль є визначальною складовою функціонування дієвого механізму співпраці судової влади та соціуму через: налагодження оперативних і константних взаємозв'язків між ними; формування взаємоповаги суддів і суб'єктів судового процесу; систематичну інформатизацію громадськості про діяльність судів; доступність до правосуддя; врахування громадської позиції у конкурсному

відборі суддів; безпосередній участі у судовому процесі (запровадження інституту присяжних).

Поетапне і комплексне запровадження різних форм громадського контролю за процесом демократизації судової системи в Україні визначено Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 рр. (затвердженою Указом Президента України від 11. 06. 2021 р. № 231/2021) [177]. У Стратегії передбачено конкретні напрями взаємодії суддів із соціумом: оприлюднення ВРП розширеного змісту щорічної доповіді щодо незалежності суддів в Україні, що повинна містити звітність поточного стану, аналіз тенденцій і розгляд нових викликів у судовій системі; введення практики всебічного публічного обговорення цієї доповіді (громадські консультації, дискусії); удосконалення заходів щодо активізації систематичного фахового спілкування з правовими інституціями і окремими спеціалістами, ЗМІ та громадськістю; запровадження системного підходу й ефективних комунікативних рішень із протидії розповсюдження неправдивої інформації передусім у соціальних мережах, що цілеспрямована на дискредитацію суддів чи судової системи загалом; створення механізму оцінювання суб'єктами судового процесу діяльності суду і суддів, приміром через анонімне усне чи електронне опитування; встановлення єдиного стандарту якості роботи суду; акцентування на запитах чи потребах суб'єктів судового процесу, що підвищує рівень доступності до правосуддя і сприяє іміджу суду серед соціуму як органу, що справедливо вирішує спір та захищає права та інтереси тощо.

Сутність громадського контролю обґрунтовували у різних аспектах: теоретико-прикладних – М. Козюбра, С. Кушнір, Т. Наливайко, О. Петришин, В. Шестак; конституційно-прикладних – Ю. Барабаш, В. Волощук, А. Крупник, О. Орловський; адміністративно-правових – О. Андрійко, Ю. Барабаш, Ю. Битяк, М. Вітрук, В. Гаращук, С. Гончарук, І. Голосніченко, С. Денисюк, Т. Коломоєць, А. Комзюк, О. Кузьменко, Р. Миронюк та інші. Попри значний дослідницький інтерес до сутності громадського контролю за різними гілками влади, проблема громадського контролю у процесах демократизації судової

системи України не була предметом окремого розгляду, що актуалізує необхідність з'ясування ролі громадського контролю у процесах демократизації судової системи України.

З метою правильного осмислення сутності громадського контролю у процесах демократизації судової системи України слід окреслити його дефініцію. Зауважимо, що попри цілу низку досліджень щодо наукового розуміння громадського контролю і запропонованих законодавчих ініціатив дотепер поняття громадського контролю не існує чіткого національного законодавчого визначення. Доволі слушним був законопроект «Про громадський контроль в Україні» запропонований сучасним дослідником проблем громадського контролю діяльності влади С. Денисюком, який передбачав закріплення напрямів контрольної діяльності, перелік суб'єктів громадського контролю, принципи й правила реалізації такого контролю, його юридичне оформлення, механізм юридичної відповідальності державних і недержавних структур та їх посадових осіб за невиконання чи несвоєчасне, неякісне виконання законних вимог громадськості тощо [107, с. 39].

Незважаючи на відсутність окремого закону про громадський контроль його нормативним базисом є окремі конституційні та законодавчі норми. Зокрема, згідно ст. 5 та 38 Конституції України саме народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом в Україні, яку він безпосередньо здійснює через відповідні органи державної влади і місцевого самоврядування, а також громадяни беруть участь в управлінні державними справами [105]. ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» до форм громадського контролю відносить зокрема громадські слухання (ст. 13), у ході яких територіальна громада може зустрічатися з депутатами ради і посадовими особами місцевого самоврядування, їх заслуховувати порушувати конкретні питання та вносити відповідні порушувати питання та вносити пропозиції вирішення проблем місцевого значення, які підвідомчі місцевому самоврядуванню» [79]. У ч. 1 ст. 1 ЗУ Про звернення громадян» відзначено, що громадяни України мають право звернення до державної влади та місцевого самоврядування, об'єднань

громадян, організацій, установ підприємств будь-якої форми власності, ЗМІ, посадових і службових осіб відповідно до їх функціональних повноважень, із заувагами, скаргами і пропозиціями стосовно їх статутної діяльності, клопотанням чи заявою щодо реалізації особистих, політичних, соціально-економічних прав і законних інтересів та їх порушення [80].

Розгляд законодавчо-нормативних актів засвідчує про відсутність дефініції громадського контролю, лише ЗУ «Про національну безпеку України» містить поняття демократичного цивільного контролю, що згідно Конституції України передбачає собою комплекс правових, організаційних, організаційних, кадрових й інших заходів із забезпечення верховенства права, прозорості та підзвітності органів безпеки і оборони та інших органів, діяльність котрих є пов'язана з обмеженням у законодавчо визначених випадках свобод і прав людини, сприяння якісному виконанню покладених на них функцій та ефективній діяльності, зміцненню національної безпеки України [74].

З метою чіткого визначення ролі громадського контролю у процесах демократизації судової системи України доцільно з'ясувати наукові позиції щодо сутності та форм його здійснення. Так, юридична енциклопедія тлумачить громадський контроль як один із видів соціального контролю, що здійснюються самими громадянами чи об'єднаннями громадян, і є вагомою формою реалізації демократії, способом залучення соціуму до управлінських процесів у державі та суспільстві [137, с. 120]. Таку позицію підтримують чимало вчених, приміром згідно позиції українського вченого А. Крупника, громадський контроль є певним інструментом (модусом) громадської оцінки виконання відповідних соціальних завдань органами влади й іншими підконтрольними об'єктами [117]. Такий контроль є невід'ємним елементом системи публічного управління та вагомим чинником розвитку соціуму у контексті становлення демократичної, правової та соціальної держави.

Доволі часто у науковому дискурсі громадський контроль тлумачиться як певна система відносин громадянського суспільства з державою, що ґрунтується на підзвітності органів державної виконавчої влади, законодавчої

влади (тобто парламентський контроль) і недержавними інституціями («третьому сектору» та ЗМІ). До громадського контролю Г. Палій відносить контроль з боку різних громадських інституцій – трудових колективів, профспілок, рухів, партій, фондів, інших формувань і звісно контроль самих громадян [107, с. 49]. Згідно позиції Т. Наливайко «громадський контроль» є особливою організаційно-правовою формою об'єднання на добровільних засадах громадян з метою задоволення та захисту їх законних особистих і громадських правових, економічних, вікових, соціальних, національно-культурних, творчих й інших спільних інтересів [140, с. 113].

В. Кравчук розкриваючи дефініцію «громадського контролю» над діяльністю судів відзначає, що від передусім передбачає: публічність судових процесів із вільним, безперешкодним доступом до них представників ЗМІ; можливість відводу суддів за ініціативності суб'єктів судового процесу; долучення представників громадськості, що має відповідні юридичні навички, до атестаційно-дисциплінарних органів (кваліфікаційних комісій суддів), встановлення відповідальності за порушення суддівської дисципліни; налагодження діяльності громадських рад при судах [114, с. 55]. Вчений П. Каблак зауважує, що за своєю сутністю громадський контроль судової влади є певним громадським оцінюванням оперативності здійснення судами наділених їм повноважень, з'ясування ефективності їх функціонування. Це може здійснюватися методами спостереження, аналізу, спостереження, прогнозування тощо, зокрема автор наголошує на особливій результативності застосування методу опитування за допомогою карток громадянського звітування [87, с. 132].

На думку В. Панасюк громадський контроль за діяльністю суддів є законодавчо регламентована цілеспрямована діяльність представників громадськості (індивідуальних і колективних суб'єктів) на перевірку, нагляд і спостереження за законністю здійснення судочинства судьями, дотримання принципів врахування громадської позиції у процесі формування суддівського корпусу, гласності, відкритості та доступності до судового процесу та до

судових рішень [157, с. 297]. Підтримуючи таке тлумачення слід зауважити, що метою громадського контролю за діяльністю суддів є недопущення діянь контрольованих суб'єктів із порушенням законності та правопорядку, застереження можливих аномалій у визначених цілях, і зокрема інтересах соціуму та його суб'єктів, а у випадку певних відхилень елімінувати їх негативні наслідки.

Форми громадського контролю за діяльністю суддів також не мають чіткої нормативної регламентації у національному законодавстві, хоча самі основи реалізації їх закладені у певних положеннях ЗУ «Про судоустрій і статус суддів». Так, ст. 11 визначає доміанти гласності та відкритості судового процесу, які частково реалізовані, а саме: судові рішення, засідання та інформація про справи, які розглядаються судом, є відкритими, окрім установлених законом випадків; жоден суб'єкт не може бути обмежений у праві щодо отримання письмової чи усної інформації про результати розгляду особистої судової справи; кожна особа має право вільного доступу до судового рішення у законодавчо передбаченому порядку; справи у судах розглядаються відкрито, окрім випадків установлених законом; у відкритому судовому засіданні можуть брати участь будь-які особи; у випадку вчинення особою дій, які характеризуються неповагою до суду чи суб'єктів судового процесу, за обґрунтованим судовим рішенням може бути позбавлена участі чи видалена із зали судового засідання [77].

На основі розгляду ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» й інших нормативно-правових актів можемо виокремити наступні форми громадського контролю за діяльністю суддів: 1) моніторинг способу життя судді задля встановлення відповідності наявного у нього та членів його сім'ї майна до отриманих ними доходів (ст. 59); 2) ретельна перевірка декларації особи, яка уповноважена виконувати функції держави чи органів місцевого самоврядування, що подається суддею, і здійснюється згідно закону центральним органом виконавчої спеціального статусу, котрий забезпечує формування й реалізовує державну антикорупційну політику, що передбачає

з'ясування достовірності задекларованих відомостей, коректності оцінки задекларованих активів, перевірку щодо наявності конфлікту інтересів й ознак незаконного збагачення (ст. 60); 3) діяльність громадської ради доброчесності, що створюється передусім з метою кваліфікаційного оцінювання та сприяння ВККСУ у встановленні чіткої відповідності судді чи претендента на посаду судді базовим критеріям професійної етики та доброчесності (ст. 87) та ін.

Суб'єктами громадського контролю у процесах демократизації судової системи України є: громадські організації, зокрема правового та правоохоронного спрямування, активна свідома громадськість та неупереджені ЗМІ, діяльність яких потребує окремого дослідження.

У ст. 11 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» визначено окремі засади можливості здійснення суспільністю і ЗМІ громадського контролю за діяльністю суду, зокрема: інформація про судові справи, засідання і рішення є відкритими, окрім випадків передбачених законом; доступність (недопустимість обмеження) отримання в суді письмової чи усної інформації стосовно результатів розгляду судової справи; кожна особа володіє правом вільного доступу до судового рішення у законодавчо встановленому порядку; опублікування інформації через Єдиний державний веб-портал електронних послуг, зокрема і використання Порталу Дія, що є додатковим засобом надання інформації про суд, який розглядає справу, предмет і суб'єктів спору, місце, дату та час судового засідання; відкритий розгляд справ у судах, окрім випадків передбачених законом; участь у відкритому судовому засіданні можуть брати будь-які особи; під час судового засідання присутні особи та представники ЗМІ мають право здійснювати фотозйомку, відео- та аудіозапис за допомогою портативних аудіо- і відео-технічних засобів, що не потребує окремого дозволу суду, але дотримуються законодавчі вимоги, і сама трансляція судового засідання може здійснюватися виключно з дозволу суду, тощо [77]. Зауважимо, що фотозйомка, відеозапис та трансляція судового засідання у жодному випадку не повинна перешкоджати належному веденню засідання та реалізації процесуальних прав суб'єктів судового процесу, тому суд може визначити

відповідне місце для проведення фотозйомок і відеозаписів у залі судових засідань

Отже, на законодавчому рівні передбачено участь суспільності та ЗМІ у судовому процесі та можливість привселюдного висвітлення процесу здійснення судочинства. Разом з тим, проблема допуску представників ЗМІ стосовно висвітлення діяльності суду полягає у налагодженні певного розумного балансу між інформуванням соціуму щодо діяльності судів і збереження державної (судової) таємниці, недопустимості розголошення відомостей розгляду справи, що можуть негативно вплинути на збір та правильну оцінку доказів, розголошення відомостей, що суміжні з посяганням на особисті інтереси. З огляду на це, суди зазвичай уникають комунікації із представниками ЗМІ, що зумовлено об'єктивними чинниками (неможливістю коментування справи, яка перебуває у провадженні суду, необхідністю належного забезпечення презумпції невинуватості та ін.).

Відтак, проблема інформованості соціуму й висвітлення ЗМІ діяльності судів є вкрай актуальною, а саме забезпечення відповідної комунікації судової влади та представників судової системи із ними, можливість ознайомлення із судовими процесами визначальним чинником у практичній реалізації принципу гласності судочинства. Підтримуємо позицію про доцільність створення в апеляційних і вищих спеціалізованих судах повноцінних прес-служб; у судах першої інстанції із-за неможливості налагодження роботи окремих підрозділів повинні бути призначені відповідні працівники, які відповідатимуть за співпрацю зі ЗМІ й ознайомлюватимуть зацікавлених осіб із офіційною позицією суду. Прес-служби та відповідальні працівники мають вживати всі належні заходи щодо об'єктивного та повноцінного висвітлення діяльності суду, максимально сприяти налагодженню комунікації суддів із представниками громадськості та ЗМІ. Такі заходи безумовно гарантуватимуть можливість належного отримання громадськістю збалансованої та неупередженої інформації про діяльність судів, зокрема щодо розгляду резонансних справ, що зі свого боку посилюватиме довіру до судової системи в

Україні. Рішення, які ухвалені під пильною увагою громадськості, не можуть вважатися необ'єктивними чи прийнятими внаслідок тиску або з наявною певною корупційною складовою, а навпаки забезпечує практичну реалізацію конституційних засад гласності і відкритості у діяльності судової влади, а також підвищує рівень довіри суспільності до діяльності судів, сприяє успішному розвитку судової системи України [237, с. 94].

Суб'єктами громадського контролю за функціонуванням судової системи, які наділені мають відповідні повноваження щодо його здійснення є: громадська рада доброчесності; громадська рада РСУ; громадська рада міжнародних експертів, діяльність котрих заслуговує на окреме предметне дослідження.

Таким чином, громадський контроль за функціонуванням судової системи є визначена законом діяльність представників суспільності (колективних та індивідуальних суб'єктів), що спрямована на перевірку (нагляд, спостереження) за законністю здійснення судочинства із дотриманням принципів громадської позиції у процесі формування суддівського корпусу, відкритості та гласності судового процесу і рішень та доступності до них громадян. Завданнями громадського контролю за функціонуванням судової системи є: отримання повної та достовірної інформації щодо діяльності суддів; поширення серед громадськості соціально значущої ролі судів; формування у громадськості розуміння соціально значущої ролі судів; підтримання престижу роботи судді та іміджу суддівської діяльності; участь у забезпеченні прозорого кадрового відбору судів, їх переміщення та службовому просуванні; сприяння підвищенню ефективності роботи суддів; підвищення рівня законності реалізації свобод і прав громадян у суддівській діяльності; покращення умов й надання якісних суддівських послуг.

Сутність громадського контролю за функціонуванням судової системи полягає передусім у процедурних формах: моніторингу відповідно до закону способу життя судді задля встановлення відповідності наявного у нього та членів його сім'ї майна до отриманих ними від професійної діяльності доходів;

можливості звернення громадськості до суду щодо отримання інформації про діяльність суддів; діяльність громадської ради доброчесності. Інституційними елементами громадського контролю за діяльністю суддів є: суб'єкт, об'єкт, предмет і процедура його реалізації. Суб'єктами громадського контролю у процесах демократизації судової системи України є громадські організації, зокрема правового та правоохоронного спрямування, активна свідома громадськість та неупереджені ЗМІ, адвокатська спільнота, громадські ради, партнерські міжнародні організації. Умовами їх продуктивної участі є: незалежність інститутів громадянського суспільства; правова політика гарантованості доступу до суду; прозорість й відкритість процедур, нормативна підтримка; належний рівень правосвідомості та правової культури учасників; створення механізмів та платформ для участі у процесах прийняття рішень та формування політики у сфері судової системи; міжнародне співробітництво; адаптація європейських стандартів та позитивних національних правових практик. Об'єктом громадського контролю виступають самі судді, результати їх діяльності, а також конкретні представники судової системи та претенденти на посаду судді. Предметом громадського контролю є діяльність означених об'єктів щодо реалізації свобод і прав громадян, задоволення їх інтересів й потреб. Процедура громадського контролю – це комплекс методів і форм здійснення відповідно до характеру та завдань вищевказаних компонентів.

Із метою законодавчого закріплення інституційних і процесуальних елементів цього контролю у ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» слід чітко визначити правові засади, принципи і процедури громадського контролю за здійсненням громадського контролю у процесах демократизації судової системи України з дотриманням прав громадськості щодо отримання достовірної інформації про діяльність судів з урахуванням толерантності, обов'язковістю дотримання таємниці конфіденційної інформації, що є предметом судового слідства та розгляду, а також поваги до професійної діяльності суддів.

3.3 Пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції

Проблема інтеграції в європейську спільноту та світовий правовий простір стає дедалі актуальнішою з огляду на цілу низку попередніх внутрішніх процесів у державі та нових викликів, які постали в умовах війни. Тому необхідно сформувати пріоритетні напрямки демократизації судової системи України відповідно до правових стандартів, які утвердженні в ЄС. Найвагомішими індикаторами правової держави є незалежність і неупередженість національної судової системи. Адже, яким би досконалим не було національне законодавство, у разі відсутності належного механізму дотримання передбачених ним прав і обов'язків, його норми перетворюється на декларативні. Проблема судової реформи в Україні є надважливою, адже частка соціуму, яка довіряє суду є мізерною, натомість кількість неправосудних рішень надвеликою.

Офіційно Україна набула статусу кандидата у члени ЄС 23 червня 2023 року. Так, згідно резолюції Європарламенту щодо статусу кандидата України, Республіки Молдови та Грузії 2022/2716 (RSP) між Україною і ЄС інтенсифікується всебічний, структурований діалог з метою подальшого посилення економічної інтеграції, гармонізації національного законодавства із правовими нормами ЄС і поетапного залучення до цих процесів більшої кількості європейських інституцій. Фактично йдеться про новий імпульс щодо реалізації інноваційних трансформацій у національно-правовій системі, що сприятиме апроксимації вступу України до ЄС у найкоротшій історичній перспективі.

Серед визначальнихdezидератів ЄС до України як кандидата на вступ у ЄС, є здійснення оптимального реформування організаційно-нормативних засад функціонування судової системи. З огляду на те, що судова реформа в Україні визначається затяжним і складним характером, доцільним видається розгляд

сутності організаційно-правової проблематики судової системи у державі в умовах сучасної інтенсифікації європейської інтеграції.

Конститутивною складовою національно-правової системи України, що зазнає істотних метаморфоз є право як окрема підсистема, яка активно залучається до процесів позитивних соціальних перемін, вирішення суспільних контроверз, самоорганізації соціуму та підтримання громадського порядку [123, с. 33]. Із техніко-юридичної позиції, право трансформується внаслідок ухвалення нових нормативних актів, внесення змін у чинне національне законодавство, нормотворчим забезпеченням новітніх інституцій та їх введення у національну правову систему. Інноваційні зміни правової системи здебільшого сприймається як гарантії форсування процесів європейської інтеграції, вдосконалення ефективності діяльності державно-владних інституцій, і зокрема суддів, що має первинну значимість для успішного поступу.

Значний кейс правових новацій, які повинна реалізувати Україна як суб'єкт європейської спільноти (офіційний претендент на членство в ЄС) стосується суддів загальної юрисдикції. Зокрема, європейські партнери вимагають удосконалити порядок призначення на посаду суддів: 1) кандидати повинні відбиратись виключно на основі високої фахової кваліфікації; 2) дотримання прозорої неупередженої процедури відбору кандидатів у ВРП; 3) оновлення складу ВККСУ. Експерти відзначають, що упродовж останніх п'яти років істотною проблемою судової системи в Україні є відтік кадрів, що пов'язаний передусім із дезорганізацією ВПР. Відповідно до чинного національного законодавства ВРП діє на постійній основі заради гарантування незалежності судової влади в Україні, функціонування її на засадах підзвітності та відповідальності перед соціумом, недопустимості порушення конституційних норм і законодавчих положень України, формування високопрофесійного й добросовісного суддівського корпусу, неухильного дотримання професійної етики судьями та прокурорами [69]. Раніше простежувалася тенденція, що судді досягнувши граничного дозволеного віку

перебування на посаді одразу ішли у відставку. Така процедура обов'язковий висновок ВРП, тому юридично-формально процедура відставки на певний час є неможливою.

Дещо ускладнилася ситуація внаслідок ухвалення у 2021 р. закону про реформу ВПР. Відповідно до нього створювався новий орган – Етична рада, що формується із міжнародних експертів та українських суддів, завданням якої є здійснення перевірки членів ВРП на їх добросовісність. Закон вказує що частина членів Етичної ради формується Радою суддів України, котра, зі свого боку, відмовилась делегувати своїх представників, відтак роботу суддівського корпусу було паралізовано. Ця обставина стала великим викликом для національної правової системи, позаяк практично призупинила судову реформу, а також зумовила значний суспільний та міжнародний резонанс – негативну публічну реакцію президента України, Венеційської комісії та послів G7 [31].

Це явище тривало фактично до кінця 2021 р., зрештою Етичну раду було сформовано, яка запрацювала у 2022 р. Втім, як показав досвід формування першого складу Етичної ради та її функціонування, цей процес є гіпертрофовано бюрократичний, і на формування органів відбору професійних суддів здійснюється опосередкований вплив різних груп (суспільних, політичних, державних, професійних).

Певну стурбованість держав ЄС викликає також питання оновлення складу ВККСУ. У поданому спільному висновку Венеційської комісії та Генерального директорату із прав людини й верховенства права РЄ (ГД-1) стосовно проєкту ЗУ «Про внесення змін до ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» і окремих законів України щодо діяльності ВСУ та органів суддівського самоврядування» (проєкт закону № 3711) [204], прийнятого 8 – 9 жовтня 2020 р. на 124 пленарному засіданні Венеційської комісії акцентується:

1) у функціонуванні ВККСУ найбільш «слабкими» елементами є суди першої інстанції, оскільки нові судді після проходження процедури повторної оцінки не призначаються у найкоротші терміни, і як наслідок у державі існує

ціла низка вільних, незаповнених вакансій, що зумовлюють надмірне перевантаження судів;

2) у проєкті закону № 3711 не цілком враховано домінанти Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та ЄС від 20 липня 2020 р. Зокрема, цим документом передбачено створення нової ВКСУ шляхом прозорої процедури її обрання Конкурсною комісією, в якій обов'язково беруть участь міжнародні представники, формування «Комісії з питань етики» із залученням міжнародних фахівців для здійснення одноразової оцінки доброчесності й дотримання членами ВРП етичних приписів. Зокрема, комісія з питань етики повинна рекомендувати уповноваженому органу з призначення (обрання) звільнення тих членів ВРП, які не підвердили успішний результат перевірки. Також Комісія має формувати належний перелік попередньо відібраних кандидатур, з яких уповноважені органи обирають (признають) членів ВРП;

3) у Висновку наголошується на регулярній інституційній нестабільності національної правової системи. Передусім реформи у судовій системі України інтенсифікуються одразу після зміни політичної влади, що є загрозовим з боку довіри соціуму до органів судової влади як об'єктивних, незалежних інституцій. Під певною загрозою зостається відповідність принципу послідовності та стабільності законотворчості як одного з визначальних елементів верховенства права. Відсутність такої сталості у формуванні законодавчого базису реформ безумовно призводить до негативних конотацій. У цьому аспекті слушним є зауваження В. Устименко, що «недодержання принципу константного, сталого розвитку правового поля позбавляє суспільство фактичної можливості налагодження ефективного механізму втілення ідеї сталого розвитку у повсякденні, а сама держава дискредитується як інституція забезпечення соціальної справедливості та економічного розвитку [219, с. 36]. Тому, Україні слід інтенсифікувати роботу щодо максимальної реалізації принципу верховенства права у контексті судової реформи та дотримання

всебічного й консеквентного підходу в аспекті введення нових змін у національне законодавство.

Разом з тим, з метою оптимального дотримання євроінтеграційного курсу у кваліфікаційній підготовці суддів слід приділити значну увагу належному виробленню навиків застосування правових позицій рішень ЄСПЛ, що мають надзвичайну цінність не лише у формуванні європейського правопорядку, але і запровадження кращих європейських суддівських практик в Україні. По суті, рішення ЄСПЛ – це особливі «носії» загальноєвропейських правових стандартів, тому їх врахування у судовій практиці України безумовно сприятиме швидким та ефективним заходам щодо виконання судових рішень та елімінації структурних недоліків чи прогалин у межах національної правової системи [98, с. 6]. Важливо також, щоб суддівський корпус обов'язково дотримувався у своїй діяльності універсальних деонтологічних засад задекларованих у Бангалорських принципах поведінки судів, які схвалені Резолюцією Економічної і Соціальної Ради ООН 27 липня 2006 р. (№2006/23), на базисі яких розроблено Кодекс суддівської етики [3].

Окрім необхідності удосконалення системи судів загальної юрисдикції, ЄС вказує на доцільність застосування інноваційного підходу до реформування КСУ. Вимога ЄС до функціонування органу конституційної юрисдикції стосується передусім розроблення, ухвалення та введення у дію норм, які чітко регламентуватимуть процедуру попереднього відбору суддів на засадах об'єктивного, справдішнього оцінювання їх доброчесності і фахових навиків, що рекомендовані Венеційською комісією. Досвід формування суддівського корпусу КСУ вказала на наявність істотних організаційних проблем із попереднього відбору й призначення на посаду судді КСУ. Очевидною проблемою є забезпечення участі громадськості у ході здійснення оцінювання рівня доброчесності претендента на посаду судді. Приміром, у червні 2022 р. РСУ сформувавши перелік кандидатів на посади суддів КСУ за своєю квотою та провівши з ними відповідні співбесіди, не було оголошено їх результатів і взято РСУ перерву на невизначений термін. Аргументом цього рішення було

те, що РСУ не встигла розглянути аналітичні довідки щодо фактів недоброчесності кандидатів, які надійшли від громадських організацій, окрім цього кожен з них має особисто відреагувати на правдивість таких відомостей [148].

Слід зауважити, що чинне національне законодавство не зобов'язує до реагування на повідомлення різних громадських організацій, позаяк всі учасники відбору перед співбесідою пройшли перевірку спеціальними уповноваженими державними органами – СБУ, МВС, НАЗК, Державною судовою адміністрацією тощо, які не мали жодних претензій до кандидатів. Однак, реакція де-факто відбулася, що значно уповільнив процес формування суддівського корпусу органу конституційної юрисдикції, звідси вважаємо, що ця процедура потребує певної оптимізації на правовому рівні – адекватного нормативного закріплення.

Іншою проблемою згідно позиції ЄС є брак чіткої визначеності («розмитість») внутрішньої організації діяльності самого суду та способів регламентації інституту дисциплінарної відповідальності суддів. Зауваження європейських партнерів полягає у тому, що притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів нині має значною мірою корпоративний характер. У справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо визнання конституційності (відповідності Конституції України) певних положень ЗУ «Про запобігання корупції», ККУ, КСУ у своєму рішенні висновує про недопустимість створення на законодавчому рівні таких передумов розвитку взаємовідносин, які би передбачали контроль або вплив з боку законодавчої чи виконавчої влади на судову, формування нормативно-правового регулювання, що дозволить на законодавчому рівні здійснювати контроль органами інших гілок влади над органами судової влади, а також судьями у процесі здійснення ними повноважень і функцій, що призводить до втручання у діяльність судової влади, і зокрема посягання на її незалежність, що гарантується Конституцією України [188]. Отже, цим Рішенням КСУ вимагає від законодавця у процесі формування відповідних органів, введенні

санкцій (відповідальності), запровадженні окремих видів контролю ґрунтуватися виключно на принципі невтручання у діяльність судів і суддів і незалежності судової влади.

Попри те, що означене Рішення КСУ має законодавчу силу, воно є суперечливим в аспекті його як соціального регулятора, а саме: 1) рішення обмежує законодавчу волю парламенту – представницької влади Української нації щодо законодавчого регулювання функціонування судової системи; 2) з огляду на таку позицію суддівський корпус наділений певними ознаками неформальної елітарності, позаяк судді не підлягають під предметну юрисдикцію спеціалізованих антикорупційних інституцій, які створені в Україні за підтримки та участі ЄС; 3) значною мірою нівелюється тривала антикорупційна реформа, відтак держава наражає на небезпеку реалізацію таких фундаментальних доміант функціонування національної правової системи як верховенство права і соціальна рівність; 4) в організаційному аспекті проблемним постає з'ясування у діях судді особливостей протиправного діяння та застосування інституту дисциплінарної та будь-якого іншого виду юридичної відповідальності.

У своїх висновках Венеційська комісія неодноразово зауважувала на відсутності у національному законодавстві положень, які гарантують конкурентний характер відбору суддів КСУ, що передбачав би міжнародну компоненту [186]. Зауважимо, що певні зусилля у цьому напрямку в Україні здійснювалися. Так, 21 грудня 2020 р. було прийнято Проєкт Закону про конституційну процедуру (№ 4533), який частково повинен був вирішити названі європейськими фахівцями недоліки [174]. З боку Венеційської комісії до цього законопроєкту було подано зауваження, яка рекомендувала надати НАЗК повноваження з порушення дисциплінарних процедур щодо суддів, систему ефективності дисциплінарної процедури оптимізувати через надання більшості судам права застосувати санкції за дисциплінарні проступки суддів, можливості перегляду судами власних рішень зокрема у випадку, коли один із суддів, який схвально проголосував за це рішення, пізніше обвинувачений в

отриманні неправомірної винагороди за таку позицію. Спеціалісти Венеційської комісії переконані, що ці та аналогічні інноваційні нововведення є сучасним запитом правової дійсності, а тому повинні бути задоволені.

Вирішення проаналізованих організаційно-правових проблем реформування судової системи в Україні є важливою передумовою її демократизації в контексті європейської інтеграції. Успішність цього процесу залежить від якості розроблення, мобільності ухвалення та введення в дію низки нових для правової системи України нормативних конструкцій, що дозволять змінити правовий статус багатьох державних інститутів, оптимізують процедури формування суддівського корпусу як у КСУ, так і судах загальної юрисдикції. У підсумку це пришвидшить виконання нашою державою «Копенгагенських критеріїв» та запровадженню правових стандартів ЄС зі захисту прав людини, становлення верховенства права та забезпечення демократичної судової системи в Україні.

Визначальними напрямками демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції повинні бути наступні: 1) зміцнення незалежності судової влади, гарантування невторчання у її діяльність представників інших гілок влади і посадових осіб; 2) утвердження ефективного механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення й неправосудні рішення; 3) налагодження збалансованого взаємозв'язку між судовою та іншими гілками влади, зокрема правоохоронними органами; 4) встановлення оперативних важелів гарантування прав суб'єктів судового процесу; 5) удосконалення системи виконання судових рішень; 6) уніфікація судової практики і вироблення оптимального механізму подолання правових колізій і прогалин; 7) доступ громадськості до судової системи України.

Розглянемо більш детально стан і перспективи розвитку окреслених нами напрямків демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

Зміцнення незалежності судової влади, гарантування невторчання у її діяльність представників інших гілок влади і посадових осіб. Як нами зауважувалося, неупередженість і незалежність судової влади є визначальним індикатором правової держави. До позитивних аспектів нового ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» [77] належить те, що він зменшив вплив Президента України на процес формування судової влади, судді призначаються Президентом України лише на підставі та у межах подання ВРП. Із-за відсутності відповідного указу Президента особа не може вступити на пост судді, проте відповідальності за не підписання у Президента немає. Вважаємо, що це мало бути би обов'язком, однак жоден обов'язок Президента не може виконуватися примусово. Окрім цього, Президент України втратив право своїми указами створювати та ліквідувати суди, це здійснюється виключно на законодавчому рівні.

У цьому контексті слід зауважити, що ВРП складається з 21 члена: голова ВСУ входить до складу ВРП за посадою, 10 – обирає З'їзд СУ, 2 – призначає Президент України, 2 – обирає ВРУ, 2 – З'їзд АУ, 2 – Всеукраїнська конференція прокурорів, 2 – З'їзд представників юридичних ЗВО та наукових установ [69]. З метою демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції видається доцільним усунення від формування ВРП Президента України та ВРУ, і долучення до її складу, принаймні на період гармонізації національного законодавства до європейських правових стандартів, представників різних незалежних міжнародних інституцій у сфері правового захисту. Альтернативою може бути закріплення ВРП як всенародного виборного органу, але за умови незалежного від Парламенту та Президента України формування ЦВК. Це дозволило б уникнути чи мінімізувати неправомірні рішення судів та елімінувати вплив різних органів влади й посадових осіб. За умов першої варіації необхідним є ретельний підхід до вибору міжнародних інституцій, які би брали участь у формуванні ВРП та до їх варіабельності з метою уникнення тотального зовнішнього впливу на українську судову та законодавчу системи певних політичних спрямувань.

Утвердження ефективного механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення й неправосудні рішення. ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» передбачає можливість притягнення до відповідальності суддів за різні корупційні правопорушення й недотримання норм процесуального законодавства [77]. Однак, на жаль, не містить положень щодо відповідальності за неправосудні рішення в аспекті ухвалення рішень, які суперечать нормам матеріального права або ж не належно аргументовані доказовою базою, що є істотною проблемою нинішнього судочинства. Довести факт отримання хабаря значно простіше, а ніж обґрунтувати неправосудність певного судового рішення. На основі чинного національного законодавства про змагальність судового процесу у господарському та цивільному судочинстві можна висновувати, що у разі відсутності клопотання стороною про застосування певної наявної норми права, яка торкається безпосередньо сутності справи, в принципі суддя може її не застосувати. Йдеться про те, що судді не зобов'язані відати всіма нормами матеріального права та їх застосовувати. Ми вважаємо, що така ситуація за умов демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є недопустимою у сфері судочинства.

Цю проблему можна вирішити кількома щонайменше двома способами: 1) надати безапеляційне право адвокатам звертатися до ВРП із скаргою щодо неправосудних рішень суддів, які не застосували наявні норми законодавства або неправильно їх тлумачили; 2) створити певну юридичну інституцію (службу, центр) в Україні, до роботи якої будуть задіяні чимало практикуючих юристів високого фахового рівня, а також вчені-правники для перевірки правильності застосування та тлумачення національного законодавства судьями, тобто своєрідний суд присяжних для суддів, а їх висновок сформований на взірці правової експертизи фахівців. Формування спеціалістів щодо конкретної справи слід здійснювати з урахуванням їх спеціалізації (приміром 6 – 8 осіб) на основі випадкового комп'ютерного відбору. У випадку прийняття повторного негативного рішення щодо того ж самого судді

упродовж року повинен бути прописаний обов'язок ВРП розглянути допустимість подальшого обіймання ним посади судді чи його негайне звільнення. Цей метод доцільно використовувати на рівні апеляції задля меншого навантаження на аналогічну систему, а фінансування діяльності «суду присяжних для суддів» здійснюватися за кошти заявників або функціонувати на громадських засадах (зокрема, і можливістю отримання гонорару). Рішення такої інституції повинно бути публічно доступним і слугувати достатньою правовою підставою для звільнення судді, проте у жодному разі не перегляду рішення у тій самій інстанції з метою уникнення зловживань з боку заявників, а також дублювання судової системи. Другий спосіб є певною мірою радикальним, однак він безумовно сприятиме підвищенню рівня професійної компетентності, свідомості і відповідальності суддів. Звісно, що такі чи аналогічні заходи є вимушеними з огляду на наявні проблеми у судовій владі і згодом за умов позитивної судової практики повинні бути скасовані.

З метою боротьби та протидії корупції в Україні доцільно на законодавчому рівні закріпити право кожної приватної особи на захист своїх прав шляхом прихованого звукозапису або відеозйомки під час комунікації з носіями судових чи інших органів влади. Відтак, допустим і належним доказом вимагання або отримання хабаря суддею чи іншим представником судової системи має бути звуко-, відеозапис, який пройшов належну судову експертизу на автентичність. З метою дотримання принципу неупередженості та прозорості судова експертиза повинна здійснюватися незалежними інституціями, які мають відповідну атестацію і ліцензію для проведення такого виду експертиз і найкраще, як нам видається, щоб вони були сертифіковані авторитетними зарубіжними організаціями на підставі певних урядових угод. Сьогодні у більшості випадках експертиза проводиться виключно державними спеціалізованими установами, зокрема згідно ч. 3 ст. 7 ЗУ «Про судову експертизу» – криміналістичні, судово-медичні та судово-психіатричні експертизи [78].

Налагодження збалансованого взаємозв'язку між судовою та іншими гілками влади, зокрема правоохоронними органами. Відповідно до ЗУ «Про прокуратуру» [75] конститутивними завданнями прокуратури є здійснення: 1) представництва інтересів держави чи громадян у суді; 2) нагляду за дотриманням законів органами, які здійснюють досудове слідство та дізнання, ведуть оперативно-розшукову діяльність; 3) нагляду за додержанням законів у процесі виконання судових рішень у кримінальних справах. Виняткова роль прокуратури простежується на усіх стадіях кримінального процесу – пред'явленні підозри, обвинувачення, проведенні слідчих дій, судового провадження і виконання вироку. Тому, рівень неупередженої роботи залежить передусім від її незалежності від органів влади, зокрема і Президента України, та об'єктивного конкурсу відбору її суб'єктів. Це вкрай важливо у тому аспекті, що суддя може бути повідомлений про підозру щодо вчинення ним кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором чи його заступниками, які сьогодні абсолютно підконтрольні Президенту України. Тому вважаємо, що у національній правовій системі доцільним було би делегувати повноваження щодо призначення Генерального прокурора парламентській опозиції з метою забезпечення балансу інтересів у цій сфері. Разом з тим, право Парламенту виявлення недовіри Генеральному прокуророві повинно залишатися чинним.

Попри певні позитивні зміни у конкурсному відборі на прокурорські посади, що здійснюється відповідними конкурсними комісіями, самі вони формуються доволі не прозорим способом, і відтак нівелюється сама мета їх роботи. Прокуратура в Україні, на противагу багатьом зарубіжним країнам у яких структурно вона належить до виконавчої чи судової влади, де-факто є окремою правоохоронною гілкою влади. У Конституції України прокуратуру лише формально віднесено до системи правосуддя, яка має особливий статус та здійснює нагляд над законністю, однак не допустимим є незаконне втручання у діяльність судової влади та зазіхати на незалежність суддів. Тому, вважаємо, що проблеми оскарження дій прокурорів, їх притягнення до відповідальності,

зокрема за незаконне збагачення, повинні вирішуватися аналогічним способом як щодо суддів.

Неупередженість кримінального процесу гарантується незалежністю слідства від прокуратури та поліції. Однак в Україні структурно слідчі органи перебувають у відомстві МВС, яке визначає їх нормативно-правовий базис, вагоме місце в якому займає наказ «Про організацію діяльності органів досудового розслідування НПУ» від 6 липня 2017 р. (№ 22125) [138]. Згідно позиції ВСУ існує ціла низка дискреційних повноважень НПУ, зокрема п. 2 ст. 122 КУпАП стосовно накладення стягнень за порушення Правил дорожнього руху, що зафіксовано на відеозаписі. Ці постанови поліції про накладення адміністративних стягнень не переглядаються судами, тобто НПУ здійснює функції «мобільного суду», а тому вважаємо, що всі її посадові особи повинні мати фахову освіту як мінімум ступеня молодшого спеціаліста, як це практикується в європейських країнах, а не трьох місячні курси.

4. *Встановлення оперативних важелів гарантування прав суб'єктів судового процесу.* Визначальними правами суб'єктів судового процесу є: відповідний розгляд судової справи; вчасне і належне повідомлення відповідача про судові засідання; правильний документообіг; наявність доказової бази тощо. Стосовно названих прав суб'єктів судового процесу тривалий час існували суттєві проблеми як в аспекті законодавчого визначення, так і практичного виконання, що певною мірою є тепер удосконалені. Приміром, попереднє процесуальне національне законодавство передбачало строк розгляду господарських і цивільних справ до двох місяців, який судами тлумачився як строк, у межах якого вони повинні були відкрити провадження у справі, втім не розглянути її. Нині господарське та цивільне національне законодавство визначають п'ятиденний строк із надходження позовної заяви для відкриття провадження (ст. 176 ГПКУ та ст. 187 ЦПКУ) та шістдесятиденний строк щодо розгляду справи по суті після відкриття провадження у справі (ст. 195 ГПКУ та ст. 210 ЦПКУ). Також існує спрощене та наказне провадження, які дозволяють швидше вирішувати окремі категорії справ.

Щодо кримінальних справ, то тут, окрім строків розгляду справи судом істотне значення має строк досудового розслідування (до 18 місяців), упродовж якого особа може перебувати у слідчому ізоляторі. У цьому контексті слід наголосити на доцільності чіткішого врегулювання випадків встановлення судової застави й адекватного визначення її розміру. КПКУ містить низку статей відповідно до яких не може застосовуватися застава щодо звільнення особи з-під арешту (ч. 5 ст. 176), однак до цього переліку не входить розкрадання коштів в особливо великому розмірі, корупційні правопорушення тощо. Цікавим є те, що судді уповноважені визначати розмір застави фактично на особистий розсуд, оскільки не існує виразних критеріїв його визначення. За аналогією цивільного судочинства логічним видається встановити, щоб обвинувачений вносив на депозит суду суму еквівалентну розмірам збитків/розкрадання за інкримінованою статтею.

Вчасне і належне повідомлення відповідача про судові засідання було вкрай наболілим питанням минулого, коли про порушену справу (господарську, цивільну чи іншу) відповідач дізнавався з офіційних друкованих видань, що призводило до порушення фундаментальних прав людини і певного «рейдерства», коли приміром особа навіть не знала про позов, і за її відсутності відсуджували квартиру та оформляли на нового правовласника. Нині в умовах технологічного прогресу у разі браку інформації щодо перебування (проживання) чи місця роботи, особа повідомляється через офіційний веб-сайт судової влади України не пізніше десяти днів до судового засідання, зокрема в оповістці подається дата, час й місце розгляду справи (ч. 11 ст. 128 ЦПКУ).

Задля зручності та ефективності здійснення документообігу сьогодні існує Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, яка забезпечує мобільний обмін документами і навіть видачу електронного судового наказу.

Проблема наявності доказової бази потребує вироблення нових підходів до можливостей доступності до неї та пріоритетності окремих доказів. Передусім, відео- та аудіозаписи всіх представників судової системи щодо їх професійної діяльності повинні бути допустимими доказами незважаючи на

наявність чи відсутність особистого дозволу цих осіб. Свідчення свідків мають вторинну значимість відносно безперечних фактів, встановлених судовою експертизою з приводу аналізів, які містять стовідсоткове чи близьке до цього значення достовірності. Зауважимо, що національним законодавством не передбачено процедури оскарження конкретного висновку, що відповідно потребує належного правового регулювання. У судовій практиці України траплялися непоодинокі випадки щодо негативної рецензії фахівців на окремі висновки експертизи, втім не встановлено обов'язку їх врахування судами.

Удосконалення системи виконання судових рішень. Слід визнати, що система виконання судових рішень в Україні у загальному вимірі характеризується низькою ефективністю, а позитивне рішення суду не завше передбачає його реальне виконання. Однак, саме виконання судового рішення є невід'ємною складовою, логічним завершенням судового розгляду. Запровадження в Україні приватних виконавчих служб, які ефективно діють в окремих європейських країнах, вимагає більш чіткішого правового регулювання приватних виконавців як окремих фізичних осіб. Попри введення цього інституту у національну правову практику виконання цілої низки судових рішень залишається виключною прерогативою державної виконавчої служби (ст. 5 ЗУ «Про виконавче провадження») [176]. Тому, налагодження оперативної виконавчої служби є вагомим завданням держави, а мотивація діяльності її суб'єктів повинна здійснюватися преміями на основі коефіцієнту ефективності виконаних судових рішень

Уніфікація судової практики і вироблення оптимального механізму подолання правових колізій і прогалин. З огляду на прогалини та колізії національного законодавства та уникнення різного тлумачення судами норм права в однотипних справах слід надати право – суддям, прокурорам, адвокатам, юридичним ЗВО, науковим установам – безпосереднього звернення до ВРУ, КСУ зі спеціальним поданням й конкретними пропозиціями (законопроектами) щодо їх усунення. Зі свого боку, це оптимізує національне законодавство відповідно до міжнародних правових стандартів у контексті

європейської інтеграції України. Також зважаючи на те, що суди не можуть відмовити у розгляді справи на підставі відсутності належного правового врегулювання спірного питання, вкрай необхідним є мінімізація прогалин у національному законодавстві задля забезпечення правосудності судових рішень.

З огляду на внесення окремих змін у національне законодавство ВСУ вправі на основі розгляду судової статистики та узагальнення результатів судового досвіду надавати роз'яснення рекомендаційного характеру щодо питань застосування законодавства у вирішенні певних судових справ (п. 10-2 ст. 46 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»), тобто фактично ВСУ може здійснювати судову правотворчість. Як слушно зауважує В. Андрейцев, кожна система чітко встановлених правових норм завше має певні прогалини й одразу стає застарілою після їх усунення [1, с.17], тому невчасне реагування законодавця на трансформацію суспільних відносин прямо зумовлює розвиток судової правотворчості.

Окрім цього, згідно п. 10-1 ст. 46 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» ВСУ може вказати на «показові» судові рішення, якими повинні керуватися судді під час розгляду аналогічних справ і прийняття по них рішень, тобто це є по суті певні прецедентні судові рішення. Вважаємо, що ці зміни є позитивними, позаяк неоднакове правозастосування у судах вкрай негативно на розумінні самого «верховенства права». Судова влада загалом не претендує на законодавчі функції, однак формує правозастосовну практику – певні правила щодо вирішення щодо вирішення контроверзних питань, що можуть бути вирішеними у мажах загальних законодавчих норм. Однак, це не стосується КСУ, який доволі часто формує нові законодавчі положення, якщо попередні були визнанні неконституційними.

Доступ громадськості до судової системи України. Приміром, ч. 3. Ст. 6 ЦПКУ вказує на можливість закритого судового розгляду справи, зокрема з метою: запобігання розголошенню державної чи іншої таємниці, що охороняється законом; розголошення інформації, яка може принизити честь та

гідність осіб, які є суб'єктами справи; запобігання розголошенню відомостей про інтимні або інші особисті аспекти життя осіб – суб'єктів справи; забезпечення таємниці усиновлення. З огляду на невичерпність дефініції «таємниці» та відсутність чіткого законодавчого тлумачення цього терміну щодо її видів, суд вправі не допустити громадськість до розгляду певної справи, це передбачено приміром п. 8 ст. 10 КАСУ, п. 7–9 ст. 8 ГПКУ та іншими. Тому, з огляду на сучасні військові реалії, політико-правову систему слід обмежити доступ громадськості до певних справ правопорушень.

Окрім цього, фактично визначальна роль адвокатів у представництві в судах обмежує доступ багатьом громадянам до правосуддя, позаяк як держава, так і адвокатура, не спосібні надати конституційно гарантовану безоплатну правову допомогу.

Розглянемо варіації потенційного вирішення проблеми корупції у судах, що є необхідною передумовою демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції. Окрім використання відеозйомки та аудіозапису як належного доказового базису й формування «суду присяжних для суддів» з метою боротьби та протидії корупції у судовій системі, та в державі загалом, слід запровадити обов'язкову участь суду присяжних не лише у справах кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я, але й у всіх корупційних правопорушеннях (приміром, 6 – 8 осіб щодо однієї справи, яких методом випадкового вибору обиратиме комп'ютер із числа зареєстрованих щодо кожної справи окремо).

Чимало науковців стверджують, що суд присяжних є доволі витратним інститутом і часто характеризується професійною некомпетентністю та емоційністю [203, с. 14]. Погоджуємося стосовно того, що у цивільних справах можна відмовитися від нього, проте у питаннях, які пов'язані із корупційними правопорушеннями, інститут присяжних й скасування застави вважаються нами найбільш ефективними із-за умови визначення більших компетентніших вимог до присяжних (приміром, обов'язковість вищої освіти тощо). Однак нині, у більшості українських судах не має інституту присяжних, також актуальною є

проблема із вирішення слідчих суддів, які не можуть по суті розглядати ведену ними справу, тому не кожен суддя може здійснювати уповноваженні функції слідчому судді.

Таким чином, найважливішим напрямом демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є утвердження її незалежності від інших гілок влади, тому інші гілки влади в Президент України повинні бути ізольованими від формування суддівського корпусу, що становить основу судової системи України. Разом з тим судді мають нести відповідальність не лише за корупційні чи інші правопорушення, але зокрема ухвалення неправосудних рішень, які суперечать нормам матеріального права.

Основними засадними напрямами демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції повинні бути наступні: 1) зміцнення незалежності судової влади, гарантування неутручання у її діяльність представників інших гілок влади і посадових осіб; 2) утвердження ефективного механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення й неправосудні рішення; 3) налагодження збалансованого взаємозв'язку між судовою та іншими гілками влади, зокрема правоохоронними органами; 4) встановлення оперативних важелів гарантування прав суб'єктів судового процесу; 5) удосконалення системи виконання судових рішень; 6) уніфікація судової практики і вироблення оптимального механізму подолання правових колізій і прогалин; 7) трансформація надання судових послуг; 8) відкритість інформації (через ІКТ), що перебуває у судовому розпорядженні; 9) доступ громадськості до судової системи України та створення оптимальних умов для участі соціуму в здійсненні правосуддя.

Висновки до Розділу 3

Розглянувши у цьому розділі позитивні та проблемні аспекти гармонізації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність узагальнено:

На основі розгляду резолюцій та рекомендацій КМ РЄ виокремлено європейські стандарти доступності до правосуддя: обов'язок держави забезпечити надання безоплатної високопрофесійної правової допомоги особам, які з огляду на скрутне матеріальне становище не в змозі самотійно оплатити; інформування соціуму про місцезнаходження судів та їх компетенції, ознайомлення (формування обізнаності) громадян із порядком звернення до суду для захисту власних інтересів у судовому провадженні; застосування у розумних межах спрощеної процедури організації процесу судового розгляду; швидкий розгляд справи, тобто максимально допустиме прискорення процесу, та активна позиція суду у цьому процесі; елімінація або принаймні мінімізація економічних перепон доступності до правосуддя; вжиття заходів щодо недопустимості зловживання особою правом на звернення до суду; встановлення певних обмежень щодо оскарження судових рішень, йдеться про усунення зловживань правом на оскарження; своєчасне та оптимальне забезпечення доступу потерпілого до правосуддя; застосування альтернативних (несудових) засобів вирішення правових спорів (приміром, медіації); створення сучасних автоматизованих систем (інформаційних банків) зі зберігання судових рішень та забезпечення відповідного доступу до них; належне державне забезпечення судових органів і суддів матеріальними засобами для оптимального виконання ними своїх функцій; організаційна оптимізація у судовій системі (зокрема, робочого навантаження, фінансів, інфраструктури, засобів комунікації, людського потенціалу тощо).

Схарактеризовано особливості доступності правосуддя як первинного принципу дотримання демократичних засад розвитку судової системи в Україні: 1) забезпечення чіткості та прозорості правосуддя відповідно до європейських і міжнародних правових стандартів; 2) абсолютна пріоритетність прав і свобод людини у судовому процесі, тобто реалізація принципу верховенства прав; 3) доступність та відсутність будь-яких перешкод у здійсненні права на судовий захист; 4) чітка визначеність, обґрунтованість та відповідність національного законодавства суспільним викликам, державним

реаліям, із урахуванням європейських і міжнародних правових стандартів; 5) безбар'єрність і доступність механізмів гарантування, реалізації та захисту права на судовий захист; 6) безумовна гарантія можливості звернення до суду з метою захисту прав; 7) справедливість, відкритість і доступність процесуальних рішень; 8) вільний доступ до оскарження процесуальних рішень; 9) прозорість та ефективність процедур виконання процесуальних рішень; 10) наявність громадського контролю під час судового провадження.

Окреслено основні проблеми реалізації принципу доступності принципу правосуддя в Україні: довготривалість судових процесів; зміна економічних умов діяльності адвокатури та нотаріату, а відтак подорожчання послуг всієї юридичної інфраструктури, зокрема сфери представництва; ускладнення організації судової системи й засад судового процесу; недостатній розвиток суспільних інститутів (зокрема, низький рівень професійності), які забезпечують безкоштовний правовий захист. Вирішення цих проблем безумовно підвищить рівень доступності до правосуддя та сприятиме зростанню довіри соціуму до національної судової системи, а це зі свого боку мінімізує звернення до ЄСПЛ і формуванню позитивного іміджу нашої держави на міжнародній арені.

Окреслено сутність громадського контролю за функціонуванням судової системи, що полягає передусім у процедурних формах: моніторингу відповідно до закону способу життя судді задля встановлення відповідності наявного у нього та членів його сім'ї майна до отриманих ними від професійної діяльності доходів; можливості звернення громадськості до суду щодо отримання інформації про діяльність суддів; діяльність громадської ради доброчесності. Інституційними елементами громадського контролю за діяльністю суддів є: суб'єкт, об'єкт, предмет і процедура його реалізації. Суб'єктами громадського контролю у процесах демократизації судової системи України є громадські організації, зокрема правового та правоохоронного спрямування, активна свідома громадськість та неупереджені ЗМІ, адвокатська спільнота, громадські ради, партнерські міжнародні організації. Умовами їх продуктивної участі є:

незалежність інститутів громадянського суспільства; правова політика гарантованості доступу до суду; прозорість й відкритість процедур, нормативна підтримка; належний рівень правосвідомості та правової культури учасників; створення механізмів та платформ для участі у процесах прийняття рішень та формування політики у сфері судової системи; міжнародне співробітництво; адаптація європейських стандартів та позитивних національних правових практик. Об'єктом громадського контролю виступають самі судді, результати їх діяльності, а також конкретні представники судової системи та претенденти на посаду судді. Предметом громадського контролю є діяльність означених об'єктів щодо реалізації свобод і прав громадян, задоволення їх інтересів й потреб. Процедура громадського контролю – це комплекс методів і форм здійснення відповідно до характеру та завдань вищевказаних компонентів.

Відзначено, що із метою законодавчого закріплення інституційних і процесуальних елементів цього контролю у ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» слід чітко визначити правові засади, принципи і процедури громадського контролю за здійсненням громадського контролю у процесах демократизації судової системи України з дотриманням прав громадськості щодо отримання достовірної інформації про діяльність судів з урахуванням толерантності, обов'язковістю дотримання таємниці конфіденційної інформації, що є предметом судового слідства та розгляду, а також поваги до професійної діяльності суддів.

Вирішення проаналізованих організаційно-правових проблем реформування судової системи в Україні є важливою передумовою її демократизації в контексті європейської інтеграції. Успішність цього процесу залежить від якості розроблення, мобільності ухвалення та введення в дію низки нових для правової системи України нормативних конструкцій, що дозволять змінити правовий статус багатьох державних інститутів, оптимізують процедури формування суддівського корпусу як у КСУ, так і судах загальної юрисдикції. У підсумку це пришвидшить виконання нашою державою «Копенгагенських критеріїв» та запровадженню правових стандартів ЄС зі

захисту прав людини, становлення верховенства права та забезпечення демократичної судової системи в Україні.

Визначальними напрямками демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції повинні бути наступні: 1) зміцнення незалежності судової влади, гарантування неутручання у її діяльність представників інших гілок влади і посадових осіб; 2) утвердження ефективного механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення й неправосудні рішення; 3) налагодження збалансованого взаємозв'язку між судовою та іншими гілками влади, зокрема правоохоронними органами; 4) встановлення оперативних важелів гарантування прав суб'єктів судового процесу; 5) удосконалення системи виконання судових рішень; 6) уніфікація судової практики і вироблення оптимального механізму подолання правових колізій і прогалин; 7) трансформація надання судових послуг; 8) відкритість інформації (через ІКТ), що перебуває у судовому розпорядженні; 9) доступ громадськості до судової системи України та створення оптимальних умов для участі соціуму в здійсненні правосуддя.

Запропоновано два способи реалізації механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення та неправосудні рішення шляхом: 1) надання безпечеліційного права адвокатам звертатися до ВРП із скаргою щодо неправосудних рішення суддів, які не застосували наявні норми законодавства або неправильно їх тлумачили; 2) створення певної юридичної інституції (служби, центру), до роботи якої будуть задіяні практикуючі юристи високого фахового рівня, а також вчені-правники для перевірки правильності застосування та тлумачення національного законодавства суддями, тобто своєрідний суд присяжних для суддів, а їх висновок формуватиметься на взірець правової експертизи фахівців. Формування спеціалістів щодо конкретної справи слід здійснювати з урахуванням їх спеціалізації (приміром 6 – 8 осіб) на основі випадкового комп'ютерного відбору. У випадку прийняття повторного негативного рішення щодо того ж самого судді упродовж року

повинен бути прописаний обов'язок ВРП розглянути допустимість подальшого обіймання ним посади судді чи його негайне звільнення. Цей метод доцільно використовувати на рівні апеляції задля меншого навантаження на аналогічну систему, а фінансування діяльності «суду присяжних для суддів» здійснюватися за кошти заявників або функціонувати на громадських засадах (зокрема, і можливістю отримання гонорару). Рішення такої інституції повинно бути публічно доступним і слугувати достатньою правовою підставою для звільнення судді, проте у жодному разі не перегляду рішення у тій самій інстанції з метою уникнення зловживань з боку заявників, а також дублювання судової системи. Другий спосіб є певною мірою радикальним, однак він безумовно сприятиме підвищенню рівня професійної компетентності, свідомості і відповідальності суддів. Звісно, що такі чи аналогічні заходи є вимушеними з огляду на наявні проблеми у судовій владі і згодом за умов позитивної судової практики повинні бути скасовані.

Матеріали розділу висвітлені в таких публікаціях автора: Гук Н. (2018а), Гук Н. (2018с), Гук Н. (2019а), Гук Н. (2019b), Гук Н. (2020а), Гук Н. (2020b), Гук Н. І. (2020с), Гук Н. І. (2020d), Чернописька В. & Гук Н. (2022а).

ВИСНОВКИ

Науковий аналіз основних аспектів демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції підтвердив актуальність проблеми, відсутність належного науково-правового розуміння, практичну значимість у контексті європейського розвитку нашої держави та загрозливих воєнних викликів, що дозволяє сформулювати низку висновків й науково-практичних рекомендацій:

1. Здійснивши науковознавчий вимір демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції наукові джерела згруповано за предметним критерієм: 1) розкриває концепт демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; 2) характеризує судову владу як гарант забезпечення демократизму в умовах європейської інтеграції; 3) висвітлює організаційно-функціональні основи судової системи в умовах європейської інтеграції; 4) виявляє особливості гармонізації європейських стандартів доступності правосуддя, розкрити їх сутність та виявити наявні проблеми і тенденції їх удосконалення; визначає роль громадського контролю у процесах демократизації судової системи України.

Огляд наукових поглядів на дефініцію «судова система» демонструє його неоднозначність та проблематичність, а відтак актуалізує його дослідження. Необгрунтованим убачається передусім визначення «судової системи» виключно як «судової влади» чи «судочинства», позаяк кожна з цих категорій знаходиться у власній площині. Важливим чинником побудови змістовного наповнення дефініції «судова система» є звернення до філософії права, позаяк воно має ідеологічне навантаження. Консолідовані наукові знання, репрезентовані у сучасних розвідках щодо демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є основою для належного осмислення цього феномену, уникнення правових помилок, подолання існування проблем у досліджуваній сфері та формування пріоритетних напрямів перспективного розвитку судової системи в Україні.

2. Визначено базові рівні дослідницького пізнання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: 1) філософський рівень пізнання (загальнофілософські підходи) – генерує світоглядні підходи щодо обраного предмету та надає йому нових характеристик; 2) загальнонауковий рівень (загальнонаукові методи) – формує базис теоретичного та практичного осмислення досліджуваного феномену; 3) спеціально-науковий рівень чи спеціально-методологічний рівень (конкретно наукові методи, спеціальні методи пізнання) – дозволяє розкрити проблемні аспекти з позиції різних галузевих наук й визначити спеціальні методи дослідження; 4) приватно-науковий рівень (власні методи правового пізнання) – забезпечує формування найбільш концептуально-логічних положень та обґрунтованих висновків.

Використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний метод застосовано для розуміння історичного розвитку та сучасних особливостей судової системи в Україні, взаємообумовленості тенденцій її демократизації та європейської інтеграції; визначення контроверз у сфері взаємодії судової влади та соціуму, окреслення шляхів процесу демократизації судової системи у ході її подальшого реформування в умовах європейської інтеграції України; системний метод використано для окреслення основних напрямів правової політики забезпечення демократичних засад функціонування судової системи України та моделювання наукознавчих концептів дослідження; метод аналізу та синтезу супроводжує пізнавальний процес на всіх його стадіях, зокрема при вивченні нормативно-правового регулювання функціонування судової системи в Україні; за допомогою порівняльно-правового методу встановлено можливості імплементації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність; метод класифікації дозволив виокремити групи наукових праць, які стали базисом дослідження проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; застосування логіко-семантичного методу сприяв наповненню понятійно-категоріального апарату; евристичний потенціал функціонального методу дозволив окреслити пріоритетні напрямки

демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; метод узагальнення використано у процесі підготовки висновків здійсненого дослідження; застосування формально-догматичного методу дозволило проаналізувати чинне національне законодавство з позицій відповідності суспільним трансформаціям та міжнародно-правовим стандартам; за допомогою аксіологічного методу вдалося вирізнити ціннісні складові демократизації судової системи в Україні; антропологічний метод дав змогу акцентувати на правах і свободах людини, зокрема доступу громадян до справедливого правосуддя; комунікаційний метод дозволив проаналізувати забезпечення та збалансування приватних й публічних інтересів у процесі демократизації судової системи України.

3. Запропоновано розглядати «судову систему» у трьох її сутнісних вимірах: як гілку державної влади, що взаємодіє зі законодавчою і виконавчою владою з метою формування мотиваційної системи стримувань та противаг й забезпечення незалежності судової влади; з позиції менеджменту – як комплекс інституцій щодо забезпечення оперативного виконання ними особливих їм функцій, а також правильного розподілу повноважень й належної відповідальності; у контексті оптимальної діяльності суддів як елементів судової системи з акцентом на їх незалежності та професійності. Отже, судова система передбачає собою три рівні ієрархії та взаємодіє зі зовнішнім середовищем – громадянським суспільством.

Доведено, що судова система ґрунтується на чотирьох правових домінантах легітимізації: верховенстві права, поділі влади, незалежності та справедливості суду (суддів). Всі чотири означені засади конкретизуються у принципах організації судової системи і є базисом конструкції різних модусів підзвітності. Правові домінанти характеризуються різною значимістю у певних суспільствах, що обумовлено об'єктивними реаліями їх розвитку та перцепцією соціумом цих засад, тобто на конкретних етапах може надаватися пріоритетність окремим із них. Результатом такого суспільно-історичного розвитку є формування широкого спектру інституцій, які входять у судову

систему, втім усі вони повинні організовувати свою діяльність на загальних правових засадах і принципах.

Позиціоновано сутність демократизму судової системи як засади державної політики, що визначає її особливу роль у системі публічної влади як легального арбітра при вирішенні суспільних конфліктів відповідно до діючих в державі правових приписів та гаранта захисту прав і свобод, законних інтересів всіх суб'єктів права, що забезпечується особливим порядком формування її структур, який ґрунтується на засадах народовладдя, високим статусом суддів у суспільстві, ефективністю норм процесуально-процедурного характеру;

4. Аргументовано, що існування і розвиток європейської правової держави змістовно зумовлюється наявністю демократичної судової системи. У цьому аспекті судова влада є важливим гарантом демократизму державного ладу, а також суб'єктом, який забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина. Більше того, досліджуючи функціонування основних інститутів демократичної держави, легко довести, що практично всі вони передбачають існування ефективної і професійної судової влади.

Зважаючи на незаперечний зв'язок між судовою владою і процесом розвитку демократичної держави можемо висновувати, що вагомим чинником демократизації нашої держави є процес реформування судової влади відповідно до європейських правових стандартів. Судова влада, яка нездатна гарантувати демократизм державного ладу, яка не захищає права і свободи людини і громадянина, постає серйозним гальмом будь-яких процесів демократизації держави і суспільства. У цьому контексті можна стверджувати про наявність безпосередньої взаємозалежності між триваючими процесами реформування судової влади і демократизації державної влади загалом. На жаль, на сьогодні стан судової влади в Україні залишає чимало проблем нерозв'язаними. Маємо на увазі не лише низький рівень довіри громадян до суду, а й проблеми із матеріально-фінансовим і технічним забезпеченням діяльності українських судів та суддів, проблеми забезпечення доступності правосуддя. Досі суди

нерідко повертають позовні заяви необґрунтовано, судді зволікають з розглядом справ та ухвалюють судові рішення поза межами розумних строків, не розроблено чіткого механізму відповідальності судів за тяганину під час розгляду справ, а також суддів за некваліфіковане здійснення суддівських функцій. Більше того, фактично існуюча в Україні система судів загальної юрисдикції не повною мірою відповідає конституційним засадам організації правосуддя, адже нераціональна побудова системи судових установ та розподіл між ними юрисдикції часто спричиняють розгляд спору різними судами одного рівня та несправедливе обмеження права на оскарження судових рішень у окремих категоріях справ. Зазначені затримки та неузгодженості в проведенні судової реформи в Україні мають своїм наслідком не лише недосконалу діяльність судової влади, а й уповільнюють процес демократизації держави загалом. Тому в контексті загальної демократизації держави і державної влади маємо визнати, що судова реформа має для України не менше значення, ніж парламентська або адміністративна реформа.

5. На основі аналізу конституційних норм і законодавчих положень про судоустрій і статус суддів визначено фундаментальні організаційні засади демократизації судової системи: цілісність (єдність) судової системи; територіальність; інстанційність; спеціалізація; ланковість; незалежність; доступність правосуддя; громадський контроль за судовою владою; суддівське самоврядування. Узагальнено організаційні основами національної судової системи: суди України утворюють єдину судову систему; побудова системи суддів загальної юрисдикції здійснюється за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності; функціонування трирівневої судової системи: місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд України; відправлення правосуддя у межах трьох інстанцій: перша інстанція, апеляція, касація; спеціалізація судів щодо розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, та функціонування окремих вищих спеціалізованих судів як судів першої інстанції

із розгляду окремих категорій справ (Вищий антикорупційний суд, Вищий суд з питань інтелектуальної власності).

Зауважено, що з метою удосконалення процедури утворення та ліквідації судів законодавцем слушно враховано такі аспекти: 1) органом, уповноваженим формувати позицію щодо утворення, ліквідації та зміни системи судів, повинен бути найбільш компетентний вищий орган судової влади, якому слід надати визначальну роль у цьому процесі, зокрема такими повноваженнями об'єктивно наділено Вищу раду правосуддя; 2) суди повинні створюватися, реорганізовуватися та ліквідуватися шляхом звичайної законодавчої процедури, що знівелює політичний вплив та відповідатиме рекомендаціям міжнародних експертів та європейським правовим стандартам.

б. Виокремлено європейські стандарти доступності правосуддя: обов'язок держави забезпечити надання безоплатної високопрофесійної правової допомоги особам, які з огляду на скрутне матеріальне становище не в змозі самотійно оплатити; інформування соціуму про місцезнаходження судів та їх компетенції, ознайомлення (формування обізнаності) громадян із порядком звернення до суду для захисту власних інтересів у судовому провадженні; застосування у розумних межах спрощеної процедури організації процесу судового розгляду; швидкий розгляд справи, тобто максимально допустиме прискорення процесу, та активна позиція суду у цьому процесі; елімінація або принаймні мінімізація економічних перепон доступності до правосуддя; вжиття заходів щодо недопустимості зловживання особою правом на звернення до суду; встановлення певних обмежень щодо оскарження судових рішень, йдеться про усунення зловживань правом на оскарження; своєчасне та оптимальне забезпечення доступу потерпілого до правосуддя; застосування альтернативних (несудових) засобів вирішення правових спорів (приміром, медіації); створення сучасних автоматизованих систем (інформаційних банків) зі зберігання судових рішень та забезпечення відповідного доступу до них; належне державне забезпечення судових органів і суддів матеріальними засобами для оптимального виконання ними своїх функцій; організаційна

оптимізація у судовій системі (зокрема, робочого навантаження, фінансів, інфраструктури, засобів комунікації, людського потенціалу тощо).

Схарактеризовано особливості доступності правосуддя як первинного принципу дотримання демократичних засад розвитку судової системи в Україні: 1) забезпечення чіткості та прозорості правосуддя відповідно до європейських і міжнародних правових стандартів; 2) абсолютна пріоритетність прав і свобод людини у судовому процесі, тобто реалізація принципу верховенства прав; 3) доступність та відсутність будь-яких перешкод у здійсненні права на судовий захист; 4) чітка визначеність, обґрунтованість та відповідність національного законодавства суспільним викликам, державним реаліям, із урахуванням європейських і міжнародних правових стандартів; 5) безбар'єрність і доступність механізмів гарантування, реалізації та захисту права на судовий захист; 6) безумовна гарантія можливості звернення до суду з метою захисту прав; 7) справедливість, відкритість і доступність процесуальних рішень; 8) вільний доступ до оскарження процесуальних рішень; 9) прозорість та ефективність процедур виконання процесуальних рішень; 10) наявність громадського контролю під час судового провадження.

Окреслено основні проблеми реалізації принципу доступності принципу правосуддя в Україні: довготривалість судових процесів; зміна економічних умов діяльності адвокатури та нотаріату, а відтак подорожчання послуг всієї юридичної інфраструктури, зокрема сфери представництва; ускладнення організації судової системи й засад судового процесу; недостатній розвиток суспільних інститутів (зокрема, низький рівень професійності), які забезпечують безкоштовний правовий захист. Вирішення цих проблем безумовно підвищить рівень доступності до правосуддя та сприятиме зростанню довіри соціуму до національної судової системи, а це зі свого боку мінімізує звернення до ЄСПЛ і формуванню позитивного іміджу нашої держави на міжнародній арені.

7. Окреслено сутність громадського контролю за функціонуванням судової системи, що полягає передусім у процедурних формах: моніторингу відповідно

до закону способу життя судді задля встановлення відповідності наявного у нього та членів його сім'ї майна до отриманих ними від професійної діяльності доходів; можливості звернення громадськості до суду щодо отримання інформації про діяльність суддів; діяльність громадської ради доброчесності. Інституційними елементами громадського контролю за діяльністю суддів є: суб'єкт, об'єкт, предмет і процедура його реалізації. Суб'єктами громадського контролю у процесах демократизації судової системи України є громадські організації, зокрема правового та правоохоронного спрямування, активна свідома громадськість та неупереджені ЗМІ, адвокатська спільнота, громадські ради, партнерські міжнародні організації. Умовами їх продуктивної участі є: незалежність інститутів громадянського суспільства; правова політика гарантованості доступу до суду; прозорість й відкритість процедур, нормативна підтримка; належний рівень правосвідомості та правової культури учасників; створення механізмів та платформ для участі у процесах прийняття рішень та формування політики у сфері судової системи; міжнародне співробітництво; адаптація європейських стандартів та позитивних національних правових практик. Об'єктом громадського контролю виступають самі судді, результати їх діяльності, а також конкретні представники судової системи та претенденти на посаду судді. Предметом громадського контролю є діяльність означених об'єктів щодо реалізації свобод і прав громадян, задоволення їх інтересів й потреб. Процедура громадського контролю – це комплекс методів і форм здійснення відповідно до характеру та завдань вищевказаних компонентів.

Відзначено, що із метою законодавчого закріплення інституційних і процесуальних елементів цього контролю у ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» слід чітко визначити правові засади, принципи і процедури громадського контролю за здійсненням громадського контролю у процесах демократизації судової системи України з дотриманням прав громадськості щодо отримання достовірної інформації про діяльність судів з урахуванням толерантності, обов'язковістю дотримання таємниці конфіденційної інформації,

що є предметом судового слідства та розгляду, а також поваги до професійної діяльності суддів.

8. Розкрито основні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: 1) зміцнення незалежності судової влади, гарантування невторчання у її діяльність представників інших гілок влади і посадових осіб; 2) утвердження ефективного механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення й неправосудні рішення; 3) налагодження збалансованого взаємозв'язку між судовою та іншими гілками влади, зокрема правоохоронними органами; 4) встановлення оперативних важелів гарантування прав суб'єктів судового процесу; 5) удосконалення системи виконання судових рішень; 6) уніфікація судової практики і вироблення оптимального механізму подолання правових колізій і прогалин; 7) трансформація надання судових послуг; 8) відкритість інформації (через ІКТ), що перебуває у судовому розпорядженні; 9) доступ громадськості до судової системи України та створення оптимальних умов для участі соціуму в здійсненні правосуддя.

Запропоновано реалізацію механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення та неправосудні рішення шляхом через надання безапеляційного права адвокатам звертатися до ВРП із скаргою щодо неправосудних рішень суддів, які не застосували наявні норми законодавства або неправильно їх тлумачили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейцев В. І. Судово-правова система в Україні: тектологічні проблеми оптимізації функціонування. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 1. С. 15–30.
2. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні. За заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. Київ: «РУМЕС», 2017. 592 с.
3. Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією 2006/23 Економічної і Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text (дата звернення: 11.12.2022 р.).
4. Бельська Т. В. Удосконалення основних форм суспільно-владних взаємодій в умовах сучасних глобальних традицій. *Вісник НАДУ при Президентові України (серія «Державне управління»)*. 2017. № 1. С. 123–130.
5. Бігун В. С. Правосуддя як здійснення народовладдя. Присяжне анулювання закону. *Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: матеріали Міжнародного круглого столу (м. Львів, 4–5 грудня 2009 р.). Львів, 2009. С. 17–29.
6. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. Київ, 2011. 303 с.
7. Бобровник С. В. Нові аспекти дослідження теорії судової влади. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. С. 337–339.
8. Богініч О. Л. Принципи права: окремі онтологічні, гносеологічні та аксіологічні проблеми. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 114–117.
9. Бойко В. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих судів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 236 с.
10. Бойко В. Ф. Проблеми правосуддя в Україні і шляхи їх вирішення. *Право України*. 2002. № 3. С. 3–7.

11. Бойко Н. Про засоби впливу громадськості на владу. Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. За ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2006. 8 с.

12. Борко А. Л. Контроль і нагляд у судовій системі України за діяльністю судів. *Митна справа*. 2013. № 6 (90), Кн. 2, Ч. 2. С. 331–337.

13. Бринцев В. Д. Система організаційного забезпечення судової влади в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Національний університет «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». Харків, 2010. 520 с.

14. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Харків: Право, 2010. 464 с.

15. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : монографія. Харків: Право, 2016. 72 с.

16. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 444 с.

17. Булкат М. С. До питання про формування ознак судової влади. *Судова апеляція*. 2017. № 1. С. 6–12.

18. Буроменський М. В. Деякі особливості застосування в Україні міжнародних договорів по боротьбі з організованою злочинністю. *Вісник академії правових наук України*. 1999. №2(17). С.50–58.

19. Василенко Я. М. Адміністративно-правові засади здійснення відомчого контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2020. 228 с.

20. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

21. Величко О. І. Правосуддя як основна функція судової влади в Україні: поняття його та соціальна цінність. *Європейські перспективи: науково-практичний журнал*. 2013. № 13. С. 70–73.

22. Верба І. О. Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення: загальноправова характеристика: дис канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 225 с.

23. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільств». *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 408–410.

24. Вишневецький М. В. Адміністративно-правове регулювання діяльності апарату суду в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 219 с.

25. Віговський С. І. Адміністративно-правові засади контролю за діяльністю місцевих судів: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Київ, 2021. 235 с.

26. Вільгушинський М. Й. Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю: автореф. дис. ... доктора юрид. наук. : 12.00.10; 12.00.07. Одеса, 2013. 33 с.

27. Волянська, О. В., Підкуркова, І. В. Особливості взаємодії судів та ЗМІ в умовах демократії. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2020. № 4 (47). С. 144–154.

28. Гарасимів Т. З. Наукові дослідження у праві: методологічна траєкторія: навчальний посібник. Київ: Редакційно-видавничий відділ НУБіП України, 2022. 306 с.

29. Гарасимів Т. З., Чернописька В. З., Дашо Т. Ю. Громадянське суспільство: правовий імператив сучасності. Монографія. Львів : Растр-7, 2020. 244 с.

30. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с.

31. Голова Верховного Суду розповіла про проблему масового звільнення суддів. DW. Made for minds. URL: <https://www.dw.com/uk/suddi-zvilniaiutsia-bo-boiatsia-zupynky-vyshchoi-rady-pravosuddia-holova-verkhovnohosudu/a-59478259> (дата звернення: 18.01.2023 р.)

32. Голова Комітету Верхової Ради з питань правової політики Андрій Костін: «Українському правосуддю потрібна не реформа, а стабільна концепція розвитку». *Закон і Бізнес*. 2020. № 39 (1493). URL: https://zib.com.ua/ua/144680-golova_komitetu_vr_z_pitan_ppravovoi_politiki_andriy_kostin_u.html (дата звернення: 07.02.2023 р.).

33. Головка В. Право на участь в управлінні державними справами: нотатки до наукової дискусії. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 93–99.

34. Гоптарев О. І. Громадський контроль за діяльністю судової влади на сучасному етапі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 66–69.

35. Городовенко В. В. Верховенство права як фундаментальний принцип судової влади. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. Ч. 1. С. 1–9.

36. Городовенко В. В. До питання визначення правової природи та системи принципів судового права. *Право України*. 2015. № 3. С. 42–52.

37. Городовенко В. В. Принципи судової влади: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2012. 32 с.

38. Городовенко В. В. Проблеми незалежності судової влади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Харків, 2006. 20 с.

39. Городовенко В. В. Реалізація принципу верховенства права у цивільному судочинстві в умовах реформування правосуддя. *Право України*. 2018. № 3. С. 65–78.

40. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. 250 с.

41. Гриценко І. С. Судова влада і громадянське суспільство: концепт взаємодії. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 241–249.

42. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія. Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за

науковою ред. В. П. Беха ; редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 680 с.

43. Гук Н. Правове регулювання соціального забезпечення суддів в умовах євроінтеграції України: тенденції подальшого розвитку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* Т. 7. № 3. 2020. С. 48–55.

44. Гук Н. Професіоналізація суддів як основа демократизація судової системи України: організаційно-правові заходи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2020. Т. 7. 2020. С. 39–46.

45. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності: навчальний посібник. 4-те вид. Київ: Знання, 2010. 495 с.

46. Даниленко Л., Поліщук І. Перспективи та виклики євроінтеграційних процесів для України: навчально-методичні матеріали. Київ: НАДУ, 2013. 132 с.

47. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 11.12.2022 р.).

48. Денисов В. Н., Мельник А. Я. Розвиток правових засад та механізмів верховенства міжнародного права у внутрішньому праві України. *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України.* За ред. В. Н. Денисова. Київ: Юстініан, 2006. С. 12–39.

49. Джефрі Р. Злочини проти людства: боротьба за правосуддя в усьому світі. Пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; наук. ред. М. О. Баймуратов. Одеса: Бахва, 2006. 628 с.

50. Дідиченко М. А. Стан соціального забезпечення суддів в умовах проведення судової реформи. *Форум права.* 2012. № 2. С. 183–187.

51. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 640 с.

52. Дмитро О. Т. Адміністративно-правові засади діяльності органів суддівського врядування. *Dictum Factum*. 2020. № 1 (6). С. 68–76.

53. Доннеллі Дж. Культурний релятивізм та універсальні права людини. *Права людини: концепції, підходи, реалізація*. Пер. з англ. Під ред. Б. Зізік. Київ: Вид-во «Ай Бі», 2003. С.129–144.

54. Дрок Г. М. Конституційно-правові засади реформування судової влади в сучасних умовах державотворення в Україні. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. Редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін та ін.; Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 42. С. 280–293.

55. Дубінко Д. О. Демократизація як закономірність модернізації українського судочинства в умовах соціальних змін: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М-во освіти і науки України, Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2019. 20 с.

56. Дудкевич В. І. Процес інтеграції України до Європейського Союзу в контексті суперечностей внутрішньо європейського розвитку. *Політичне життя*. 2021. № 1. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/9783> (дата звернення: 30.01.2023 р.).

57. Ештон К. Демократія є сутністю Європейського Союзу. *Євробюлетень*. 2010. № 10. С. 14.

58. Європейська хартія про статус суддів. Міжнародний документ від 10.07.1998 № 994_236. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_236 (дата звернення: 11.01.2023 р.).

59. Європейська конвенція з прав людини. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.01.2023 р.).

60. Ємельянова А. Г. Загальна характеристика форм реалізації права на участь в управлінні публічними справами. *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. № 1. С. 75–84.

61. Жаровська І. М. Доступність права: теоретико-правові проблеми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. Харків, 2006. 20 с.

62. Жук Н. А. Стимування і протидія в системі поділу влади в Україні (загальнотеоретичні проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 20 с.

63. Жуков Д. О. Правова vs судова: чи відбудеться перезавантаження після зміни назви реформи. URL: <https://mind.ua/openmind/20199662> (дата звернення: 19.01.2023 р.).

64. Забарський В. В. Принцип поділу влади в українському державотворенні. *Юридичний вісник*. 2014. №2 (31). С. 29–34.

65. Завальнюк В. В. Антрополого-герменевтичний підхід до характеристики правової реальності: становлення концепцій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 7–17.

66. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 07.12.2022 р.).

67. Загальна теорія держави і права: підручник. За заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

68. Загальні принципи політики ЄС щодо підтримки правосуддя перехідного періоду. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pidhody-es-do-pravosuddya-u-period-konfliktu-ta-perehidnyj-period/> (дата звернення: 21.01.2023 р.).

69. Закон України «Про Вищу раду правосуддя» від 21.12.2016 р. № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7-8. Ст. 50. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (дата звернення: 11.02.2023 р.).

70. Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08.04.2014 № 1188-VII. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18> (дата звернення: 09.01.2023 р.).

71. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя» від 14.07.2021 р. № № 1635-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2021. № 38. Ст. 320. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1635-20#Text> (дата звернення: 11.02.2023 р.).

72. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 26.01.2023 р.)

73. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1996. № 49. Ст. 272. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 17.01.2023 р.).

74. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Голос України.* 2018. № 122. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

75. Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 № 1682-VII. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (дата звернення: 09.01.2023 р.).

76. Закон України «Про стандартизацію». *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (дата звернення: 20.12.2022 р.).

77. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». *Відомості Верховної Ради.* 2016. № 31. Ст.545. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення 29.03. 2023 р.).

78. Закон України «Про третейські суди». Відомості Верховної Ради України. 2004. № 35. Ст.412. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> (дата звернення 21.01. 2023 р.).

79. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 24.01. 2023 р.).

80. Закон України «Про звернення громадян». *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 23.01. 2023 р.).

81. Закон України «Про третейські суди». Відомості Верховної Ради України. 2004. № 35. Ст.412. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> (дата звернення 21.01. 2023 р.).

82. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення 27.01. 2023 р.).

83. Зозуля Є. В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2 (79). С. 19–31.

84. Ільченко Н. М. Методологія дослідження проблем державного управління: інституціональний підхід. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 1. С. 56–64.

85. Інформація про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за рішеннями Дисциплінарних палат Вищої ради правосуддя у 2017 році. URL: http://www.vru.gov.ua/add_text/204 (дата звернення: 11.01.2023 р.).

86. Ірха Ю. Б. Сучасні підходи до розуміння поняття «доступ до правосуддя». *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці,

16 жовтня 2020 р.). Редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л. Г. Бзова (відпов. секр.) та ін. С. 26–30.

87. Каблак П. І. Взаємовідносини судової влади та громадськості (правові і організаційні аспекти): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Львів, 2015. 211 с.

88. Каблак П. Суди та громадськість: зарубіжний досвід взаємодії. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 4. С. 214–218.

89. Калашник О. А. Правовий статус місцевих загальних судів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2016. 234 с.

90. Капля О. М. Принципи адміністративного судочинства України: теорія та практика реалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2018. 36 с.

91. Капустинський В. А. Функції суду: історико-правовий аналіз: монографія. Київ: Логос, 2015. 144 с.

92. Квасневська Н. Д. Загальні проблеми реформування судової системи України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 242–245.

93. Квасневська Н. Д. Поняття судової системи України: сучасний погляд. *Форум права*. 2015. № 5. С. 110–113.

94. Кельман М. С. Методологічні концепти статичної структури науково-пізнавальної діяльності. *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали МНПК (23-24 червня 2016). Запоріжжя: Просвіта, 2016. С. 292–295.

95. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ: Кондор, 2016. 716 с.

96. Київець О. В. Європейські правові стандарти як міжнародно-правова категорія. *Європейські студії і право*. 2012. № 1(15). URL: <http://eurolaw.org.ua/publications/ukrainian-journal-of-european-studies/5-2011/44-2011-12-29-14-40-03> (дата звернення: 17.12.2022 р.).

97. Кисельова Т. Програмний документ «Інтеграція медіації в судову систему України» в рамках проєкту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». Київ, 2017. 28 с.

98. Ківалов С. В. До питання удосконалення законодавчих механізмів виконання рішень Європейського суду з прав людини в рамках національних правових систем. *Міжнародний конгрес європейського права: збірник наук.праць* (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.). Серія ПРАВО. Випуск 72: частина 166Одеса. «Фенікс» 2017. С. 5–9.

99. Кодекс адміністративного судочинства України. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> (дата звернення 21.01. 2023 р.).

100. Кожушко С. І. Герменевтичний метод як процес еволюції предмета. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. № 14, Т. 1. С. 116–119.

101. Коломієць Л. В. Технологічний детермінізм в системі методологічних принципів технократизму. *Гілея*. 2014. Вип. 88. С. 321–323.

102. Колюх В. В. Трансформація судової системи України на основі Конституції України 1996 року з наступними змінами. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 26–32.

103. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС: монографія. Харків: Право, 2018. 528 с.

104. Конвенція про захист прав та основоположних свобод людини 1950 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 11.01.2023 р.).

105. Конституція України. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.12.2022 р.).

106. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (дата звернення: 11.02.2023 р.).

107. Корнієвський О., Палій Г. Громадський контроль як дієвий інструмент впливу на владу. *Віче*. 2015. № 9. С. 38–40.

108. Корунчак Л. А. Генеза та еволюція джерел права: синергетичний підхід: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2019. 183 с.

109. Корчевна Л. О., Короленко І. М. Створення вищої ради правосуддя України в контексті посилення незалежності судової влади. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2019. Т. 24. № 2(35). С. 50–57.

110. Костенко О. Актуальні проблеми реформування судової системи України. *Юридичний журнал*. 2007. № 6(60). С. 77–79.

111. Кошова О. В. Судова влада як соціокультурний феномен. Судова влада як соціокультурний феномен: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 – Філософія права. Київ, 2016. 198 с.

112. Кравченко І. М. Поняття та зміст громадського контролю над діяльністю адміністративних судів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 115–125.

113. Кравчик М. Б. Реформування судової системи як важлива складова європейської інтеграції України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.10; ПВНЗ «Львів. ун-т бізнесу та права». Львів, 2015. 217 с.

114. Кравчук В. Громадський контроль за функціонуванням судової влади. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3 (45). С. 53–60.

115. Кравчук В., Кравчук В. Громадський контроль судової влади як спосіб відновлення довіри суспільства до судів та суддів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 3 (7). С. 11–16.

116. Кривенко В. В. Демократизація судової системи України: проблеми і перспективи: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса : Одеська національна юридична академія, 2006. 216 с.

117. Крупник А. С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2007. Вип. 1. С. 1–10. URL: https://novyi-stroyi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf (дата звернення: 10.01.2023 р.).

118. Крусян Р. А. Реформування системи судоустрою України: досвід, сучасність, тенденції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2018. 242 с.

119. Крушельницька Т. А. Теорія синергетики – нова методологія розвитку податкової системи. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління*. 2010. № 2. С. 25–29.

120. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атіка, 2004. 288 с.

121. Кушнір С. М. Правові засоби громадського контролю в механізмі правового регулювання: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. та юрид. наук: спец. 12.00.01. Запоріжжя, 2011. 18 с.

122. Лесная О. С. Інституціональний підхід до дослідження проблем корупції в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 2. С. 224–231.

123. Лук'янов Д. В. Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 27–35.

124. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01. НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2005. 565 с.

125. Люхтерхандт О. До проблеми гармонізації законодавства України з Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали наук. матеріали науково-практичної конференції (Київ, жовтень 1998 р.)*. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. С.57–63.

126. Ляхівненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666–672.
127. Макарук І. В. Демократизаційні проблеми суспільств перехідного періоду (на прикладі України). *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2011. Том 2, № 4. С. 80–86.
128. Малишев Б. Судова правотворчість як засіб досягнення мети правосуддя. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 47–62.
129. Малишева Н. Р. Теоретичні аспекти гармонізації національного законодавства з міжнародним правом. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали науково-практичної конференції (Київ, жовтень 1998 р.). Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. С. 87–92.
130. Машталір Х. В., Леськів С. Р. Реалізація демократії в Україні: політико-правовий аналіз. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). Ч. 1. № 2. С. 20–24.
131. *Методологія і методи наукових досліджень: навчальний посібник*. За заг. ред. О.М. Лівінського. Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. 174 с.
132. Мірошниченко С. С. Судова влада в Україні: проблеми протидії злочинним посяганням на правосуддя. Київ: ПАТ «ПВК «Десна», 2013. 664 с.
133. Москвич Л. М. Особистісні якості судді в системі забезпечення ефективності судової системи. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 201–207.
134. Мочульська М. Судова влада та громадськість: взаємодія в умовах конституційної реформи правосуддя в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2018. Часопис 3. С. 39–46.
135. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
136. Нагребельний В. П. Гармонізація законодавства. *Юридична енциклопедія: В 6 т. Редколегія: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 6: Т-Я*. Київ: Українська енциклопедія, 2004. С. 553–554.

137. Нагребельний В. П. Стандарт. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. Редколегія: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5 П-С. Київ: Українська енциклопедія, 2003. С. 614–615.

138. Наказ МВС «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України» від 6 липня 2017 р. № 22125. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

139. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння. Монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2011. 432 с.

140. Наливайко Л. Р., Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. унт внутр. справ, 2019. 192 с.

141. Наливайко Л., Орешкова А. Громадський контроль в умовах сучасних євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 47–55.

142. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2010. 18 с.

143. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2010. 180 с.

144. Національні та міжнародні механізми фінансування громадянського суспільства. Міжнародні заходи зміцнення довіри між державою та громадянським суспільством. Київ: Фенікс, 2011. 336 с.

145. Незабитовський Г. В. Логіко-методологічні засади евристики в науковій аргументації: дис канд. філос. наук. Київ, 2017. 201 с.

146. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади здійснення впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 3. С. 32–41.

147. Нестор Н. В. Перспективні напрямки вдосконалення національного адміністративного законодавства, яке регламентує контроль за діяльністю судів (суддів). *Правові механізми забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави: тези доп. учасників наук.-практ. конф.* (Харків, 14 черв. 2019 р.). Харків: НДІ ППСН, 2019. С. 107–112.

148. Нікіта Галка. Відбір до Конституційного суду: Рада суддів не оголосила результати співбесід. *Суспільне новини*. URL: <https://susplne.media/254005-vidbir-do-konstitucijnogo-sudu-rada-suddiv-ne-ogolosila-rezultatispivbesid/> (дата звернення: 16.01.2023 р.).

149. Новакова О. В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: автореф. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук: 23.00.02. «Політичні інститути та процеси». Київ, 2006. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21D=ARD&Z19721ID=&Image_file_name=DOC/2007/07novpsu.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 17.01.2023 р.).

150. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: АКОНІТ, 1998. Т.4. 941 с.

151. Обрусна С. Ю. Адміністративно-правові засади реформування судової системи України: дис. .. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук. Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 430 с.

152. Овсяннікова О. О. Транспарентність судової влади: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2009. 24 с.

153. Омельчук І. В. Плюралістичний підхід у філософії та методології наукового пізнання: дис. канд. філос. наук. Київ, 2017. 224 с.

154. Опришко В. Ф. Теоретичні та практичні аспекти механізму гармонізації законодавства України з міжнародним правом. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали*

науково-практичної конференції, м. Київ, жовтень 1998 р., Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 1998. С. 11–25.

155. Охотницька Н. В. Становлення судової системи України (1991–2012 рр.): історико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2015. 212 с.

156. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Харків: Право, 2008. 304 с.

157. Панасюк В. М. Громадський контроль та громадський моніторинг як форми взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства: проблеми нормативно-правового забезпечення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1. Відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 297–299.

158. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 338–343.

159. Патеї-Братасюк М. Г. Антропологічна теорія права. Київ, 2010. 395 с.

160. Пашинський О. С. Громадський контроль як чинник демократичного розвитку держави і суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 496–498.

161. Передерій О. С. Проблематика реформування вітчизняної судової системи в умовах активізації європейської інтеграції України (теоретико-правовий аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Том 1. № 72. С. 61–66.

162. Починок Б. Гуманітарно-епістемний ідеал як чинник людиномірної ідентифікації науки. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Філософія*. Чернівці, 2010. Вип. 534-535. С. 3–6.

163. Правова доктрина України: у 5 т. За заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2013. Т.2: Публічно-правова доктрина України. Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка. 864 с.
164. Прилипчук О. В. Європейський адміністративний простір: принципи та засади. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 2. С. 46–50.
165. Прилуцький С. В. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 236–242.
166. Прилуцький С. В. Конституційна модернізація статусу суддів як шлях у подоланні корупційної залежності судової влади України. *Право України*. 2017. № 1. С. 12–18.
167. Прилуцький С. В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. Київ, 2013. 36 с.
168. Прилуцький С. В. Судова влада і громадянське суспільство: взаємозв'язок, місце та роль у правовій державі. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 342–351.
169. Принцип рівності у праві: теорія і практика: монографія. Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Юридична думка, 2014. 378 с.
170. Принципи об'єктивності, системності, протиріччя, історизму та розвитку в сучасній філософії пізнання. URL: <http://um.co.ua/8/8-11/8-111318.html> (дата звернення: 21.12.2023 р.).
171. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади: Указ Президента України від 01.08.2002 № 683/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 31. Ст. 1463. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/683/2002#Text> (дата звернення: 11.02.2023 р.).
172. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004.

Відомості Верховної Ради України. 2004. № 29. Ст. 367. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 11.02.2023 р.).

173. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992 р. № 48. Ст. 650. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 13.02.2023 р.).

174. Про конституційну процедуру: проект Закону України № 4533 від 21.12.2020. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70729 (дата звернення: 16.12.2022 р.).

175. Про публічний контроль: проект Закону від 06.07.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55907 (дата звернення: 17.02.2023 р.).

176. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України № 68 від 26 лютого 2016 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/68/2016> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

177. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11. 06. 2021 №. № 231/2021. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення: 17.02.2023 р.).

178. Проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України: видання, підготовлене за спільним проектом Центра Разумкова, Німецького Фонду міжнародного правового співробітництва та Проекту Ради Європи «Підтримка впровадження судової реформи в Україні». Автор-укладач Мусіяка В. К.: Заповіт, 2017. 188 с.

179. Програма інтеграції України до Європейського Союзу. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#Text> (дата звернення: 16.12.2022 р.).

180. Прокопенко О. М. Методологічний інструментарій цивільно-правового дослідження. *Молодий вчений*. 2016. № 10 (37). С. 449–452.

181. Пустовойт Т. В. Теоретико-правові питання організації суддівського самоврядування в Україні як конституційної засади єдності статусу суддів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33(1). С. 96–101.

182. Рабінович П. М. Законодавство України та норми міжнародного права: критерії відповідності. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали науково-практичної конференції (Київ, жовтень 1998 р.)*. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. С. 253–256.

183. Ратушний С. М. Деякі теоретичні питання гармонізації національного законодавства із міжнародно-правовими стандартами. *Правове регулювання економіки: збірник наукових праць*. 2008. Вип. 8. С. 119–130.

184. Рекецька І. Р. Судова влада в контексті демократичної трансформації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2003. 18 с.

185. Рекомендація СМ/Rec (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_a38 (дата звернення: 11.02.2023 р.).

186. Реформа Конституційного суду: Венеційська комісія прокоментувала законопроект. *Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3213167-reformakonstitucijnogo-sudu-venecijska-komisija-prokomentovala-zakonoproekt.html> (дата звернення: 16.02.2023 р.)

187. Рємєскова Ю. О. Судова влада в системі поділу влади: монографія. Харків: Право, 2014. 191 с.
188. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 року. *Офіційний веб-сайт Конституційного суду України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/55262-dyscyplina> (дата звернення: 20.12.2022 р.)
189. Рішення Ради суддів України «Про затвердження Положення про Державну судову адміністрацію України» від 17.01.2019. № 141/0/15-19. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr141910-19#Text> (дата звернення: 07.02.2023 р.).
190. Романенко Є. О. Історичні засади становлення комунікативного підходу до формування державної політики. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 33. С. 81–88.
191. Рудень Д. С. Реалізація конституційних цінностей правосуддя в аспекті становлення правової державності в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2018 р. Вип. 26. С. 176–179.
192. Рядінська В. О., Карпушова О. В. Імітація реформ не вирішує проблем доступу до правосуддя, а лише поглиблює їх. *Закон і Бізнес*. 2020. № 33–34. URL: https://zib.com.ua/ua/144077-imitaciya_reform_sudovoi_sistemi_ne_virishuyut_problem_dostu.html (дата звернення: 29.01.2023 р.).
193. Саленко О. В. Гармонізація законодавства України про судоустрій і статус суддів із міжнародними стандартами: дис канд. юрид. наук. Київ, 2015. 235 с.
194. Сенченко Н. М., Пророченко В. В. Вища рада правосуддя як орган, що здійснює забезпечення діяльності судів в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 69–73.

195. Сенчук В. В. Судова влада у процесі забезпечення демократизму сучасної Української держави. *Судова апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 23–30.
196. Сербин Р. Демократичні засади розбудови сильної держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 3. С. 71–74.
197. Сибільова Н. В. Порядок організації та діяльність судової влади. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar2-2.htm> (дата звернення: 05.03.2023 р.)
198. Система основних методів наукового пізнання і їх основний зміст. URL: http://jenessi.net/narisi_pravo/651-3.2.-sistema-osnovnikh-metodv.html (дата звернення: 10.01.2023 р.).
199. Скакун І. Динаміка парадигм людиномірності наукового знання. *Релігія та Соціум*. 2013. № 2 (10). С. 104–108.
200. Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір: (концепції, моделі та суспільна практика). Київ: Логос. 2006. 368 с.
201. Словник української мови: в 11 томах. Т. 4, 1973. 840 с.
202. Службове право України: Словник термінів. За заг. ред. Т. О. Коломoeць, В. К. Колпакова. Запоріжжя, 2017. 340 с.
203. Солодков А. А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні: автореф. дис канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
204. Спільний висновок Венеційської комісії і Генерального директорату з прав людини і верховенства права Ради Європи (ГД-1) щодо проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного суду та органів суддівського самоврядування (проєкт закону № 3711), прийнятий Венеційською комісією на 124-му пленарному засіданні, проведеному онлайн (8-9 жовтня 2020 року) URL: <https://rm.coe.int/venice-commission-opinion-on-daft-law-3711-ukr/1680a02b77> (дата звернення: 13.02.2023 р.)

205. Ставнійчук М. Судова реформа «навиворіт». *Дзеркало тижня. Україна*. 2015. № 14. . URL: http://www.ukrbook.net/litopys/Gazeta/2015/LG_04-24_2015.pdf (дата звернення: 27.01.2023 р.).
206. Столбовий В. Поняття громадського контролю службових правовідносин у сфері національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 106–110.
207. Суддівська етика: практично-методичний посібник викладача. Проект USAID «Справедливе правосуддя». Київ: б. в., 2016. 273 с.
208. Судова влада: монографія. І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2015. 792 с.
209. Судова реформа в Україні: поточні результати та найближчі перспективи : інформаційноаналітичні матеріали. URL: https://razumkov.org.ua/upload/Sudova_reforma_2013.pdf (дата звернення: 10.02.2023 р.).
210. Суховій М. М. Правовий статус інституту судової влади у контексті судово-правової реформи в Україні: дис канд. юрид. наук. Львів, 2012. 240 с.
211. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (21 жовтня 2022 р., Чернівці). Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича та ін.; редкол.: О. В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2022. 808 с.
212. Сушко Л. П. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні : дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2009. 181 с.
213. Тацій В. Я. Правова доктрина України: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція. 976 с.
214. Тацій Л. В. Етика судді та особливості її нормативної регламентації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 75–85.
215. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : монографія. Харків: Право, 2016. 600 с.

216. Токвіль А. Про демократію в Америці. Пер. з франц. Київ: Всесвіт, 1999. 590 с.
217. Туркіна І. Є. Типології правових систем і роль органів судової системи в механізмі держави. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2012_10/zmist/R_1/04%20Turkina.pdf (дата звернення: 21.01.2023 р.).
218. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 11.01.2023 р.).
219. Устименко В. А. Принципи сталого розвитку в модернізації законодавства України. *Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики*: матеріали міжнародної науково – практичної конференції (Дніпро, 17 травня 2019 р.). Дніпро :Університет митної справи та фінансів. 2019. С. 36–37.
220. Федоренко В. В. Основні конституційні засади судочинства в Україні: автореф. дис канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
221. Фоміна М. А. До питання розмежування понять «судова система» та «судоустрій». *Часопис Київського ун-ту права*. 2013. № 1. С. 67–69.
222. Фулей Т. І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. Вид. 2-ге, випр. Київ: ВАІТЕ, 2016. 180 с.
223. Фулей Т. І. Суд і ЗМІ: взаємовідносини в демократичному суспільстві в світлі вимог статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: навч.-метод. посіб. Київ: Фенікс, 2008. 64 с.
224. Хаустова М. Г. Міжнародні стандарти в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017.№ 2 (89). С. 43–53.

225. Хотинська-Нор О. З. Вплив «малої судової реформи» на розвиток судової системи України: організаційні аспекти. *Судова апеляція*. 2016. № 1. С. 6–15.

226. Хотинська-Нор О. З. Громадський контроль як фактор розвитку судової системи. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4(31).

URL:http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:W8ojwEwxQMoJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Chcks_2016_4_14.pdf+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua (дата звернення: 11.01.2023 р.).

227. Хотинська-Нор О. З. До питання тлумачення поняття «судова система». *Судова апеляція*. 2014. № 3 (36). С. 6–11.

228. Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 36 с.

229. Хотинська-Нор О. З. Теорія і практика судової реформи в Україні: монографія. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ: Правова єдність, 2016. 426 с.

230. Хотинська-Нор О. З. Теорія судової реформи: інституціональні пастки. *Судова апеляція*. 2015. № 3. С. 35–42.

231. Цветков В. Демократія – управління – бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства : монографія. Заг. наук. ред. В. Цветков, В. Горбатенко. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 248 с.

232. Целень А. Адаптація польського права до європейського права – засади, інституції і процедури. *Польський референдум і новий устрій Європейського дому: уроки для України*. Фонд «Демократичні ініціативи» (Київ) та Інститут громадських справ (Варшава), 2004. С. 76–100.

233. Черниш Н. Соціологія: курс лекцій. Львів: Кальварія, 2003. 544 с.
234. Черновський О. К. Психологічна компетентність судді у практичній діяльності. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 2 (6). С. 14–18.
235. Чижик Г. Судова реформа в умовах війни. URL: <https://verfassungsblog.de/%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0-%D0%B2-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8/> (дата звернення: 30.01.2023 р.).
236. Чернописька В. З., Бек У. П., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Актуальні проблеми гармонізації українського законодавства з міжнародно-правовими стандартами: колективна монографія. Надвірна: ТОВ «Надвірнянська друкарня», 2022. 180 с.
237. Чернописька В., Гук Н. Громадський контроль у процесах демократизації судової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2022. №1 (33). С.92–98.
238. Чернописька В., Клим О. Проблема дефініції «перехідного правосуддя» у сучасному філософсько-правовому дискурсі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2023. №1 (37). С.92–99.
239. Чуприна Ю. Ю. Державна політика реформування системи судової влади в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл. Дніпропетровськ, 2011. 20 с.
240. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. 640 с.
241. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 6-те вид., переробл. і доповн. Київ: Знання, 2008. 310 с.
242. Шелевер Н. Особливості реформування суддівського імунітету після внесених змін до Конституції України (в частині правосуддя). *Visegrad Journal on Human Rights*. № 5/1. 2016. С. 167–170.

243. Шицький І. Судова влада у контексті розбудови правової держави. *Право України*. 2003. № 3. С. 36–43.
244. Шукліна Н. Професійний розвиток судді: виклики сьогодення. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3. С. 34–39.
245. Ющик О. І. Діалектика в методології пізнання права. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 97–105.
246. Ясиновський І. Г. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук:12.00.01. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 20 с.
247. Ageeva, G. E. Digitalization of the Openness Principle of Civil Proceedings: Enunciation Issues. *Current Achievements, Challenges and Digital Chances of Knowledge Based Economy*. Lecture Notes in Networks and Systems. 2021. Vol 133. Springer, Cham. URL: <https://ru.scribd.com/document/473577180/BRI-and-Afghanistan-pdf> (дата звернення: 06.02.2023 р.).
248. Alexander J. *The Meanings of Social Life: A Culture Sociology*. Oxford; New York : Oxford University, 2003. URL: https://www.academia.edu/39499708/The_Meanings_of_Social_Life_A_Cultural_Sociology (дата звернення: 17.02.2023 р.).
249. Alexander J., Lemert Ch. Bringing Democracy Back In. *Intellectuals Beyond Academy*. Sage, 1990. P. 157–176.
250. Aquinas Thomas. *The Summa Theologica*. Translated by Fathers of the English Dominican Province. Benziger Bros. Edition. 1947. URL: <http://www.ccel.org/a/aquinas/summa/TP/TP040.html> (дата звернення: 30.01.2023 р.).
251. Ashish Agarwal. What are the functions of the State? URL: <http://www.preservearticles.com/201107048790/what-are-the-fun> (дата звернення: 28.01.2023).

252. Aslund A. Ukraine: What Went Wrong and How to Fix It? URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Oslund_Anders/Ukraine_What_Went_Wrong_and_How_to_Fix_It.pdf? (дата звернення: 17.01.2023 р.).
253. Balandier G. Politische Anthropologie. Munchen, 1982. URL: http://www.bibliotheque.sorbonne.fr/biu/IMG/pdf/georges_balandier.pdf (дата звернення: 14.02.2023 р.).
254. Barber B. K. The Search for Civil Society: Can We Restore the Middle Ground between Government and Markets? *New Democrat*. 1995. March/April. P. 12–18.
255. Bargh M. S., Choenni S., Meijer R. On design and deployment of two privacy-preserving procedures for judicial-data dissemination. *Government Information Quarterly*. 2016. Vol. 33. P. 481–493.
256. Bodin Jean. Les six livres de la Republique URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k536293.image.f4.pagination> (дата звернення: 02.02.2023 р.).
257. Branches of Government. URL: <https://www.usa.gov/branches-of-government> (дата звернення: 16.02.2023 р.).
258. Bulkat M. The concept of the judicial power functions (theoretical and legal aspect). *KELM*. № 2 (14). Poland: «PRO FUTURO», 2016. P. 3–16.
259. Bulkat M. The system of bodies of the judicial power. *Visegrad Journal on Human Rights*. 3 (voiume 2). Pan-European University Faculty of law, Bratislava. 2018. 194 p. P. 30–35.
260. Cebulak W. Social Turmail in Post-Socialist Eastern Europe. A Revolution Gone Astray? *EastEuropean Qurtely (Boulder)*. 1997. Vol. 3.1. P.101–117.
261. Checkland P., Scholes J. Soft Systems Methodology in Action. N.Y. : John Wiley & Sons, 1999. URL: [https://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkozje\)\)/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1121968](https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkozje))/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1121968) (дата звернення: 14.02.2023 р.).

262. Children's Equitable Access to Justice, Central and Eastern Europe and Central Asia, Geneva: UNICEF 2015. URL: https://www.unicef.org/media/50996/file/Equitable_access_to_justice_for_children_in_Central_and_Eastern_Europe_and_Central_Asia_-_v2_1.pdf (дата звернення: 19.02.2023 р.).

263. Christensen, R. K., & Szmer, J. Examining the efficiency of the U.S. courts of appeals: Pathologies and prescriptions. *International Review of Law and Economics*. 2012. №. 32(1). P. 30–37.

264. Consolidated versions of the Treaty on European Union on the Functioning of the European Union Official Journal C83 of 30.03.2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:FULL:EN:PDF> (дата звернення: 11.02.2023 р.).

265. Currie David P. The Constitution in Congress: The Federalist Period 1789–1801. University of Chicago Press, 1997. 344 p.

266. Dahlberg M. Increasing Openness of Court Proceedings? Comparative Study on Public Access to Court Documents of the European Courts. *Tidsskrift for Rettsvitenskap*. 2019. Vol. 132. Iss. 3–4. P. 307–341.

267. Derrida J. Gesetzeskraft Der «mystische Grund der Autoritaet». Fr. a. M., 1991. 480 p.

268. Dilanty G. Citizenship in Global Age: Society, Culture, Politics. Open University Press. 2000. 164 p.

269. DiMaggio P., Powell W. The New Institutionalism in Organizational Analysis. Chicago, L. 1991. URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/N/bo3684488.html> (дата звернення: 04.02.2023 р.).

270. Duguit Leon. Droit romain: du principe de la theorie des risques dans les stipulations; Droit francais: des conflits de legislations relatifs a la forme des actes civils (These de doctorat en droit), Universite de Bordeaux, 1992. 304 p.

271. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). URL: <https://www.coe.int/en/web/cepej> (дата звернення: 25.02.2023 р.).
272. European Union Agency for Fundamental Rights and the Council of Europe, Handbook on European law relating to access to justice. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2016/handbook-european-law-relating-access-justice> (дата звернення: 19.02.2023 р.).
273. Falavigna G., Ippoliti R., Manello A., & Ramello G. Judicial productivity, delay and efficiency: A Directional Distance Function (DDF) approach. *European Journal of Operational Research*. 2015. № 240(2). P. 592–601.
274. Flew A. Social Justice Isn't Any Kind of Justice, Libertarian Alliance. *Philosophical Notes*. № 27. London. 1993. URL: <http://www.libertarian.co.uk/lapubs/philn/philn027.pdf> (дата звернення: 29.04.2016).
275. Foucault M. *Discipline and Punish*. N.-Y., 1977. URL: <https://architecturalnetworks.research.mcgill.ca/assets/disciplineandpunish-min.pdf> (дата звернення: 07.02.2023 р.).
276. Gar Yein Ng. *Quality of Judicial Organisation and Checks and Balances* G. J. Wiarda Institute for Legal Research. Utrecht. 2007. 428 p.
277. Geertz Clifford. *Fact and Law in Comparative Perspective*. Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology. N.Y. : Basic Books, 1983. URL: <http://cscs.res.in/dataarchive/textfiles/textfile.2010-12-28.1901853104/file> (дата звернення: 04.02.2023 р.).
278. Grotius Hugo. *De veritate religionis christianae*. 1640. URL: http://data.bnf.fr/11985485/hugo_grotius/ (дата звернення: 30.01.2023).
279. Habeas Corpus Act. URL: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Cha2/31/2> (дата звернення: 28.02.2023).
280. Hitt M.P., Saunders K.L., Scott K.M. Justice speaks, but who's listening? Mass public awareness of US Supreme court cases. *Journal of Law and Courts*. 2019. №7(1). P. 29–52.

281. Holovaty S. Ukraine's constitutionalism in the context of the constitutional heritage of Europe. The constitutional heritage of Europe: Proceedengs of the UniDem seminar organized in Montpellier (France) on 22 and 23 November 1996 in co-operation with the Centre d'etudes et recherches comparatives constitutioinnelles et politiques (CERCOP), Faculty of Law, University of Montpellier. Printed in Germany: Council of Europe Publishing Strasbourg Cedex, *Science and technique of democracy*. № 18. 1997. P. 130–131. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLSTD\(1996\)018-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLSTD(1996)018-e) (дата звернення: 28.01.2023).

282. Interest in the context of tax relations: traditional approach and trends of tax management development. L. Kasianenko et al. *Juridical Tribune (Tribuna Juridica)*. 2020. № 10.1. P. 56–68.

283. International Encyclopedia of Comparative Law. N.Y., 1975. VII. Ch. 5. URL: <https://referenceworks.brillonline.com/browse/international-encyclopedia-of-comparative-law-online> (дата звернення: 01.02.2023 р.).

284. Ippoliti R. & Tria G. Efficiency of judicial systems: model definition and output estimation. *Journal of Applied Economics*. 2020. № 23:1. P. 385–408.

285. Jaaskinen Niilo. *Doctrine as a Source of the International Unification of Law*. University of Helsinki. Finland, 1985. P. 123–128.

286. Jiménez-Gómez C. E., Gascoé Hernaéndez M. (Eds.) *Achieving open justice through citizen participation and transparency*. Hershey, PA: IGI Global, 2016. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0894439318785957> (дата звернення: 06.02.2023 р.).

287. Jong M. De, Mammadouh V. *The Theory and Practice of Institutional Transplantation: Experiences with the Transfer of Policy Institutions*. Lalenis K., 191 Dordrecht, 2002. URL: <https://research.tudelft.nl/en/publications/the-theory-and-practise-of-institutional-transplantation-experien> (дата звернення: 07.02.2023 р.).

288. Judicial independence // *Britishencyclopedia*. 2011. URL: <http://www.britannica.com/topic/judicial-independence>. (дата звернення: 16.02.2023).

289. Lexicon Technicum: Or, An Universal English Dictionary of Arts and Sciences. Harris John. № 2. URL: https://books.google.com.ua/books?id=gUsoAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 28.02.2023).
290. Liefaard T. Access to Justice for Children: Towards a Specific Research and Implementation Agenda. *The International Journal of Children's Rights*. Brill, 2019. URL: https://brill.com/view/journals/chil/27/2/article-p195_195.xml?ebody=metrics-68018/ (дата звернення: 16.02.2023 р.).
291. Linz J. Legitimacy of Democracy and the Socioeconomic System. Boulder, 1988. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429036620-3/legitimacy-democracy-socioeconomic-system-juan-linz> (дата звернення: 23.01.2023 р.).
292. List Christian, Valentini Laura The Methodology of Political Theory. Oxford Handbook of Philosophical Methodology. 2016. URL: DOI:10.1093/oxfordhb/9780199668779.013.10. (дата звернення: 19.02.2023).
293. Lourenço R. P., Fernando P., Gomes C. (2017). From eJustice to open judiciary: An analysis of the Portuguese experience. *Achieving open justice through citizen participation and transparency*. URL: <http://tinyurl.com/y8nz9fp5> (дата звернення: 16.02.2023 р.).
294. Malleson K. The New Judiciary: the effects of expansion and activism. Dartmouth: Ashgate Publishing Aldershot. 1999. 276 p.
295. Marković M., Gostojić S. Open Judicial Data: A Comparative Analysis. *Social Science Computer Review*. 2020. Vol.38(3). P. 295–314.
296. McCool D. Public Policy Theories, Models, and Concepts: An Anthology. N.J., 1995. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/7419441/mod_resource/content/1/ripley_stages%20of%20the%20policy%20process.pdf (дата звернення: 21.01.2023 р.).
297. Meyer P. (Judicial public relations: Determinants of press release publication by constitutional courts. *Politics*. 2020. № 40(4). P. 477–493.

298. Morozov E. To save everything, click here: The folly of technological solutionism (First Trad). New York: Public Affairs, 2014. 432 p.
299. Office of Administrative Law Judges. URL: <https://www.sec.gov/page/aljsectionlanding> (дата звернення: 25.02.2023).
300. Open data for open justice: A case study of the judiciaries of Argentina, Brazil, Chile, Costa Rica, Mexico, Peru and Uruguay. Center for the Implementation of Public Policies Promoting Equity and Growth, Open Data Research Symposium, Ottawa, Canada: The Open Data Research Network. URL: https://www.researchgate.net/publication/316109894_Open_Data_for_Open_Justice_in_Seven_Latin_American_Countries (дата звернення: 06.02.2023 р.).
301. Opinion on proposals amending the draft law on the amendments to the constitution to strengthen the independence of judges of Ukraine. URL: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD%282013%29034-е> (дата звернення: 20.02.2023).
302. Opinion on the Constitution of Ukraine, Strasbourg, 11 March 1997. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD\(2008\)015-е](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD(2008)015-е) (дата звернення: 27.01.2023 р.).
303. Pannick D. Judges. Oxford ; New York : Oxford University Press, 1987. URL: <https://www.biblio.com/book/judges-pannick-qc-david/d/284004697> (дата звернення: 01.02.2023 р.).
304. Park A, Youm K. H. Judicial communication in South Korea: Moving toward a more open system? *Justices and Journalists: The Global Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P.184–208.
305. Parkin M., Wedeking J. Connecting with the courts: Online access to state judicial systems. *Justice System Journal*. 2017.Vol. 38. P. 22–36.
306. Parsons T. Essays on sociological theory. N.Y., 1964. URL: <https://www.biblio.com/9780029240304> (дата звернення: 02.02.2023 р.).
307. Peyrache A., & Zago A. Large courts, small justice!: The inefficiency and the optimal structure of the italian justice sector. *Omega*. 2016. № 64. P. 42–56.

308. Ramseyer J. M. Talent matters: Judicial productivity and speed in Japan. *International Review of Law and Economics*. 2012. № 32(1). P. 38–48.
309. Resolution on the candidate status of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia 2022/2716 (RSP). URL: <https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/printfcheglobal.pdf?id=739315&l=en> (дата звернення: 09.01.2023 р.).
310. Sandoval-Almazan R., Gil Garcia J. R. Understanding judicial websites: An exploration of portals in the States of Mexico Kauai. *HI: IEEE Computer Society*. 2015. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0894439318785957> (дата звернення: 06.02.2023 р.).
311. Sandoval-Almazan, R., & Gil-Garcia, J. R. (2020). Understanding e-Justice and Open Justice Through the Assessment of Judicial Websites: Toward a Conceptual Framework. *Social Science Computer Review*. № 38(3). P. 334–353.
312. Soares Y., & Sviatschi, M. M. The Impact of Modernization of Justice on Court Efficiency in Costa Rica. Working paper Office of Evaluation and Oversight, Inter-American Development Bank. 2010. No. WP/OVE-06/10. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15140326.2020.1776977> (дата звернення: 24.02.2023 р.).
313. Spencer R., Davis R (eds). Communication beyond the judgments: The Australian High Court, speaking for itself, but not tweeting. *Justices and Journalists: The Global Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P.39–57.
314. Spotlighting the Invisible: Justice for children in Africa (Addis Ababa: African Child Policy Forum, 2018). URL: <https://defenceforchildren.org/wp-content/uploads/2018/05/Spotlighting-the-Invisible-Justice-for-children-in-Africa-Final.pdf> (дата звернення: 19.02.2023 р.).
315. Tania Sourdin , Bin Li, Donna Marie McNamara Court innovations and access to justice in times of crisis. *Health Policy and Technology*. Volume 9. Issue 4. December 2020. P. 447–453.
316. Vile M. J. C. Constitutionalism and the separation of powers / 2nd ed // Indianapolis: Liberty Fund, 1998. 455 p.

317. Zalnieriute, Monika and Bell, Felicity, Technology and the Judicial Role. In Gabrielle Appleby and Andrew Lynch (eds), *The Judge, the Judiciary and the Court: Individual, Collegial and Institutional Judicial Dynamics in Australia* (Cambridge University Press, 2021). URL: <https://ssrn.com/abstract=3492868> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3492868/> (дата звернення: 06.02.2023 р.).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:***

1. Гук Н. Правове регулювання соціального забезпечення суддів в умовах євроінтеграції України: тенденції подальшого розвитку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* Т. 7. № 3. 2020. С. 48–55.

2. Гук Н. Професіоналізація суддів як основа демократизація судової системи України: організаційно-правові заходи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2020. Т. 7. 2020. С. 39–46.

3. Чернописька В., Гук Н. Громадський контроль у процесах демократизації судової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2022. №1 (33). С.92–98.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Гук Н. До проблеми реформування правоохоронних органів. *Місцева влада й самоврядування в Україні та державах світу: історія та сучасність (аспекти права). На вшанування пам'яті проф. Юрія Панейка:* матеріали Шостої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції. (м. Львів, 30 травня 2017 р.). Вип. 6. Львів: Ліга-Прес, 2017. С. 105–108.

5. Гук Н. Судова реформа як визначальний компонент правової реформи. *Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права):* матеріали Сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції (м. Львів, 25 травня 2018 р.). Вип. 7. Львів: Ліга-Прес, 2018. С. 52–56.

6. Гук Н. Філософсько-правове трактування цілісності особистості. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави:* збірник тез VII Всеукраїнської науково-практичної конференції.

(Львів, 30 травня 2018 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 58–60.

7. Гук Н. Громадський контроль як інструмент реформування суддівської системи. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання)*: збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 23 листопада 2018 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2018. С.111–115.

8. Гук Н. Феномен громадського контролю судової влади. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2019 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 47–48.

9. Гук Н. Проблеми реформування суддівської системи: громадський контроль. *Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)*: матеріали дев'ятої всеукраїнської наукової інтернет-конференції. (м. Львів, 31 травня 2019 р.). Вип. 9. Львів: Ліга-Прес, 2019. С. 172–175.

10. Гук Н. І. Вплив судової системи на забезпечення гендерної рівності. *Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність*: матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (Львів, 6 грудня 2019 р.). 2019. С. 72–74.

11. Гук Н. І. Вища рада правосуддя як інститут забезпечення незалежності судової влади. *Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність*: матеріали Одинадцятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 29 травня 2020 р.). Вип. 11. Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 117–122.

12. Гук Н. І. Особливості становлення вищої ради правосуддя. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2020 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 250–253.

13. Гук Н. І. Судова влада України в контексті правової глобалізації. *Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи*: матеріали Дванадцятої всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 4 грудня 2020 р.). Вип. 12. Львів: Ліґа-Прес, 2020. С. 101–105.

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ РОБОТИ

№ з/п	Назва конференції	Тип конференції	Місце і дата проведення	Форма участі
1.	<i>Місцева влада й самоврядування в Україні та державах світу: історія та сучасність (аспекти права). На вшанування пам'яті проф. Юрія Панейка</i>	Шоста Всеукраїнська науково-теоретична інтернет-конференція	м. Львів, 30 травня 2017 р.	дистанційно
2	<i>Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права)</i>	Сьома всеукраїнська науково-теоретична інтернет-конференція	м. Львів, 25 травня 2018 р.	дистанційно
3	<i>Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави</i>	Сьома всеукраїнська науково-практична конференція	м. Львів, 30 травня 2018 р.	очно
4	<i>Механізм правового регулювання</i>	Всеукраїнська наукова	м. Львів, 23 листопада	очно

	<i>правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання)</i>	конференція здобувачів вищої освіти	2018 р.	
5	<i>Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави</i>	Восьма всеукраїнська науково-практична конференція	м. Львів, 30 травня 2019 р.	очно
6	<i>Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)</i>	Дев'ята всеукраїнська наукова інтернет-конференція	м. Львів, 31 травня 2019 р.	дистанційно
7	<i>Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність:</i>	Десята Всеукраїнська наукова інтернет-конференція	м. Львів, 6 грудня 2019 р.	дистанційно
8	<i>Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність</i>	Одинадцята Всеукраїнська наукова інтернет-конференція	м. Львів, 29 травня 2020 р.	дистанційно
9	<i>Захист прав і свобод людини та</i>	Дев'ята Всеукраїнська	м. Львів, 30 травня	очно

	<i>громадянина в умовах формування правової держави:</i>	науково-практична конференція	2020 р.	
10	<i>Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи</i>	Дванадцята всеукраїнська наукова конференція	м. Львів, 4 грудня 2020 р.	дистанційно